

TÜRKİYE VE DÜNYADA MALİYE

Editör: Doç.Dr. Şahin Karabulut

yaz
yayınları

Türkiye ve Dünyada Maliye

Editör

Doç.Dr. Şahin Karabulut

yaz
yayınları

2025

Türkiye ve Dünyada Maliye

Editör: Doç.Dr. Şahin Karabulut

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-8678-98-7

Aralık 2025 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Davranışsal Maliye Perspektifinden Politik Karar Alma Süreci.....	1
<i>Gonca BIYIK</i>	
OECD Ülkelerinde Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme.....	22
<i>Rıdvan ENGİN</i>	
Gordon Tullock'un Kamu Tercihi ve Anayasal İktisada Katkıları	54
<i>Recep AKAN</i>	
Türkiye’de Doğal Afetlerin İktisadi ve Mali Etkilerinin Kahramanmaraş Depremleri Özelinde İncelenmesi.....	77
<i>Şaban ERTEKİN, Engin HEPAKSAR</i>	
Sosyal Devlet: Tanım; Modeller ve Dönüşüm	117
<i>Melek Akdoğan GEDİK</i>	

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

DAVRANIŞSAL MALİYE PERSPEKTİFİNDEN POLİTİK KARAR ALMA SÜRECİ

Gonca BIYIK¹

1. GİRİŞ

Politik karar alma süreçleri, pek çok dinamiğin bulunması ve bu süreçlerde doğrudan ya da dolaylı olarak rol oynayan aktörlerin varlığı nedeniyle karmaşık bir yapıya sahiptir. Politik karar alma süreçlerinin Kamu Tercihi Teorisi ve siyasal seçim mekanizması ile olan bağlantısı, sürecin işleyişine yönelik teorik zemini oluşturmaktadır. Kamusal kararların alınmasında rol oynayan kamusal tercihlerin hangi usullerle belirleneceği, homojenliği, toplumsal nitelikleri, toplulaştırılması, zamanlanması, fayda ve maliyet analizi tespitleri vb. konular Kamu Tercihi Teorisi çerçevesinde ele alınmaktadır.

Politik İktisat'ın Kamu Tercihi Teorisi'ne yaptığı katkılar ile Kamu Tercihi Teorisi'nin içeriğinin multidisipliner yapıda olması ve teorinin açıklamaya yetersiz kaldığı yerler nedeniyle seçmen ve politikacı davranışları; ekonomi, psikoloji ve sosyoloji gibi disiplinlerle birlikte incelenmeye devam etmektedir (Kızıltoprak, 2025). Vatandaşlar, politika yapımcıları ve bürokratların; Davranışsal Ekonomi ve psikoloji araştırmalarında, ampirik olarak tespit edilen önyargılara eğilimli oldukları tespit edilmektedir (Schnellenbach ve Schubert, 2019). Örneğin; vergileme alanında vergi ile ilgili davranışlardaki bilişsel sapmaların araştırılmasında, Davranışsal

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0001-7165-2784.

İktisat'a ait tekniklerden yararlanılmasının faydalı olacağı belirtilmektedir (Seçilmiş ve Didinmez, 2016: 223). Çünkü; bireylerin sıradan davranışlarının da bir dinamiği bulunmakta ama stratejik kararların alınması biraz daha kapsamlı ve karmaşık olmaktadır. Bu çerçevede Davranışsal İktisat bakış açısı kısaca bireylerin zihinsel karakteristikleriyle dışsal unsurların etkisini hesaba katarak iktisadi analizlerini gerçekleştiren bir disiplindir. Bununla birlikte politik karar alma süreçlerinin incelenmesinde Davranışsal İktisat bakış açısının bir uzantısı olarak Davranışsal Maliye gibi disiplinler arası yaklaşımlar geliştirilmektedir.

Çalışmada; Davranışsal Maliye perspektifinden politik karar alma süreçlerinin teorik incelemesi yapılmaktadır. Literatürde çoğunlukla seçmen davranışları kapsamında Davranışsal Maliye perspektifinden karar alma süreçleri inceleme konusu yapılmaktadır. Ayrıca son birkaç yıldır kamu politikaları da davranışsal yaklaşımlarla değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ise literatürde yeterince ele alınmadığı için Davranışsal Maliye bakış açısıyla karar alma süreçlerindeki politik lidere dikkat çekilmektedir.

Çalışmada bu kapsamda; politik karar alma süreci ilk olarak politika mekanizması ve politik süreç ayrımına vurgu yapılarak irdelenmektedir. Daha sonra Kamu Tercihi Teorisi ve siyasal seçim mekanizmasıyla karar alma süreçleri açıklanmaktadır. Çalışmanın temel amacı doğrultusunda politik karar alma süreçlerinin Davranışsal Maliye ile incelenmesi ihtiyacı ortaya koyulmakta ve bireylerin karar alma süreçlerindeki davranışlarına değinilmektedir. Özellikle karar verme sürecinde seçmenlerin yanı sıra politika yapımcıların ve politik liderlerin karar alma süreçlerindeki davranışları üzerinde durulmaktadır.

2. POLİTİK KARAR ALMA SÜRECİ

Politik karar alma süreci; bireysel ilişkiler, toplumsal düzen ve devlet yapısının birlikte işleyişinde etkin role sahiptir. Birey ve toplumun bütünü arasında kurulan bağda her alanda sürekli kararlar verilmesi gibi yönetsel gücü elinde bulunduranlar ve toplum arasında da makro boyutta çeşitli kararlar alınarak uygulanmaktadır. Devlet yapısının tarihsel gelişimi içinde benimsenen ideolojiler doğrultusunda savunulan, uygulanan ya da eleştirilerek değiştirilen politikalar belirli bir yönetim anlayışında gerçekleştirilmektedir. Devlet yapısının ortaya çıkışı ve devlet türlerinin yanı sıra devlet ve toplum ilişkileri de devinim halinde ilerlemektedir.

Devlet yapısının siyasi bakış açısı altında kamu yönetimindeki rolleri; iktisadi ve mali ideolojilere ait varsayımlar, teoriler ve politikalar ile konjonktürel etkilere göre zamanla değişmektedir. Devleti yönetenlerin iktidara gelişleri de zamana ve mekâna bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bu açıdan hem devletin yönetilmesi hem de devlet politikalarının belirlenmesi, uygulanması ve denetimi özelinde pek çok kararın alınması durumu söz konusudur. Alınacak kararların nasıl bir sistemle tercih edileceği ise daha karmaşık bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Tüm süreç bir bütün halinde ele alındığında; devlet yapısı içinde verilecek olan her kararın arkasında siyasi bir gücün varlığı ile politika mekanizması yer almaktadır. Burada geniş bir perspektif ile algılanması gereken politika kavramı tek başına siyaset ile ilişkilendirilmesinin yanı sıra süreklilik niteliğine sahip stratejik kararları da çağrıştırmaktadır.

Politika mekanizması ya da politik süreçler kavramsal açıdan aynı anlamda düşünülebilir. Ancak mekanizma ve süreç kavramları terminolojik olarak birbirinden ayrılmaktadır. Şöyle ki mekanizma, çeşitli durumlardaki aynı ya da yakından benzer şekillerde belirli unsurlar arasındaki ilişkileri değiştiren

sınırlandırılmış bir olay sınıfı iken süreç, sıklıkla ortaya çıkan mekanizmaların kombinasyonları ya da dizilimidir (Tilly, 2001: 4). Örneğin; seçimlerin yapılması politik bir süreçtir. Dolayısıyla politika mekanizmasının politik süreçleri kapsadığı ve daha geniş bir altyapıya sahip olduğu ifade edilebilir. Ayrıca politika mekanizması politik rejimle de bağlantılıdır.

Politik rejim literatürde politik istikrar/istikrarsızlık ile ilişkilendirilmekte olup ekonomik rejim değişikliklerine de yol açabilmektedir (Şanlısoy, 2010: 198). Bununla birlikte ekonomik istikrarın sağlanmasının yanı sıra politik rejimden daha çok politik istikrarın sağlanması ön plana çıkmaktadır (Şanlısoy, 2010: 212). Politik süreçlerin etkileşime açık olması ve birçok unsurla ilişkilendirilmesi, politik istikrarın sağlanmasının zorluğu kadar sürdürülebilirliğinin de oldukça çaba gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Politika mekanizmasının işleyişinde politik karar alma süreçlerinin tek bir aktörünün bulunmaması; toplumsal beklentiler, piyasa mekanizması, konjonktürel döngüler, iktisadi ve mali ideolojiler, devlet yapısı vb. unsurlar nedeniyle karmaşık bir yapının multidisipliner çalışma alanına olan ihtiyacını doğurmaktadır. Dolayısıyla politik karar alma süreçleri devletin tüm kurum ve kuruluşlarıyla birlikte yükleneceği sorumlulukların bir anlamda yetki devrinin aracılığını üstlenmektedir.

Karar alma yapılarının işleyişi; otokratik ya da demokratik rejimlerde birbirinden ayrırmakta olup karar vericilerin yetki sınırları ve kullanılan yetkinin sonuçları da değişmektedir (Anderson, 1988: 26-28). Politik rejimle bağlantılı olarak karar vericilerin statüleri; sahip oldukları yetkileri, yetkilerini kullanma biçimlerini, hesap verme sorumluluklarını ve yetki kullanımından kaynaklı sonuçların derecesini etkilemektedir. Ayrıca politik karar alma süreçleri politik rejimle paralel bir şekilde politik ve ekonomik istikrara yön vererek kullanılacak olan kamu maliyesi araçlarının

belirlenmesinde de rol oynamaktadır. Bununla birlikte politik rejimde ortaya çıkabilecek değişiklikler ya da çatışmalar politik karar alma yapısını dönüştürmektedir. Politika mekanizmasının yönetsel ve tercihlerin belirlenmesi aşamalarındaki bakış açılarının oluşmasında bu durum belirleyici bir unsur olarak kabul edilmektedir. Politik karar alma süreçlerinin ise kamu maliyesi alanındaki incelemeleri Kamu Tercihi Teorisi ile yakından ilişkili olup iktisadi bakış açılarıyla da bağlantılıdır.

Kamu Tercihi Teorisi geniş bir perspektiften kamusal kararların alınmasındaki tercihlerin siyasal seçim mekanizması yoluyla siyasal aktörlerden yöneticilere aktarılmasını, kamu maliyesi üzerine pek çok politikanın oluşturulmasını, yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkilerin kurulmasını, siyaset ve politika sarmalının incelenmesini vb. ele almaktadır. Bir teori olmasının ötesinde Kurumsal İktisat, Anayasal İktisat, Davranışsal İktisat ve tabii ki Politik İktisat ile ilişkilendirilerek analizlerin, değerlendirmelerin ve öngörülerin yapılmasına aracılık etmektedir. Kamu Tercihi Teorisi literatüründe yapılan araştırmalar da yöntem olarak kullanılan bakış açısına göre çeşitlenmektedir. Bu da salt iktisadi öğretilerin ve kuralların farklı bakış açılarıyla yeniden ele alınarak incelenmesini sağlamakta ve mevcut durumları açıklamaya yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla politik karar alma süreçlerinin incelenmesinde ve araştırılmasında Kamu Tercihi Teorisi ile birlikte söz konusu yaklaşımlardan da faydalanılması karmaşık bir yapının daha iyi anlamlandırılmasına aracılık etmektedir.

3. KAMU TERCİHİ TEORİSİ VE SİYASAL SEÇİM MEKANİZMASI

Kamu Tercihi en öz haliyle iktisadi araç ve yöntemler kullanılarak politik karar üretme sürecinin analiz edilmesi olarak ifade edilebilir (Aktan, 1989: 129-137). Toplumu yönetenlerin,

toplumun sadece bir alt grubundan oluşması; davranışsal analizlerin değerlendirmelerde kullanılması ihtiyacına neden olduğundan normatif analizden daha çok pozitif analiz altında incelenmeye uygun olan Kamu Tercihi Teorisi'ni, oylama teorisinin bir kamu maliyesi uygulaması şeklinde ortaya çıkarmaktadır (Buchanan, 1975: 383-394). Geleneksel kamu maliyesi araştırmalarında politika analizlerinin genellikle normatif olması ve politik kurumlardan soyutlanmasına karşın geleneksel Kamu Tercihi ve Politik Ekonomi araştırmalarında gerçek politika sonuçları açıklanmaya çalışılmaktadır (Persson vd., 2000: 1122). Dolayısıyla sürecin daha kapsamlı olduğu, pek çok aktörünün ve etkileyici unsurunun bulunduğu açıktır.

Politik karar alma süreçlerinin Kamu Tercihi Teorisi içindeki aktarım mekanizması olan siyasi seçim mekanizması; bireylerden devlete doğru gerçekleştirilen seçimleri ortaya koymaktadır. Bireylerin tercihlerinin toplumun tamamını yansıtamayacağı gibi toplumun tercihlerinin bütününe de toplulaştırılarak aktarılması güçtür. Buradaki amaç; optimum tercihlerin oluşturulmasına odaklanmaktır. Siyasal seçim mekanizmasının teorik olarak temel aktörleri seçmenler, siyasi partiler, bürokratlar ve çıkar gruplarıdır. Bunlar gerçekte kararlarını verirken ve tercihlerde bulunurken pek çok farklı amaçlara ve beklentilere sahiptirler ve pek çok unsurdan etkilenmektedirler.

Knut Wicksell'in 1896'daki oybirliğiyle oylama ilkesiyle kamu harcamaları ve vergi mükellefleri arasında oybirliğinin sağlanması konusundaki fikirleri Kamu Tercihi Teorisi'nin oluşturulmasında öncelikle (Holcombe, 1998: 361) kabul edilmektedir. Bununla birlikte modern Kamu Tercihi Teorisi'nin öncülüğü 1962'deki Gordon Tullock ile yaptıkları Oybirliğinin Hesabı (the Calculus of Consent) isimli eserleriyle James M. Buchanan'a aittir (Aktan, 1991: 132). Buchanan'a göre Kamu Tercihi'nin 20. yüzyılın ortalarında ortaya çıkması; Politik

Ekonomi'deki boşluktan kaynaklandığı için Kamu Tercihi ayrı bir disiplin ya da iktisat öğretisinin alt bir disiplini olmak yerine bir araştırma programı olarak algılanmalıdır (Buchanan, 2003: 13). Kamu Tercihi Teorisindeki Leviathan modeli ile ele alındığında ise Thomas Hobbes'un 1651'deki Leviathan isimli eserindeki Leviathan Devlet benzetmesi ve teorisi (Hobbes, 1651) Kamu Tercihi'nin 17. yüzyıla kadar dayandırılabilmesine işaret etmektedir.

Politik aktörlerin karar alma süreçlerindeki rolleri ve etkilerinin karmaşık bir sistemin parçaları olarak nedensel ve eylemsel gerekçelerin kabul edilmesine ve saptanmasına ihtiyaç vardır. Kararların sistematik bir ağ ile aktarılması ve ardından uygulanması bir tarafa bırakıldığında, oluşma süreci ve beklenen hedeflerin algılanması gerekmektedir. Politik açıdan irdelendiğinde tercihlerin beklentiler doğrultusunda yönlendirilmesinin mümkün olduğu sonucuna varılmaktadır. Politik karar alma sürecinde bireylerin davranışları ve kararlarının odağında; Davranışsal İktisat bakış açısıyla bağlantı kurulması şüphesiz yerindedir. Davranışsal İktisat bakış açısının da diğer iktisadi ekoller gibi Maliye alanına etkileri söz konusudur. Birçok farklı disiplinle Davranışsal İktisat bakış açısı ilerleyebilir. Çünkü davranışların öznesi olan bireyler toplumsal sonuçlara yol açmakta, karmaşık iktisadi ve siyasi olayların yorumlanarak açıklanmasında davranışsal tepkiler ortaya koymaktadır. Böylece karar alma süreçlerinde kamusal tercihlerin saptanarak belirlenmesinde, davranışsal yaklaşımlar özelinde değerlendirmeler ve tespitler yapılarak ilerlenebilmektedir. Dolayısıyla Kamu Tercihi Teorisi, birey davranışlarını rasyonel kabul ederken pratikte politik karar alma süreçlerinin her zaman bu varsayımla örtüşmediği Davranışsal İktisat yaklaşımıyla ortaya koyulmaktadır.

4. DAVRANIŞSAL MALİYE VE POLİTİK KARAR ALMA SÜRECİ

İktisadi bakış açıları tarafından benimsenen ilkelerin genel olarak varsayımlara, teorilere ve hipotezlere dayanması gerçekte var olanları indirgenmiş bir formatta açıklamaya yardımcı olurken yetersiz kaldığı durumlar da bulunmaktadır. Tarihsel olarak her iktisadi bakış açısının yetersiz kaldığı boşlukların, yeni bir bakış açısıyla tamamlamaya çalışıldığı ortadadır. Politik İktisat bakış açısının aslında iktisat tarihinin çok başlarına rastlamasına karşın 20. yüzyılın sonlarına doğru siyaset ve ekonomi sentezini kurarak pozitif bir analize yakın şekilde açığa çıktığı ifade edilebilir. İktisadi kararların politikadan bağımsız olmadıkları kabul edildiğinde karar alma süreçlerinin çok daha fazla dinamikleri olduğu inkâr edilemez.

Politik Ekonomi'den ekonomi bilimine uzanan literatürde, Alfred Marshall'la birlikte ekonomi biliminin analiz araçları; matematik ve psikoloji olurken ideolojilerin bunlardan soyutlanmasına karşın ekonomi ve siyasetin birbirinden ayrılmadığı ortadır ve psikolojik analizler ise Davranışsal Ekonomi'yi kazandırmıştır (Eğilmez, 2015). Davranışsal İktisat, devlet müdahalelerinin açıklanmaya çalışılmasında ve kamu maliyesi üzerindeki etkileri açısından gelişmekte olan bir yaklaşımdır hatta Davranışsal Kamu Maliyesi alt dalının anılmasına yol açmaktadır (Kısa, 2025).

Davranışsal İktisat'ın Kamu Maliyesi ve Kamu Tercihi Teorisi ile birleşmesinden Davranışsal Kamu Maliyesi ve Davranışsal Kamu Tercihi alt disiplinleri ortaya çıkmaktadır (Aktan ve Batmaz, 2025: 311). Politikacılar, seçmenler, bürokratlar ve çıkar/baskı gruplarının tercihleri üzerinde etkili olabilecek zihinsel nedenler ve önyargılar Davranışsal Politik İktisat'ın inceleme alanında sayılmaktadır (Yılmaz, 2023: 70). Kamu Tercihi Teorisi'nin rasyonellik varsayımı ile Davranışsal

İktisat'ın sınırlı rasyonellik ya da rasyonel olmama varsayımının birlikte ele alınarak siyasal karar alma süreçlerinin iktisadi ve psikolojik incelemesinin yapıldığı alan olarak da Davranışsal Politik İktisat ya da Davranışsal Kamu Tercihi işaret edilmektedir (Aktan, 2020; Aktan, 2024). Davranışsal Kamu Maliyesi ise geniş anlamda “*mali olayların insan tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini incelediği*” bir disiplin olarak tanımlanmaktadır (Aktan ve Batmaz, 2025: 303).

Davranışsal Politik Ekonomi, siyasi karar almayı açıklarken tam rasyonellik varsayımından sapan politika yapma sürecinin ekonomik analizinin bir dalı olarak belirtilmektedir (Schnellenbach ve Schubert, 2019: 1401). Davranışsal Kamu Tercihi ve Davranışsal Kamu Politikası alanındaki araştırmalar ise Davranışsal İktisat'ın bulgularının devletin ya da politik aktörlerin analiz edilmesi için kullanılmaktadır (Palagashvili ve Goodman, 2023: 974). Bu ilerlemeler, Davranışsal Politik İktisat altında diğer disiplinlerin geliştiğini desteklemektedir.

Davranışsal İktisat ve psikoloji bilimiyle analiz edildiğinde, bireyler rasyonel düşünmeden farklı gerekçelerle davranışlarını sergilemektedir. Bunlar şöyle sıralanabilir (Dawnay ve Shah, 2005):

1. Başkalarının davranışlarına göre davranma,
2. Alışkanlıklar doğrultusunda davranma,
3. Motive eden unsurlara göre davranma,
4. Kişisel beklentilere göre davranma,
5. Kayıptan kaçınarak ve kendilerine hak gördüklerine göre davranma,
6. Hatalı zihinsel hesaplamalar yaparak davranma,
7. İlişkili ve etkili olmak isteğiyle davranmadır.

Ortodoks İktisat içindeki “homo-economicus” kavramı, bireylerin hep rasyonel olduklarını vurgularken Davranışsal İktisat açısından ele alındığında aslında bireylerin rasyonellikten sapma gösterebileceği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla rasyonel olma, bir bireyin her zaman rasyonel düşünerek ve davranarak başarılı olabileceği anlamına gelmemelidir. Birey davranışları, beklentileri, ihtiyaçları ve tercihleri sayısız gerekçeyle değişime açıktır.

Davranışsal İktisat içinde birey kararları üç unsura dayanmaktadır (World Bank, 2015):

- i. Otomatik düşünme: Otomatik, dar çerçeve, varsayımlar, zihinsel çağrışımlar vb. ile desteklenen düşünmedir.
- ii. Sosyal açıdan düşünme: Sosyal çevre, sosyal tercihler, sosyal ağlar, sosyal kurallar, sosyal kimlikler vb. altında düşünmedir.
- iii. Mental modeller ile düşünme: Toplumsal kavramlar, toplumsal kategoriler, toplumsal kimlikler, kalıplaşmış öğretiler, dünya görüşleri vb. altındaki mental modellerle düşünmedir.

Seçmenlerin eksik bilgiye sahip oldukları ve politik karmaşıklık varsayımı altında; bireylerin gündelik hayatlarında sıklıkla kullandıkları, psikolojik literatürde başvuru ve davranışsal karar alma ile bağlantılı olan bilişsel sezgiler; politik karar alma süreçlerindeki analizlerde başvuru bir yöntemdir (Lau ve Redlawsk, 2001: 951-971). Burada seçmenler tarafından bilişsel sezgiler kullanılarak oylamada karar vermenin mümkün olduğu gibi politikacılar ya da politika analistleri tarafından da bilişsel sezgilerin yönlendirilebileceği ve seçmenlerin de bilişsel sezgilerini bu yönde farklılaştırabileceği olasılık dâhilindedir (Lau ve Redlawsk, 2001: 951-971). Bireylerin tercihte bulunma ve değiştirme hakkı olduğu varsayımında; karar vermeleri

istenilen bir durumda, daha önceden kendileri için belirlenmiş olan seçeneği çoğunlukla değiştirmedikleri yönünde Davranışsal İktisat bakış açısıyla yapılan araştırma sonuçları bulunmakla birlikte bireylerin otomatik seçeneğe göre davranışlarını belirleyeceklerine de ulaşılmaktadır (Özatay, 2016). Bireylerin politik karar alma süreçlerindeki aktif rolleri gerektiğinde iş birliklerine de yol açmaktadır. Politik karar alma sürecinin seçen tarafındaki vatandaşlar ile seçilen tarafındaki politikacılar sürece farklı davranış kalıplarıyla dâhil olmaktadır.

Stratejik karar alıcıların bilişsel olarak sınırlı olması, politikayla ilgilenmeleri ve en güçlülerinin stratejik kararları almaları nedeniyle stratejik karar alma hem sınırlı rasyonel hem de politiktir (Eisenhardt ve Zbaracki, 1992: 31, 35). Bireylerin politik konulardaki yargılarına saygı duyulması varsayımı altında ise seçilecek politik süreç türünün en iyi sonucu vermesine odaklanılmaktadır (Toye, 1976: 444). Bu açıdan politikanın sosyolojik teorilerine göre demokratik sistemler içsel bir değere sahip olurken ekonomi teorilerine göre politik sistemler sadece araçsal bir değere sahiptir (Toye, 1976: 445; Barry, 1970: 174).

Davranışsal İktisat açısından “*birey psikolojiyle hareket eden iktisadi ajan*” şeklinde ifade edilmektedir (Altun, 2024: 22). Politika danışmanları, program hazırlayıcıları gibi kamu yetkilileri ise politika hedeflerine ulaşmada çoğunlukla insan davranışlarını değiştirme amacıyla olmaktadır (Dewies, vd., 2025: 1). Davranışsal kamu politikalarıyla tam rasyonel olmayan bireylerin karar alma süreçlerine dâhil edilmesi ve kararlarını bu politikaların hedefleri doğrultusunda vermelerinin istenilmektedir (Altun, 2024: 65).

Kamu yetkililerinin davranış bilimine yönelik farklı yaklaşımlar için ifade ettikleri tercihlerin, insan psikolojisine ilişkin öznel inançlarından etkilenme olasılığının yüksek olduğu

sonucuna ulaşılmaktadır. Politika tasarımı ve davranışsal bakış açılarının ise yetkililerin davranış hakkındaki varsayımları ya da örtük teoriler gibi bireysel faktörlerin, yetkililerin politika tercihlerini etkileyebileceğine ulaşılmaktadır. Ayrıca örtük teorilerin kamu yetkililerinin politik eğilimlerinden ya da eğitim geçmişinden bütünüyle bağımsız olmadıkları bulgusu, kamu yetkilileri ve politika ekiplerinin tercihlerini şekillendirebileceğini açıklamada faydalı olabilmektedir (Dewies, vd., 2025: 1-21).

Liderlerin farklı yetenekleri ve ideolojileri bulunmakla birlikte hedefleri doğrultusunda yeteneklerini sergileyecek ya da şahin nitelikte politikalar tercih edebilecekleri vurgulanmaktadır (Bandyopadhyay, vd., 2022). Bu çerçevede Daniel Kahneman ve Amos Tversky (1979)'da risk altında karar almanın tanımlayıcı bir modeli olan beklenen fayda teorisine eleştiri olarak geliştirilen beklenti teorisine göre insanlar kesin kazanç elde edilecek seçimlerde riskten kaçınırken kesin kayıplar yaşayacakları seçimlerde risk arayışındadırlar (Kahneman ve Tversky, 1979: 263-292). Politik liderlerin ya da vatandaşların karar alma süreçlerinin anlaşılmasında rasyonel teorilerden başka psikolojik temelli teoriler örneğin risk altında karar almanın psikolojik teorisi olan beklenti teorisi; kazanç elde etme durumunda risklerden kaçınıldığını aksine kayıpların ortaya çıkma ihtimalinde risklerin kabul edildiğini ve bu yönde kararlar alındığını açıklamaktadır (Weyland, 1998: 645-674). Dolayısıyla liderler, davranışsal kamu politikalarını etkileme gücüne sahip olabilmektedir (Kuşseven, 2022).

Tversky ve Kahneman (1992)'deki genişletilen beklenti teorisi olarak kümülatif beklenti teorisi ise insanların kazançlar için riskten kaçındıklarını ve yüksek kayıpların olasılığında risk aldıklarını buna karşın kazançlar için risk aldıklarını ve düşük kayıpların olasılığında riskten kaçındıklarını anlatmaktadır (Tversky ve Kahneman, 1992: 297-323). Kamusal alandaki

karar almanın piyasadakinden farklı olması, politik süreç ve kamu yararı olarak algılanan alanda liderlik rolüne çok basitleştirilmiş bir bakış açısı getirmektedir (Musgrave, 1983: 7). Örneğin; krizlerin olduğu bir ortamda hem liderler hem de vatandaşlar beklenti teorisi altında, büyük risklerin varlığını fark ederlerse ve kaybetme olasılıklarını hesaba katarlarsa cesur kararlar verilmesine ve bunların çoğunluk onayıyla desteklenmesine aracılık ederler sadece uzun süreli liderler ya da onların politik nüfuzlu gibi seçilmiş halefleri ne olursa olsun risklerden kaçınmayı ve statükoya bağlı kalmayı tercih ederler (Weyland, 1998: 645-674).

Politik liderlerin olası kriz durumlarındaki karar tercihlerini yansıtan örnek hipotezler ve alınan kararlar şöyle sıralanabilir (Weyland, 1998, 650-652):

- i. Hipotez-1:** Yeni liderler, ciddi bir ekonomik kriz karşısında (hiperenflasyon, hızla büyüyen mali açıklar, dış ticaret hesaplarında patlayan dengesizlikler) ihtiyatlı, kademeli düzenlemeler yerine cesur, katı uyum planları ile tepki verirler.
- ii. Hipotez-2:** Politik nüfuzlu üyeler ciddi bir kriz karşısında cesur, katı düzenlemeler yerine ihtiyatlı, kademeli uyum planlarını tercih ederler.
- iii. Hipotez-3:** Her iki tür politik lider de ciddi bir kriz ile karşılaşmadığında ihtiyatlı, riskten kaçınan politikaları tercih ederler.
- iv. Hipotez-4:** Hiperenflasyon pek çok insanda katı, cesur uyum düzenlemelerini onaylamalarına ikna eder. Ancak hiperenflasyon yokluğunda vatandaşların önemli bir kısmı sancılı politikaları reddeder.
- v. Hipotez-5:** Eğer ekonomik iyileşme sağlanırsa ve faydaları geniş kitlelere yayılırsa, vatandaşların büyük

bir kısmı devam eden zorluklara rağmen riskten kaçınır, yeni piyasa modelini ve onun uygulayıcısını onaylar.

Politik liderlerin hipotezlere göre olası bir kriz durumundaki karar alma yapıları beş farklı durumla özetlenmektedir. Politik liderlerin politik rejimdeki kimlikleriyle olası kriz durumundaki farklılaşmalar verilecek olan kararları mutlaka değiştirmektedir. Yine de bir analitik bakış açısı sunmak istenilirse söz konusu beş farklı durumdaki kararların niteliği oldukça yararlıdır. Buna göre politik liderin yeni ya da eski olması, krizin niteliği ve risk durumu gözetildiğinde ortaya çıkacak kararlar liderin riski göze alması ya da kaçınmasıyla sonuçlanmaktadır.

5. SONUÇ

Davranışsal İktisat yaklaşımının Maliye disiplinine entegre edilmesiyle geliştirilen alt disiplinler bir bütün olarak Davranışsal Maliye'nin kapsamını oluşturmaktadır. Maliye biliminin kamu maliyesi, kamu ekonomisi ve kamu politikaları gibi tüm alt bileşenlerinin Davranışsal İktisat ilkeleriyle birleştirilmesi sonucunda; bilişsel ve sosyal etkileşimler ile politik aktörlerin davranışsal eğilimlerini inceleyen diğer alanlar ortaya çıkmaktadır. Daha genel bir ifadeyle Davranışsal Maliye içinde Davranışsal Kamu Maliyesi, Davranışsal Kamu Politikaları, Davranışsal Kamu Tercihi Analizi gibi alt alanlardan oluşan disiplinler arası yeni yaklaşımlar gelişmektedir. Politik İktisat ya da Politik Ekonomi ise modern iktisat tarihinin başlangıcındaki ana akım iktisat anlayışının zamanla yorumlanarak politika ile ekonomi disiplinlerinin birbirinden ayıramayacakları bakış açısını yansıtmaktadır. Dolayısıyla günümüzdeki anlamıyla Davranışsal Politik İktisat da Politik İktisat'a davranışsal analiz yöntemlerinin, psikoloji ve

sosyoloji disiplinlerinin bakış açılarının kazandırılmasıdır. Politik İktisat'ın kapsayıcılığı nedeniyle de Davranışsal Politik İktisat'ın alt bir disiplini olarak Davranışsal Maliye yaklaşımının kabul edilmesi daha doğrudur.

Siyasal seçim mekanizmasının işleyişinde politik rejim, seçim sistemi ve oylama dinamikleri belirleyici rol oynamaktadır. Kamu Tercih Teorisi ve siyasi seçim mekanizması teorik açıdan kamusal seçimlerin kamusal kararlara yön vermesinde, bireysel kararlardan oluşan toplumsal kararlar bütününe oylama sistemiyle aktarılmasını açıklamaktadır. Aktarılan kararlar üzerine kamu yararı gözetilerek, kamusal vazgeçişlerde bulunularak ve stratejik değerlendirmeler yapılarak politik kararlar verilmektedir. Bununla birlikte her bir tercihin, seçimin ya da davranışın sadece rasyonel beklentilerle gerçekleştirilmediği aksine karmaşık pek çok bireysel, toplumsal ya da ilişkisel ağların etkisinde kaldığı göz ardı edilmemelidir. Politik karar alma süreçlerinde her bir karar alıcı ya da aktör tarafından rasyonellik boyutunu aşan ileri stratejik tekniklerin kullanılabileceği gibi davranışsal ve sosyal kalıplara dayalı olarak da hareket edilebileceğinden Davranışsal Maliye yaklaşımıyla süreçlerin ele alınmasını gerektirmektedir.

Kamu Tercih Teorisi, bireysel kararların kamusal kararlara yansıtılmasını açıklarken politika yapıcılarının karar alma süreçlerinin sadece rasyonel beklentilerle sınırlandığını kabul etmektedir. Ancak politik aktörler, politika yapıcılar özellikle politik liderler rasyonel sınırlarla kuşatılmayıp aksine rasyonel nitelikte olmayan beklentiler, tercihler, varsayımlar, olasılıklar, hesaplamalar, taktikler, eylemler, ilişki ağları vb. unsurlardan da etkilenmektedirler. Bu nedenle politik karar alma süreçlerinde bireylerin kararlarının analiz edilmesinde ve tercihlerinin açıklanmasında Davranışsal Maliye perspektifinden incelemelerin yapılması ihtiyacı bulunmaktadır. Bununla birlikte

söz konusu kararların analizinde çoğunlukla seçmen davranışlarına odaklanılmakta ve politika yapıcılarının seçmen kararlarını politika hedefleriyle yönlendirmesi incelenmektedir. Halbuki politik karar alma süreçlerinin Davranışsal Maliye perspektifinden ele alınmasında; politika yapıcılarının tercihleri yönlendirme durumu yanında buradaki davranışlarının güdülerinin de araştırılması gerekmektedir.

Davranışsal kamu politikası; bireysel ve toplumsal refah artışı için Davranışsal İktisat varsayımlarıyla kamu politikalarının uygulanmasıdır (Yılmaz ve Canbazer, 2020: 1833). Bu politikalar bireylerin özgürlüklerini kısıtlamadan en uygun seçeneğe yönelmelerini destekler niteliktedir (Yılmaz ve Canbazer, 2020: 1847) ve sosyal etkiler ile sosyal ağları da dikkate almalıdırlar (Kuşseven, 2022: 168). Politika yapıcılar, geleneksel kamu politikaları yerine Davranışsal İktisat temelli stratejiler geliştirebilmekte ve uygulayabilmektedirler (Saylam, vd., 2024). Bu yaklaşım, politika yapıcılarının karar mekanizmalarında bireyle sınırlı kalmayarak daha geniş ölçüde stratejik davranışsal kamu politikaları geliştirmelerini sağlamaktadır (Özdemiray ve Kodranjeci, 2025).

Politika yapıcılarının davranışsal içgörü uygulamalarıyla kamu politikaları geliştirmeleri yönünde küresel ölçekte yürütülen çalışmalar bulunduğu gibi (Özdemir, 2019) yenilikçi kamu projelerinin karar süreçlerinin incelenmesi de Davranışsal Politik İktisat bakış açısıyla ele alınmaktadır (Schnellenbach ve Schubert, 2019). Bireylerin karar süreçlerinde sezgisel yöntemlere ve bilişsel önyargılara yöneldiği tespitleri (Palagashvili ve Goodman, 2023: 973), liderlerin ve politik yapıcılarının stratejik karar alırken bu gerçekleri göz önünde bulundurmasının önemini ortaya koymaktadır.

Literatürde özellikle politik karar alma süreçlerinde oldukça etkili fonksiyonu olan politik liderlerin Davranışsal

Maliye perspektifiyle araştırılması eksik kalmaktadır. Politik liderler, siyasal sistem içindeki liderlik konumundan daha stratejik olma haline karşılık gelmektedir. Dolayısıyla politik karar alma süreçlerinde seçmen davranışlarının yönlendirilmesi ya da kamu politikası yapan yetkililerin davranışsal politikalar geliştirmesi, seçmenlere odaklanması yapılan analizlerin sadece bir yönünü oluşturmaktadır. Politik liderlerin toplum ve siyasal sistem içindeki duruşu, karakteristik özellikleri, kararlılıkları, istikrarlılıkları, krizleri yönetme becerileri vb. unsurlar politik karar alma süreçlerinin her aşamasına etki edecek niteliktedir. Dolayısıyla bu çalışma, politik liderlerin ve kararlarının Davranışsal Maliye perspektifinden karar alma süreçlerinde ve kamu politikalarının belirlenmesinde mutlaka ele alınmasına dikkati çekmektedir. Sonuç olarak politik liderlerin Davranışsal Maliye perspektifinden analiz edilmesi; daha gerçekçi, etkili ve stratejik politikaların geliştirilebileceğini; toplumsal refahı artırıcı kararların alınabileceğini destekleyen kararların belirlenmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. (1989). Kamu Tercihi ve Kamu Maliyesi (Oriijinal eser; Buchanan, J. M. (1979). Public Choice and Public Finance. *What Should Economists Do?* Indianapolis: Liberty Press.) *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, X(1-2), 129-137.
- Aktan, C. C. (1991). *Çağdaş Liberal Düşünce de Politik İktisat*. Ankara: Takav Matbaası.
- Aktan, C. C. (2020). “Davranışsal Politik İktisat: Kamu Tercihi ve Davranışsal İktisat Perspektiflerinden Politikanın Analizi”, içinde: C.C.Aktan, Davranışsal Politik İktisat, Konya: Litera Türk Yayıncılık.
- Aktan, C. C. (2024). Davranışsal Kamu Tercihi (Davranışsal Politik İktisat’ın Doğuşu, Gelişimi ve Geleceği). *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 16(2), 246-270.
- Aktan, C. C., ve Batmaz, F., (2025). Davranışsal Kamu Maliyesi ve Mali Psikoloji’nin İlk Habercileri Puviani ve Buchanan’ın Mali Yanılsama Teorisine Katkıları. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 17 (3), 299-314.
- Altun, O. (2024). Davranışsal İktisat ve Kamu Politikaları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Anderson, G. M. (1988). Public Finance in Autocratic Process: An Empirical Note. *Public Choice*, 57(1), 25-37.
- Bandyopadhyay, S., Chattopadhyay, A. K., and Oak, M. (2022). A Model of Conflict and Leadership: Is There a Hawkish Drift in Politics?. *Plos One*, 17(1), 1-37.
- Barry, B. (1970). *Sociologists, Economics and Democracy*. London and Toronto: Collier-Macmillan.

- Buchanan, J. M. (1975). Public Finance and Public Choice. *National Tax Journal*, 28(4), 383-394.
- Buchanan, J. M. (2003). Public Choice: Politics without Romance *Policy: A Journal of Public Policy and Ideas*, 19(3), 13-18.
- Dawney, E., & Shah, H. (2005). Behavioural Economics: Seven Principles for Policy Makers. (Vol. 68). London: New Economics Foundation.
- Dewies, M., de-Wit, L., & Reisch, L. A. (2025). Assumptions about Behaviour Influence the Policy Preferences of Public Officials. *Public Management Review*, 1-30.
- Eğilmez, M. (2015). *Siyasal Ekonomi ve Davranışsal Ekonomi*. <https://www.mahfiegilmez.com>, (12.02.2016).
- Eisenhardt, K. M., & Zbaracki. M. J. (1992). Strategic Decision Making. *Strategic Management Journal*, 13, 17-37.
- Hobbes, T. (1651). *Leviathan*. London: Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard.
- Holcombe, R. G. (1998). Tax Policy from Public Choice Perspective. *National Tax Journal*, 51(2), 359-374.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263-292.
- Kısa, Ö. (2025). Davranışsal İktisadın Devlet Müdahalesine ve Kamu Maliyesine Etkisi. *Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies*, 5(1), 1-13.
- Kızıltoprak, Ö. (2025). Kamu Tercihi Teorisinin Sınırları: Ekonomi, Sosyoloji ve Psikoloji Perspektiflerinden Bir Analiz. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 8(1), 1-17.

- Kuşseven, A. (2022). Devlette Davranışsal Kamu Politikalarının Ortaya Çıkışı ve Gelişim Süreci: Türkiye Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Lau, R. R., & Redlawsk, D. P. (2001). Advantages and Disadvantages of Cognitive Heuristics in Political Decision Making. *American Journal of Political Science*, 45(4), 951-971.
- Musgrave, R. A. (1983). Public Finance, Now and Then. *FinanzArchiv/Public Finance Analysis*, 41(1), 1-13.
- Özatay, F. (2016). Bir Seçeneğin Sizin Adınıza Seçilmesi Neden Kritik?. <https://www.tepav.org.tr>, (23.05.2016).
- Özdemir, S. (2019). Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Davranışsal İçgörü. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 34, 247-274.
- Özdemiray, S. M., ve Kodranjeci, E. (2025). Davranışsal Kamu Politikalarının Dört Mevsimi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 125-150.
- Palagashvili, L., & Goodman, N. P. (2023). Behavioral Public Choice and Policing in America. *Behavioural Public Policy*, 7(4), 972-982.
- Persson, T., Roland, G., & Tabellini, G. (2000). Comparative Politics and Public Finance. *Journal of Political Economy*, 108(6), 1121-1161.
- Saylam, A., Özdemiray, S. M., ve Kocaoğlu, B. U. (2024). Türk Kamu Yönetiminde Elektronik Vatandaş Katılımını Artırmada Dürme: Yeni Davranışsal İktisat Perspektifinden Öneriler. *Sosyoekonomi*, 32(62), 363-391.

- Schnellenbach, J., & Schubert, C. (2019). A Note on the Behavioral Political Economy of Innovation Policy. *Journal of Evolutionary Economics*, 29(5), 1399-1414.
- Seçilmiş, E.,ve Didinmez, İ. (2016). Vergi Reformlarının Davranışsal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Bilig*, 77, 203-232.
- Şanlısoy, S. (2010). Politik İstikrarsızlık-Ekonomik Süreç Politikaları Etkileşimi. *Sosyoekonomi*, 13(13), 191-214.
- Tilly, C. (2001). Mechanisms in Political Processes. *Annual Review of Political Science*, 4(1), 21-41.
- Toye, J. F. J. (1976). Economic Theories of Politics and Public Finance. *British Journal of Political Science*, 6(4), 433-447.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1992). Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty*, 5, 297-323.
- Weyland, K. (1998). The Political Fate of Market Reform in Latin America, Africa, and Eastern Europe. *International Studies Quarterly*, 42, 645-674.
- World Bank. (2015). *Mind, Society and Behaviour*. Washington: International Bank for Reconstruction and Development/World Bank.
- Yılmaz, G. (2023). Davranışsal Politik İktisat Perspektifinden Seçmen Tercihlerinin İncelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yılmaz, V. ve Canbazer, C. (2020). Kamu Politikalarına Davranışsal Yaklaşım ve Türkiye'ye Yansımaları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1827-1854.

OECD ÜLKELERİNDE CİNSİYETE DUYARLI BÜTÇELEME

Rıdvan ENGİN¹

1. GİRİŞ

1970’lerin sonlarında toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru hareket dünya genelinde hız kazanmıştır. Uluslararası toplum sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma için kadın ve erkek eşitliğinin elzem olduğu bilincini yansıtarak tüm ülkelere toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için çağrıda bulunmuştur. 1979’da Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu “uluslararası kadın hakları bildirgesi” olarak da nitelendirilen Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’ni (CEDAW) kabul etmiştir. Bu sözleşmeyle toplumsal cinsiyet ayrımcılığını neyin oluşturduğu tanımlanarak bu ayrımcılığa son vermek için ulusal eylem gündemini belirlemiştir. Keza 1995 yılında Pekin’de düzenlenen BM Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’nda ise 171 hükümetin temsilcileri CEDAW’ın kadınlara karşı ayrımcılıkla mücadele konusundaki kararlılığını teyit etmiştir (Rubin ve Bartle, 2005: 259).

Hem CEDAW sözleşmesinin tarafları hem de Pekin Konferansı katılımcıları, kamu bütçelerinde kadınlara ve erkeklere eşit muamele edilmesini toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında temel bir unsur olarak ele almışlardır. Pekin’de kabul edilen eylem platformu, hükümetleri özellikle adil, etkili ve uygun kaynak dağılımını teşvik etmek ve toplumsal cinsiyet

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0001-7898-0131.

eşitliğini desteklemek için tüm bütçe süreçlerinin tasarımına, geliştirilmesine ve yürütülmesine toplumsal cinsiyet perspektifini dahil etmeye çağırmıştır. Bu çerçevede “kadın bütçeleri”, “cinsiyet bütçeleri”, “cinsiyete duyarlı bütçeler” gibi çeşitli terimler, süreçlerine toplumsal cinsiyet perspektifini dahil eden kamu bütçelerini tanımlamak için kullanılmıştır (Rubin ve Bartle, 2005: 259). Bu yaklaşım başlangıçta kamu bütçelerinin kadınlar ve kız çocukları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesine odaklanması nedeniyle “kadın bütçeleri” olarak adlandırılmıştır. Ancak bunun kadınlar için ayrı bütçeler yapılması olarak yanlış biçimde algılanabileceği endişesiyle son yıllarda “toplumsal cinsiyet bütçeleri” ya da “toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeler” terimlerinin daha yaygın kullanılmaya başladığı görülmektedir (Sharp ve Broomhill, 2002: 25).

Cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesinde devlet müdahalesinin önemi ve gerekliliği özellikle 1990’lı yıllarda uluslararası kuruluşların gündemine gelmiş olup (Günlük Şenesen, 2013: 99) bu bağlamda kamu bütçeleri, devletin en önemli müdahale araçlarından biridir. Kamu bütçeleri esasında sahip oldukları nitelikler itibarıyla cinsiyet eşitsizliklerine yol açan etkenlerden biri olabileceği gibi bu eşitsizliklerin giderilmesine katkı da sağlayabilmektedir. Hâlbuki hükümetlerin önceliklerini yansıtan bütçelerde genellikle gelir ve giderler yekûn halinde sunulmakta olup kadınlara ya da erkeklere özel bir atıf yapılmaz. Bu sebeple de kamu bütçeleri cinsiyet açısından tarafsız görünürler. Buna karşın gelir ve harcama kararlarının erkekler ve kadınlar üzerinde farklı etkileri vardır ve bu farklılıkları görmezden gelmek “cinsiyet körlüğü” olarak adlandırılmaktadır. Cinsiyet körlüğü özellikle kadınlar ve erkekler arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan bütçe politikalarının beklenmeyen etkilerini ifade etmekte olup cinsiyet körü bütçeler, kadınların ve erkeklerin

farklı rol, sorumluluk ve yeteneklere sahip olduğunu göz ardı etmektedir (Rubin ve Bartle, 2005: 260; Morgan, 2007: 1-2).

Bu çalışmada ilk olarak cinsiyet eşitsizliklerine yol açan etkenler ile bu eşitsizliklerin iktisadi ve mali boyutu açıklanmıştır. Ardından cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında kamu bütçelerinin rolünü ön plana çıkaran cinsiyete duyarlı bütçeleme yaklaşımı ele alınmıştır. Son olarak ise OECD ülkelerinde cinsiyete duyarlı bütçelemenin gelişimi seçilmiş ülke örnekleri üzerinden incelenmiştir.

2. CİNSİYET EŞİTSİZLİKLERİNE YOL AÇAN ETKENLER

Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınlar ve erkekler için hak, sorumluluk ve fırsatlarda eşitlik sağlanması anlamına gelmekle birlikte kaynakların planlanması ve dağıtımında kadınların ve erkeklerin ihtiyaç ve önceliklerinin eşit ağırlığa sahip olmasını gerektirir (UN Women, 2017: 31). Cinsiyet eşitsizliğine yol açan pek çok faktör bulunmakla beraber bunlardan en önemlisi toplumsal cinsiyet rolleridir. Toplumsal cinsiyet rolleri kısaca kişinin nasıl davranması, giyinmesi, hissetmesi ya da nasıl bir kariyeri olması gerektiğine dair beklentileri ifade eder ve bu bağlamda hem erkekler hem de kadınlar üzerinde çeşitli kalıplar yaratır. Bu kalıplar içinde erkeklerden aktif, saldırgan ve güçlü olmaları; kadınlardan ise daha pasif, naif ve yumuşak olmaları beklenir. Aynı şekilde bu kalıplar nedeniyle erkekler kolayca bir grubun lideri olarak kabul edilir ya da sahip oldukları güç ve hakimiyet normleştirilirken buna karşılık kadınların aktif katılımı ve liderliği yeterince kabul görmemektedir (Sivil Alan, 2021: 3).

Cinsiyet eşitsizliğine neden olan toplumsal cinsiyet rollerinin oluşmasında kültür ve normlar da etkili olmaktadır. Örneğin uzun ücretli çalışma saatlerinin uygulandığı bir kültüre

sahip ÷lkelerde işgücü piyasası davranışlarında ve ücretsiz bakım ve ev işlerinin paylaşımında büyük cinsiyet farklılıkları gör÷lmektedir. Bu durum özellikle bakmakla yükümlü olunan çocukların bulunduğu hanelerde geçerlidir ve bunun yanı sıra kadınlar yaşlıların bakımından da büyük ölçüde sorumludurlar (OECD, 2017: 29). Genel olarak çocukların varlığı, kadınlar için ücretsiz çalışmayı erkeklerden daha fazla artırmaktadır. Örneğin Yeni Zelanda'da 1995'ten 1999'a kadar, çocuğu olmayan kadınların ücretsiz çalışmaya haftada 34 saat harcadıkları, çocuk sahibi olanların ise haftada 50 saat harcadıkları belirlenmiştir. Buna karşılık çocukları olsun ya da olmasın erkeklerin ücretsiz çalışmaya harcadıkları saatlerde herhangi bir farklılık olmamıştır (Rubin ve Bartle, 2005: 261). Eğitime erişim imkânın düşük olması, ekonomik bağımsızlığın olmaması ve değer önyargıları da onların aleyhine işleyerek kadınların erkeklere, aile üyelerine ve topluma bağımlı hale gelmesine yol açmaktadır (Hooda ve Kataria, 2022).

Cinsiyet eşitsizliğinin kapatılması oldukça güçtür ve eşitliğin sağlanmasında kamu politikaları önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin hükümetler toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve ayrımcılığı sona erdirmeye yardımcı olmak üzere mevzuatı değiştirebilir, kadınların istihdamını teşvik etmek için politikalar üretebilir ve bütçe süreçleri de dâhil olmak üzere yönetim mekanizmalarını değiştirebilir. Ancak bir ÷lkede özellikle cinsiyet eşitsizliğini güçlendiren kültürel ve sosyal engeller mevcutsa, hükümetin eylemleri tek başına toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada başarılı olamayabilir. Bir diğer ifadeyle kadınların toplumdaki rolüne ilişkin algının değişmesi, cinsiyet eşitliğini sağlama konusunda hükümetin politikaları kadar etkili olabilmektedir (Alonso-Albarran et al., 2021: 7).

Cinsiyet eşitsizliğine ilişkin çalışmalar hükümetin, ebeveynlerin iş ve aile sorumluluklarını birleştirmelerine yardımcı olmak için devlet desteğini artırdığı ÷lkelerde çalışan

annelerin görüşlerinin yavaş da olsa daha olumlu hale geldiğini göstermektedir. Artık erkekler de –özellikle yüksek eğitim düzeyine sahip olanlar- ebeveynlik faaliyetlerine giderek daha fazla katılmaktadırlar. Bununla birlikte her iki eş tam zamanlı çalışsa bile ev içi iş bölümünün nadiren yarı yarıya bölüşülmesi söz konusudur. Yine de kadınların, hane halkı gelirlerindeki payları arttıkça daha az ücretsiz ev işi veya çocuk bakımı üstlenmeleri söz konusudur. Fakat diğer taraftan da yüksek gelirli kadınların iş yerinde olmasa bile evde toplumsal cinsiyet normlarına uymak için genellikle daha fazla ev işi yaptıklarına dair bazı kanıtlar mevcuttur ki bu durum ekonomik gücü ve statüsü ne olursa olsun kadınların toplumsal cinsiyet rollerine göre hareket etmeyi sürdürdüğünü ortaya koymaktadır (OECD, 2017: 22).

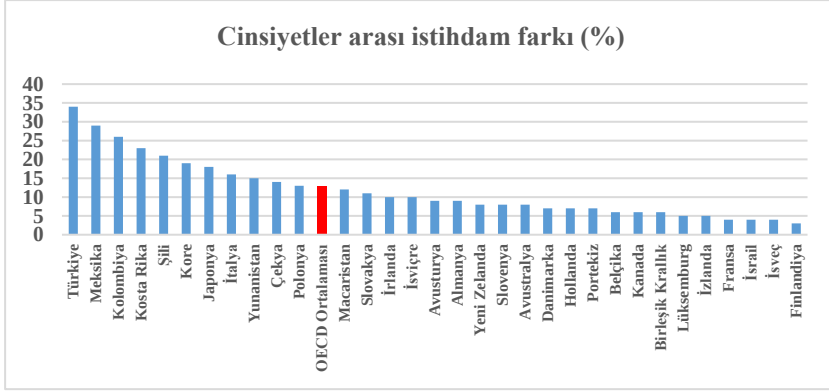
Elbette dünyada hiçbir ülke toplumsal cinsiyet eşitliğini tam olarak sağlayamamıştır ve en eşitlikçi olduğu kabul edilenlerde bile erkelere ve kadınlara sunulan fırsatlar arasında farklılıklar görülmektedir. Bu tür bir eşitsizlik ekonomik büyümenin önünde ciddi bir engel oluşturmakta ve bu durum tüm toplumun aleyhine sonuçlar doğurmaktadır (OECD, 2017: 24).

3. OECD ÜLKELERİNDE CİNSİYET EŞİTSİZLİKLERİNİN İKTİSADİ VE MALİ BOYUTU

Mevcut demografik eğilimler bağlamında ele alındığında cinsiyet eşitsizliklerinin ekonomik maliyetlerinin ne kadar yüksek olabileceği tam olarak anlaşılamamaktadır. Nüfusun yaşlanması ve düşük doğurganlık oranları, iş gücünün azalması anlamına gelmekte ve bu durum hem ülke ekonomisinin gelecekteki büyüklüğünü hem de kamu maliyesini olumsuz etkilemektedir. 2050 yılına gelindiğinde dünyanın en gelişmiş ekonomilerindeki her on kişiden dördünden fazlasının 50 yaşın

üzerinde olacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca teknolojik ilerleme ya da diğer faktörlerden kaynaklanan üretkenlik kazanımlarından soyutlandığında istihdam oranları sabit kalırsa neredeyse tüm OECD ülkelerinde kişi başına düşen reel GSYH'nin ortalama %10 düşeceği öngörülmektedir. Bu dinamikler kamu maliyesi üzerinde baskı oluşturmakla birlikte çalışma çağındaki nüfus azaldıkça gelirler azalacak, buna bağlı olarak emeklilik, sağlık ve uzun vadeli bakım harcamalarına duyulan ihtiyaç da artacaktır (Nicol, 2022: 2).

Şekil 1, tüm OECD ülkelerinde erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların istihdamda olma olasılığının daha düşük olduğunu göstermektedir. Cinsiyetler arası istihdam farkının en düşük olduğu ülkeler Finlandiya (%4,7) ve İsveç (%5,7) olurken, en yüksek olduğu ülkeler ise %30'un üzerindeki Türkiye ve Meksika'dır.

Şekil 1. OECD ülkelerinde cinsiyetler arası istihdam farkı (2021)

OECD ülkelerinde 2000-2019 yılları arasında kişi başına düşen GSYH artışı göz önüne alındığında işgücü verimliliğindeki artışlar ekonomik büyüme üzerinde en büyük etkiye (+1,20) sahip olmakla birlikte kadın istihdamındaki artışların da önemli (+0,28) olduğunu göstermektedir. Kadınların istihdam oranındaki artışların özellikle İskandinav ülkelerinde ekonomik büyümeye önemli ölçüde katkı sağladığı gözlenmiştir. Tek başına kadın

istihdamındaki artışların, kişi başına ortalama yıllık GSYH büyümesine yaklaşık %0,05 ile %0,40 arasında bir etki edeceği, ülkeye göre değişiklik göstermekle beraber bunun son 50 yılda kişi başına düşen toplam GSYH artışının %3 ile %20'sine eşdeğer olduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte kadın çalışanların potansiyelinden yararlanmak ve diğer cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırmak, işgücünün boyutunu artıracığı gibi 2060 yılında kişi başına düşen reel GSYH'yi OECD ülkelerinde ortalama %5,7 artıracığı öngörülmektedir (Nicol, 2022: 4-5)

Diğer taraftan daha büyük cinsiyet eşitsizliklerine sahip ülkelerde kadınların işgücüne katılımının artmasıyla birlikte istihdamda cinsiyet farkının daha az olduğu ülkelere kıyasla daha fazla yarar sağlayacağını söylemek mümkündür. Örneğin cinsiyetler arası istihdam açığının en yüksek olduğu OECD ülkelerinden Kosta Rika, Meksika ve Türkiye, cinsiyetler arası işgücüne katılım farklarının kapatılmasından en fazla fayda sağlayacak olan ülkelerdir. Bu ülkelerin tümü, 2060 yılına kadar işgücü açıklarının tamamen kapatılmasıyla kişi başına düşen potansiyel GSYH'de %0,3 ile %0,36'lık bir ek yıllık büyüme katkısı sağlayabileceği tahmin edilmektedir.

Kamu maliyesinin görünümü, nüfusun hem büyüklüğüne hem de yapısına duyarlıdır. Yaşlanan nüfus ve düşük doğurganlık oranlarıyla demografik eğilimler, çoğu OECD ülkesinde çalışma çağındaki nüfusu azaltmakta ve emeklilik, sağlık ve uzun vadeli bakım maliyetlerini artırmaktadır. Bu durum kamu maliyesi üzerinde baskı oluşturmaktadır. Çalışma çağındaki nüfus azaldıkça vergi gelirleri daha da düşerken, emeklilik, sağlık ve uzun vadeli bakım harcamalarına talebi de artırmaktadır. Buna karşın işgücü piyasasında daha fazla cinsiyet eşitliği, kamu maliyesi üzerindeki baskıların hafifletilmesine yardımcı olabilecektir. İstihdamın ve gelirin artması, ilave vergi geliri ve sosyal güvenlik primlerini de beraberinde getireceği gibi sosyal yardım ve transferlere olan ihtiyacı da azaltacaktır. Dolayısıyla

tüm bu faktörler bütçe üzerindeki yükün azalmasına ve mali sürdürülebilirliğin sağlanmasına önemli ölçüde yardımcı olacaktır (Nicol, 2022: 5-8).

OECD araştırmaları işgücü piyasasına katılım, girişimcilik, ücretlendirme, kamu ve özel sektörde üst düzey yönetim pozisyonlarında temsil, sağlık ve eğitim gibi konularda önemli cinsiyet eşitsizliklerinin sürdüğünü ortaya koymuştur (Jorge ve Pimentel, 2021: 504). Son yıllarda kadınların işgücüne katılım oranları erkeklerinkine yaklaştıysa bile kadınların işgücüne katılma olasılığı daha düşük ve OECD ülkelerinde genellikle daha düşük iş kalitesiyle karşılaşmaktadırlar. Çalışan kadınların yarı zamanlı, daha düşük ücretle ve kamu sektörü, sağlık ve eğitim gibi daha az kazançlı alanlarda çalışma olasılığı oldukça yüksek iken daha iyi ücret alan erkek meslektaşlarının ise önemli bir bölümü bankacılık, finans ve sigortacılık sektörlerinde çalıştıkları görülmektedir. Uzun saatler ücretli işlerde çalışan erkek sayısı kadınlardan çok daha fazla olup bu durum daha fazla üretkenlik anlamına gelmemektedir. Erkeklerin uzun çalışma saatleri kariyer bağlılığının bir göstergesi olarak görüldüğü ve kadınların çocuk veya akrabalarına bakmak için izin alma olasılığı daha yüksek olduğu sürece bazı işverenlerin kadın çalışanlara yatırım yapmaya daha az istekli olacağı bilinmektedir. (OECD, 2017: 26).

Tüm bu faktörler OECD genelinde tam zamanlı kadın çalışanların erkek meslektaşlarından ortalama %15 daha az kazanmasıyla önemli ölçüde cinsiyete dayalı ücret farklarına katkıda bulunmaktadır. Genel ücret eşitsizliği son yıllarda çok az iyileşme gösterse de istihdama katılım ve ücret farklarının genç nüfus arasında daha az olması umut vericidir. Ancak çocuklar eve girdiğinde cinsiyete dayalı işgücü piyasası farkları daha da artmaktadır çünkü çiftler sonrasında genellikle daha geleneksel cinsiyet rolleri üstlenmektedirler.

Öte yandan kadınlar daha niteliksiz işlerde çalışmaktadır ve işgücü piyasasında kayıt dışılığın yüksek olduğu ülkelerde kadınlar genellikle kayıt dışı işlerde aşırı temsil edilmektedir. Bu tür işler kadınlara çok az sosyal koruma, yüksek iş güvencesizliği ve genellikle düşük ücretler sunmaktadır (OECD, 2017: 26-27).

OECD ülkelerinde kadınlar erkeklerden çok daha fazla ücretsiz iş yapmaktadır. OECD ortalamasına göre kadınlar Kore, Japonya, Meksika, Portekiz, İtalya ve Türkiye’de ücretsiz ev işleri ve çocuk bakımının neredeyse dörtte üçünden fazlasını üstlenmektedirler. Bu uçurumlar genellikle gelişmekte olan ülkelerde daha da büyüktür ve zaman kazandıran altyapıya ve teknolojiye (örneğin çamaşır ve bulaşık makinesi gibi) yetersiz erişim, ev işlerine daha fazla süre ayırmayı gerektirmektedir. Örneğin Hindistan ve Pakistan’da kadınlar, ücretsiz işlere erkeklerden yaklaşık on kat daha fazla zaman harcamaktadır. Zaman kazandıran teknoloji kadınların ücretsiz işlere harcadıkları süreyi kademeli olarak azaltırken, erkeklerin davranışlarını ise çok az değiştirmektedir (OECD, 2017: 28).

Sonuç olarak kadınların daha kesintili çalışma geçmişleri, yarı zamanlı işlerde çalışma olasılıklarının daha yüksek olması ve tam zamanlı çalışırken erkeklerden daha az kazanmaları, kamu bütçelerinin hem gelir hem de harcama taraflarında farklı cinsiyet etkilerine yol açabilmektedir. Örneğin harcama tarafında zorunlu katılım programlarına kayıtlı bireylere devlet tarafından yapılan emeklilik ödemelerinin düzeyi genellikle çalışılan yıl sayısına ya da yaşam boyu kazançlarına göre tespit edilmektedir. Kadınlar genellikle erkeklerden daha az kazandıkları için emeklilik fonlarına daha az katkıda bulunmaktadır ve böylece emeklilikte daha düşük sosyal sigorta ödemeleri almaktadırlar (Rubin ve Bartle, 2005: 261).

4. CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN SAĞLANMASINDA KAMU BÜTÇESİNİN ROLÜ: CİNSİYETE DUYARLI BÜTÇELEME

Cinsiyet eşitsizliklerinin kamu bütçeleri içerisinde yer alması ve cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında bütçenin daha etkili bir araç olarak kullanılmasının kökeni uluslararası anlaşmalara ve taahhütlere dayanmaktadır. 1979 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ile hükümetlere bütçe aracılığıyla kadınlara karşı ayrımcılıktan kaçınma yükümlülüğü getirilmiştir (Schratzentaller, 2008: 44). Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı 1985 yılında Nairobi’de düzenlenen BM Üçüncü Dünya Kadın Konferansı’nda kadının kalkınma sürecindeki rolüne ilişkin tartışmalar sonucunda ilk defa uluslararası belgelerde yer almış, ardından 1995’te Pekin’de gerçekleştirilen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Eylem Platformu’nda toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılmasının teşvik edilmesi yönünde çağrıda bulunulmuştur (Equality Division Directorate General of Human Rights, 2005: 7-10).

Toplumsal cinsiyetten kaynaklanan eşitsizlikleri gidermek amacıyla gündeme getirilen cinsiyete duyarlı bütçeleme süreç ve araçları “kadın bütçesi” ya da “cinsiyet bütçesi” gibi farklı terimlerle ifade edilmiştir. Kavram, 1980’lerdeki gelişiminden bu yana büyük ölçüde değişikliğe uğramış olup tüm kamu politikaları, planlama ve bütçeleme süreçlerine cinsiyet perspektifi kazandırmanın önemini vurgulayan daha kapsamlı bir yaklaşıma doğru ilerlemiş ve artık bu yaklaşım “cinsiyete duyarlı bütçeleme” olarak adlandırılmaya başlamıştır (Alonso-Albarran et al., 2021: 10).

OECD’nin tanımına göre cinsiyete duyarlı bütçeleme, cinsiyete duyarlı politikaları teşvik etmek için belirli süreçlerin ve

analitik araçların kullanımı yoluyla bütçe sürecinin genel bağlamına cinsiyet perspektifinin dahil edilmesidir (Garashchenko, 2021). Avrupa Konseyi tarafından yapılan ve yaygın kabul gören tanıma göre cinsiyete duyarlı bütçeleme, bütçe sürecinin her düzeyinde toplumsal cinsiyet perspektifini içeren ve toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek amacıyla gelirlerin ve harcamaların yeniden yapılandırıldığı bütçelerin toplumsal cinsiyete duyarlı bir değerlendirmesidir (Downes et al., 2017: 2).

Cinsiyete duyarlı bütçeleme, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasına yönelik bir mekanizmadır ve bu tür uygulamalar, kamusal faaliyetlerin genelinde kaynak tahsisleri ve politikalar arasında güçlü bir bağlantı kurmaktadır. Bu analizlerin ışığında değişimi kolaylaştırmak amacıyla bütçenin ve finanse ettiği politika ve programların toplumsal cinsiyet sonuçlarıyla ilgili olarak nasıl uygulandığına ilişkin bir değerlendirme yapabilmek için çeşitli araç ve süreçlerden faydalanılmaktadır (Sharp ve Broomhill, 2002: 25-26).

Cinsiyete duyarlı bütçeler ne kadınlar için ayrı bütçe yapılmasını öngörür, ne de devlet bütçesinden kadın ve erkeklere eşit miktarda harcama yapılmasını gerektirir. Bunun aksine cinsiyet ayrımlarının ve karşılanmayan ihtiyaçların tespit edilmesini ve politika, planlama ve bütçe döngüleri boyunca cinsiyete duyarlı süreçlerin uygulanmasını içermektedir (Sharp, 2016: 1-2). Bu bağlamda cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik harcamalar genel olarak üç başlık altında kategorize edilmektedir:

- **Cinsiyete özel harcamalar:** Bunlar özellikle kadın, erkek ya da kız/erkek çocuk gruplarını hedefleyen harcamalardan oluşmaktadır. Örneğin erkek sağlığı (prostat kanseri gibi) veya kadına yönelik şiddeti azaltmaya yönelik programlar bu kapsamda yer almaktadır.

• **Kamu hizmetinde cinsiyet eşitliğini teşvik eden harcamalar:** Kamu sektöründe kadınlar ve erkekler arasındaki istihdam fırsatlarını eşitlemeye yönelik harcamalardır. Örneğin çeşitli meslek gruplarında kadınların yönetimde ve karar alma süreçlerinde temsilini teşvik eden programların yanı sıra adil ücret ve hizmet koşullarını teşvik eden programları içermektedir. Ancak bu eşit sayıda kadın ve erkeğin istihdamını öngören programlardan farklıdır. Çünkü eşit sayıda erkek ve kadının yer alması örneğin 100 çalışandan 50'sinin erkek yönetici ve 50'sinin kadın sekreterden olduğu bir duruma engel oluşturmaz.

• **Genel ya da temel harcamalar:** Diğer iki kategoride yer almayan tahsislerdir. Bu harcamaların toplumsal cinsiyet etki analizi, sektörel tahsislerin kadınlar ve erkekler üzerindeki farklı etkisine odaklanmaktadır. Çoğu zaman cinsiyet ile ayrıştırılmış verilerin bulunmaması nedeniyle analizi zor olsa da bunlar kamu harcamalarının %99'undan fazlasını oluşturması nedeniyle kritik öneme sahiptir (Sarraf, 2003: 7; Stotsky, 2006: 18).

Cinsiyete duyarlı bütçeleme, kamu bütçesi yapılarının yalnızca mali kaynaklarına değil, aynı zamanda mali olmayan kaynakların ve özellikle de zamanın dağılımını da etkilediği temel varsayımına dayanır. Örneğin devlet tarafından finanse edilen çocuk bakım tesisleri, ebeveynlerin (özellikle annelerin) çocuklarına bakmak için harcadıkları zamanı azaltır ve böylece ücretli işe (veya boş zaman etkinliklerine) daha fazla zaman ayırmak için gerekli ön koşulları oluşturur (Schratzentaller, 2008: 44-45).

Cinsiyete duyarlı bütçelemenin ya da cinsiyete duyarlı kamu harcama yönetiminin teorik temeli, kamu harcama kararlarının ve bunları destekleyen kamu mali yönetim sistemlerinin farklı cinsiyetler için ekonomik ve sosyal sonuçlar üzerinde maddi olarak farklı etkilere sahip olabileceği düşüncesine dayanır. Her ne kadar bugüne kadar cinsiyete duyarlı

bütçelemelerde kamu harcamalarına vurgu yapılırsa da bu kavram kamu gelirlerini içeren daha geniş bir perspektiften ele alınmaktadır. Bu bağlamda cinsiyete duyarlı bütçeleme, cinsiyete ilişkin hedeflere ulaşmak için vergi sistemlerinin yeniden yapılandırılması gerektiğine dair kanıtlar sağlamak için kullanılabilir (Jorge ve Pimentel, 2021: 504).

Cinsiyete duyarlı bütçeleme ayrıca kamu bütçelerinin ücretsiz bakım ekonomisindeki kadınları nasıl etkilediğinin takip edilmesine yardımcı olur. Ücretsiz bakım ekonomisi, hane halkı içerisinde, gönüllü ya da sivil toplum kuruluşlarında ve gayri resmi ekonomik sektörlerde gerçekleşen çeşitli bakım faaliyetlerini kapsamaktadır. Günümüzde halen kadınlar çocuklara, hasta aile üyelerine ve yaşlılara yönelik bakım faaliyetlerinin büyük bir kısmını üstlenmekte ve kendilerini ek ücretsiz sorumluluklar ve iş yükü altında bulabilmektedirler. Kadınların aleyhine bir durum ortaya çıkaran bu dengesizlik sosyal, politik ve ekonomik yapılarda var olduğu sürece kadınlar dezavantajlı olmaya devam edecektir. Bu çerçevede kamu bütçesi, bu dengesizlikleri gidermeye katkı sağlayabilir. Makroekonomik bir politika aracı olarak kamu bütçesi, kadınların aşırı kullanımının önüne geçilmesinde önemli bir rol üstlenmekte olup kamu kaynaklarının tahsisi yoluyla eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı hedeflemektedir (Morgan, 2007: 3). Bununla birlikte cinsiyete duyarlı bütçelemenin cinsiyet eşitliği sonuçları üzerindeki etkisini ölçmek çok zordur ve cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına ilişkin pozitif bir ilerleme başka aktörlerin eylemlerine de bağlıdır. Bir diğer ifadeyle cinsiyet eşitliği göstergeleri bir dizi dışsal faktörden etkilenebilmektedir (Nicol, 2023: 7).

5. OECD ÜLKELERİNDE CİNSİYETE DUYARLI BÜTÇELEMENİN GELİŞİMİ

Cinsiyet eşitsizlikleri ekonomik ve sosyal yaşamın hemen her alanında varlığını sürdürmektedir. 2022 yılında kabul edilen OECD Cinsiyet Eşitliği Eylem Planı, kadınların kamusal yaşama katılım ve temsilinin tam olarak sağlanması gerekliliğini vurgulamakta olup son yıllarda kadınların işgücüne katılım oranları erkeklerinkine yaklaşmış olsa da işgücüne katılma olasılıklarının hala düşük olduğu ve OECD ülkelerinde genellikle daha düşük iş kalitesiyle karşılaştıkları görülmektedir. Ayrıca istihdam edilen kadınların yarı zamanlı ve daha az kazançlı sektörlerde çalışma olasılıkları daha yüksektir ve bu faktörler cinsiyetler arası önemli ücret eşitsizliklerine yol açmaktadır.

OECD Bütçe Uygulamaları ve Prosedürleri Anketi (2018)'nin sonuçları, cinsiyete duyarlı bütçelemenin üye ülkeler arasında hızla yayıldığını göstermektedir. OECD ülkelerinin neredeyse yarısı (17 ülke) cinsiyete duyarlı bütçelemeyi uygulamaya koymuş, bunların yarısından fazlasında (Avusturya, Belçika, Kanada, İzlanda, İtalya, Kore, Meksika, Norveç, Portekiz ve İspanya) uygulamanın temelini oluşturan yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Cinsiyete duyarlı bütçelemenin yasal zemine dayandırılması, bu yaklaşımın kısa vadeli ekonomik ya da politik konjonktürden kaynaklanan dalgalanmalardan korumaya katkı sağlamaktadır (OECD, 2019: 110). Cinsiyete duyarlı bütçelemeyi uygulamaya koyan ülkelere Avusturya, Belçika, Meksika, Norveç ve İspanya'nın anayasalarında eşitlik ilkeleri yer almaktadır (Downes et al., 2017: 2).

Cinsiyete duyarlı politika yapım sürecinde önemli hususlardan biri de cinsiyete göre ayrıştırılmış verilerin toplanmasıdır. Karar alma süreçlerini destekleyen veriler ve kanıtlar, hükümetlerin cinsiyete duyarlı politikalar ve cinsiyet eşitliği stratejileri geliştirmelerini sağlamak açısından oldukça

önemlidir. Cinsiyete duyarlı bütçeleme uygulayan ülkelerin çoğunda kamu hizmetlerinin bazı belirli alanları için cinsiyete göre ayrıştırılmış veriler mevcut iken, kamu hizmetlerinin tamamında ya da çoğu önemli alanında cinsiyete göre ayrıştırılmış verileri düzenli olarak takip edebilen yalnızca iki ülke (Norveç ve İsveç) bulunmaktadır (Downes et al., 2017: 17).

Cinsiyete duyarlı bütçelemeye yönelik çeşitli yaklaşımlar mevcuttur ve OECD ülkelerinde standart bir bütçeleme modeli bulunmamaktadır. Odak noktası, harcama programlarının cinsiyet etkisinin değerlendirilmesinden cinsiyet performans göstergelerinin izlenmesine kadar uzanmaktadır. Üye ülkeler aynı zamanda kaynak tahsisinde ve sonuçların değerlendirilmesinde sıklıkla cinsiyet perspektifi uygulamaktadır. Cinsiyet ihtiyaç değerlendirmeleri, cinsiyet odaklı bütçe denetimleri ve harcama incelemesinde cinsiyet perspektifi gibi araçların kullanımı daha sınırlıdır (Garashchenko, 2021).

5.1. Avustralya

Avustralya cinsiyete duyarlı bütçe analizi uygulayan ilk ülkedir (Budlender et al., 1998: 9). İlk aşamada federal düzeyde cinsiyet eşitliği için gerekli mali eylemleri belirleyen ve ardından bu girişimi eyalet ve bölgelerdeki mali politikalara genişleten yıllık bir Kadın Bütçesi Beyanı fikri ortaya atılmıştır. Bu beyan ile kamu harcamaları özellikle kadınları hedefleyenler, kadınların kamu hizmetlerindeki istihdamını hedefleyenler ve diğer harcamalar olarak sınıflandırılmıştır. Aynı zamanda Kadın Bütçesi Beyanı, kamu kurumlarının yalnızca kadınlara özgü programlarını değil, tüm faaliyetlerin kadınlar üzerindeki etkisi açısından denetlenmelerini zorunlu hale getirmeyi amaçlamıştır (Budlender ve Hewitt, 2002: 43-49; IMF, 2017: 33).

Avustralya, altı eyalet ve iki bölgeden oluşan federal yapıya sahip bir ülkedir (Budlender ve Hewitt, 2002: 43). 1984'te federal düzeyde uygulanmaya başlayan cinsiyet duyarlı bütçeler

zamanla diğer alt yönetim kademelerince de benimsenerek Güney Avustralya'da (1985), Victoria'da (1986), Avustralya başkent bölgesinde (1989), Queensland'da (1991), Tazmanya'da (1992) ve Kuzey Bölgesi'nde (1993) yürürlüğe girmiştir. Yeni Güney Galler ise 1980'lerin başında yalnızca kadınlar ve kız çocukları için yeni harcama girişimlerine odaklanan sınırlı bir bütçe çalışması yürütmüş ve 1991 yılında kapsamlı bir kadın bütçesi uygulamaya koymuştur (Budlender et al., 1998: 9).

Cinsiyete duyarlı bütçeleme başlangıçta bürokratların eğitilmesinde ve bakanlıkların ise politikalarının kadınlar üzerindeki etkisine karşı duyarlı hale gelmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim kamu görevlileri geleneksel olarak kamu yönetimini cinsiyet açısından tarafsız olarak kabul etmiş, politika ve programların cinsiyet sonuçlarını göz ardı etmişlerdir. Birçok bakanlık programlarının ekonomiyi bir bütün olarak ele aldığını ileri sürerek kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerinin aynı olduğunu savunmuştur. Örneğin 1985 yılında Sanayi, Teknoloji ve Ticaret Bakanlığı, programlarının ülkenin ekonomik performansını artırmayı hedefleyerek kadınlar ve erkekler üzerinde eşit etkiye sahip olduğunu iddia etse de programlarının özellikle kadınların statüsünü iyileştirmeyi ya da istihdam edilen kadın sayısını artırmayı amaçladığını belirtmiştir (Budlender ve Hewitt, 2002: 46-47).

Ülkede işgücü piyasasına hâkim olan yüksek cinsiyet ayrımcılığından dolayı erkek istihdamına yönelik politikalar kadınlara hiçbir yarar sağlamamıştır. Kadınlar genç, yaşlı veya engelli aile üyelerinin birincil bakıcısı olarak ücretsiz roller üstlendikleri için erkeklerden farklı çalışma geçmişlerine sahip olma, evde daha fazla vakit geçirme ve yoksulluğa karşı daha savunmasız olma eğilimindeydiler (Budlender ve Hewitt, 2002: 47). Bu durum Avustralya'da hükümetlerin toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin önceliklerini a) işgücüne katılım dahil olmak üzere kadınların ekonomik güvenliğinin sağlanması, b) daha fazla

kadının liderlik pozisyonlarına gelmesinin desteklenmesi ve c) kadına yönelik şiddetin önlenmesi olmak üzere üç temel alanda belirlemelerine neden olmuştur (Alonso-Albarran et al., 2021: 49-51).

Ayrıca Avustralya’da gerek federal düzeyde toplumsal cinsiyet çalışmalarının koordinasyonunu sağlamak gerekse toplumsal cinsiyet eşitliğini ilerletmek ve Avustralyalı kadınların yaşamlarını iyileştirmek için politika ve programlar sunmaları konusunda tavsiyelerde bulunmaktan sorumlu bir Kadın Ofisi mevcuttur. Farklı hükümetler döneminde Kadın Ofisi’nin yönetim mekanizması içerisindeki yeri değişmiş, bazen merkezi kurumlar bünyesinde, bazen de aile ve toplum sorunlarından sorumlu bakanlığın yetki alanında yer almıştır. Hükümetin cinsiyet eşitliğine yönelik hedeflerine ilişkin sergilediği performansı her yıl raporlayan Kadın Ofisi’nin kamu sektöründe kadınların yönetim kurulu pozisyonlarının %50’sini, kadın ve erkeklerin ise her birinin yönetim kurulu düzeyinde en az %40’ına sahip olması şeklinde cinsiyet çeşitliliğine dair hedefler belirlemesi söz konusudur. Özel sektörde ise 100’den fazla çalışanı olan işverenler için 6 cinsiyet eşitliği göstergesine göre raporlama mecburiyeti getirilmiştir. Bu düzenlemeye uyumlu olmayan işverenler federal düzeyde ve bazı eyaletlerdeki kamu ihaleleri için teklifte bulunamayacağı gibi devlet hibeleri ile sübvansiyonlardan da yararlanamamaktadır. Bununla birlikte raporlama yükümlülüklerini yerine getirmeyen işverenlerin isimleri kamuoyuna açıklanmaktadır (Alonso-Albarran et al., 2021: 49-52).

1984 yılında ilk cinsiyete duyarlı bütçeleme girişimini başlatan Avustralya’da kamu bütçesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında temel araç olarak ele alınmış, bütçelerin toplumsal cinsiyet üzerindeki etkisine ilişkin öncü analizler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Avustralya deneyimi, gerek cinsiyet eşitsizlikleri konusunda farkındalığın oluşturulması

gerekse sonraki süreçte cinsiyete duyarlı bütçelemeye ilgi gösteren ülkeler için önemli bir referans noktası olmuştur (Equality Division Directorate General of Human Rights, 2005: 10).

5.2. İspanya

İspanya’da ulusal ve bölgesel düzeydeki cinsiyete dayalı politika tartışmaları ağırlıklı olarak eğitim, sağlık, iş-yaşam dengesinin iyileştirilmesi, ücret uçurumu, kamu ve özel sektördeki karar alma organlarında kadınların temsili gibi alanlara odaklanmıştır. Maliye politikasıyla ilgili olarak cinsiyet perspektifi işgücü arzını genişletmek ve bireysel gelir vergisi ve aile temelli vergi indirimleri yoluyla gelir eşitsizliklerini azaltmak için politikaların oluşturulmasında önemli bir unsur olmuştur. Sosyal güvenlik ve emeklilik alanındaki reformlar ise ailelere ebeveyn izni verilmesine odaklanmış, ayrıca aile içi şiddeti ve istismarı ortadan kaldırmak için bütçeden daha fazla pay ayrılmaya başlanmıştır (IMF, 2017: 35).

2009 yılından itibaren merkezi yönetim için yıllık Bütçe Kanunu Taslağı’na bir “Cinsiyet Etki Raporu” eklenmiştir. Bu rapor, Kongre tarafından analiz edilen bütçe belgelerinin bir parçası olup cinsiyet bütçe beyanına eşdeğerdir. Rapor bütçe hazırlık süreci sırasında gerçekleştirilen cinsiyet etki değerlendirmelerinin bir özetini içermektedir ve bütçe programlarının cinsiyet eşitliği hedeflerine nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır (Alonso-Albarran et al., 2021: 71-72).

İspanya’da bölgelerin ve yerel yönetimlerin kendi cinsiyete dayalı politika girişimleri ve bütçeleri bulunmaktadır. Örneğin Endülüs bölgesi, cinsiyet eşitliğinin iyileştirilmesinde en büyük etkiye sahip mali politikaları belirlemek için 2007 yılında G+ Programını benimsemiş ve bu programın uygulamasını değerlendirmek için cinsiyet denetimleri başlatmıştır (IMF, 2017:

35; Alonso-Albarran et al., 2021: 71-72). Bu programın temel unsuru, toplumsal cinsiyet eşitliğini iyileştirme potansiyeli olan programlara öncelik vermek amacıyla bütçe programlarının G+ ölçeğine göre belirlenmesi ve sınıflandırılmasıdır. Maliye Bakanlığı bu sürece öncülük etmiş ve zamanla uygulamanın bütçeye entegre edilmesini sağlayan metodolojiler ve süreçler geliştirmiştir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyete ilişkin göstergeler, cinsiyete göre ayrıştırılmış veriler ve G+ Programı'nın değerlendirilmesi için toplumsal cinsiyet denetimleri gibi unsurlar yer almıştır (Khalifa ve Scarparo, 2021: 8).

En kapsamlı cinsiyete duyarlı bütçeleme girişimlerinden biri de Bask bölgesine bağlı özerk bir kuruluş olarak kurulan Bask Kadın Enstitüsü tarafından bölgesel düzeyde yapılmıştır. Bu çalışma, departman bazında yapılmış olup harcamaların cinsiyete göre analizi için bu departmanlar içerisinde belirli programlar seçilmiştir. Departmanlar kültür, sanayi, ticaret, içişleri, bölgesel kalkınma, çevre, sağlık, ulaştırma ve bayındırlık olarak belirlenmiştir. Her departman, cinsiyet etki değerlendirmesi analizi uygulanarak harcama uygulamaları için özellikle uygun olan kendi departmanları içinde belirli bir program seçmiştir. Sunulan uygulamalar cinsiyete göre ayrıştırılmış uygun veri eksikliğinin tespit edilmesinde ve farklı departmanların tespit edilen eşitsizlikleri gidermeye yönelik öneriler geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Her durumda öneriler daha fazla fon sağlanmasını değil, kaynaklara daha eşit erişimin sağlanmasını, aynı departmanlar içinde istihdam sağlanmasını ve programların cinsiyete göre farklılaştırılmış etkilerinin daha fazla araştırılmasını savunmuştur. Bu deneyimin ardından Enstitü ile Bask Bölgesi Maliye Bakanlığı hem harcamalara hem de gelirlere odaklanarak tüm birimlere uygulanacak ortak bir metodoloji geliştirmeye çaba göstermiştir (Villagómez, 2005: 7).

5.3. Fransa

Fransa’da cinsiyet eşitliği anayasada yer almakla birlikte daha yakın zamanda 2014 tarihli Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yasası ile cinsiyet eşitliği tüm politika ve bakanlıklara entegre edilmiş, her yeni yasanın değerlendirilmesinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılması zorunlu hale getirilmiştir. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yasası, kamu hizmetlerinde, siyasette ve özel sektörde üst düzey yönetici pozisyonlarında kadınlar için kotalar belirlemiştir. Bu yasa kapsamında Fransa, iş ve aile yaşamında ve istihdamda toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmenin yanı sıra cinsiyete dayalı şiddet ve toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını ele alan politikalar benimsemiştir. 2013 yılından itibaren bağımsız bir danışma organı olan Kadın ve Erkek Eşitliği Yüksek Konseyi eşitlik, şiddet, kalıp yargılar, uluslararası bağlamda haklar ve sağlık sorunlarıyla ilgili konuları takip etmekte olup kendisine tanınan yetki dahilinde toplumsal cinsiyet eşitliğini gözden geçirip değerlendirerek cinsiyete göre farklı etkilerin değerlendirilmesini yapmakta ve yasama organına önerilerde bulunmaktadır (IMF, 2017: 29).

2017 yılında Fransız hükümeti cinsiyet eşitliğini beş yıllık görev süresinin “büyük ulusal davası” ilan ederek a) cinsiyete dayalı şiddetle mücadele ve mesleki eşitliğini tüm boyutlarıyla teşvik etmek, b) 2022 yılına kadar ücret farkını önemli ölçüde azaltmak ve c) toplumda eşitlik kültürünü yaygınlaştırmak şeklinde üç temel öncelikli alan belirlemiştir. Bu öncelikler doğrultusunda ilgili bakanlıklar belirli cinsiyet eşitliği hedeflerini tanımlayan yol haritaları imzalanmıştır. Bunlar yükseköğretimde cinsiyet eşitliğinin garanti altına alınması, çocuklara en erken yaşlardan itibaren cinsiyet eşitliğinin önemi konusunda eğitim verilmesi ve kamu yönetiminde eşit istihdamın sağlanması gibi çeşitli alanları içerecek şekilde tespit edilmiştir (Alonso-Albarran et al., 2021: 55-56).

Öte yandan Fransa cinsiyete duyarlı bütçelemeyi resmi olarak benimsememiş olmakla birlikte bazı araçlarını kullanmaktadır. Örneğin bütçe süreciyle ilgili olarak 2010 yılından bu yana yıllık bütçe kanunu, mali politikaları ve bütçeyi cinsiyete göre ayrıştırılmış bir bakış açısıyla değerlendiren kadın-erkek eşitliğine ilişkin bir ek içermektedir. Cinsiyete duyarlı bütçe beyanı olarak adlandırılan bu ek, tüm kamu kurumlarını kapsamakta olup yürütmenin cinsiyet eşitliğine giden yol haritasını özetlemekte ve bazı performans göstergelerini içermektedir (IMF, 2017: 29).

5.4. Belçika

Avrupa Birliği (AB) düzeyinde cinsiyete duyarlı bütçeleme ilk kez 2001 yılında Belçika'nın AB Başkanlığı sırasında Avrupa Komisyonu Geniş Ekonomi Politikası Kılavuz İlkeleri'nde toplumsal cinsiyet eşitliğini ana akımlaştırmaya ilişkin bir seminerde ele alındığında topluluk gündemine girmiştir. Ayrıca aynı yıl içerisinde Belçika "Ekonomik ve Finansal Yönetişimin Güçlendirilmesi: Cinsiyete Duyarlı Bütçelemeye Doğru" konulu uluslararası konferansa ev sahipliği yapmıştır. Konferans OECD, UNIFEM ve İskandinav Bakanlar Konseyi tarafından düzenlenmiş ve Avrupa genelinde bir dizi cinsiyete duyarlı bütçeleme girişimini başlatmıştır. Konferans sonucu yayımlanan bildiride hükümetlere ve diğer aktörlere, bütçe sürecinin tüm aşamalarında toplumsal cinsiyet analizini dahil etmeleri ve bütçelerin toplumsal cinsiyet hedefleri üzerindeki etkisi hakkında rapor hazırlamaları yönünde çağrıda bulunulmuştur (Havnør, 2004: 65; Quinn, 2017: 103-104).

Bu gelişmeleri takiben Belçika, tüm federal düzeydeki hizmetler ile faaliyetlerin cinsiyete duyarlı bütçelemenin uygulanabilirliğini araştırmak üzere bir pilot proje başlatmıştır. Projenin amacı, bütçe kararlarının alındığı ortamı ve özellikle bütçeyle ilgili olarak mevcut cinsiyet ana akımlaştırma

hükümlerinin ne düzeyde uygulandığını araştırmaktı. Cinsiyet eşitliğini daha geniş bir biçimde ele alan bu pilot proje aynı zamanda 2007 yılında cinsiyete duyarlı bütçelemeyi etkili bir şekilde kurumsallaştıracak bir mevzuatın hazırlayıcısı da olmuştur ve bu yasa ile cinsiyet eşitliğinin bütçe süreçlerinde esas alınmasını zorunlu hale getirilmiştir (Quinn, 2016: 13-17).

Belçika'nın cinsiyete duyarlı bütçeleme pratiği ülkeyi farklı bir yere konumlandırmaktadır. Nitekim 2007 yılında cinsiyet eşitliğini ana akımlaştırma taahhüdünü getiren yasal düzenleme, cinsiyet eşitliğini tüm bütçe süreçlerine entegre etmek için metodolojiler ve süreçler belirleyerek cinsiyet verilerinin toplanmasını ve yönetilmesini sağlamış, cinsiyete duyarlı bütçelemenin kamu alımlarına uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Yasa, öncelikle hükümetin görev süresinin başında cinsiyet eşitliği hedeflerini belirlemesini gerektirmektedir. Bu hedeflerin bütçeyle ilişkilendirilmesi, her bakanlığın bu hedeflere ulaşmalarına yönelik bütçe tahsislerini niceliksel olarak gösteren bir cinsiyet notunu hazırlamasıyla sağlanmaktadır. Genel gider bütçesinin her taslağına eklenmesi gereken cinsiyet notu, cinsiyet eşitliğine yönelik toplam bütçe giderlerinin hesaplanmasına imkan sağlayan bir mekanizma olmuştur. Bununla birlikte yasa, cinsiyet notuna ek olarak Bakanlar Kurulu'na sunulan tüm yasama ve düzenleme tedbirlerinin kadınlar ve erkekler üzerindeki potansiyel farklı etkisinin değerlendirilmesini içeren bir cinsiyet testi uygulanmasını da öngörmektedir (Quinn, 2017: 103-104; Khalifa ve Scarparo, 2021: 7).

5.5. Kanada

Kanada'da toplumsal cinsiyet eşitliği federal, eyalet ve bölge yönetimlerinin ortak sorumluluğunda olup bunlar arasında cinsiyet odaklı işbirliği için resmi bir mekanizma bulunmaktadır. Ayrıca 1976 yılında kadınların statüsüne ilişkin politikaları

koordine etmek amacıyla “Kadınların Statüsü Kanada (SWC)” adlı bir birim oluşturulmuştur. Birimin kuruluşundan bu yana rolü ve yetkisi genişletilmiş, sonrasında ise farklı kimlik faktörlerine sahip tüm Kanadalılar için eşitliği sağlamaya çalışan “Kadın ve Cinsiyet Eşitliği Bakanlığı”na dönüştürülmüştür (Alonso-Albarran et al., 2021: 52-54).

Kanada hükümeti, 1995 Pekin Deklarasyonu doğrultusunda kadınlar ve erkekler üzerindeki potansiyel etkileri değerlendirmek için mevzuat, politika ve programların cinsiyete dayalı analizini yapmayı taahhüt etmiştir. Bu taahhüt daha sonra diğer kesişen kimlik faktörlerini (örneğin etnik köken, yaş, din, engellilik) de kapsayacak şekilde “GBA+” olarak genişletilmiştir (IMF, 2017: 28-29; Albarran et al., 2021: 53).

Kanada cinsiyete duyarlı bütçelemeyi 2016 yılında uygulamaya koymuş olup her geçen yıl sürekli olarak gelişim sağladığı görülmektedir. 2017 yılında hükümet, cinsiyet eşitliği öncelikleri ve hedefleri ile bu hedeflere yönelik gelişmeleri izlemek için belirlenen göstergeleri içeren Cinsiyete Dayalı Sonuçlar Çerçevesi’ni sunmuştur. Bu belge genel hatlarıyla “ekonomiye eşit ve tam katılım” hedefini taşımakta olup alt hedefler ise şu şekilde sıralanmıştır (Nicol, t.y.: 15):

- Özellikle yeterince temsil edilmeyen gruptaki kadınlar için işgücü piyasası fırsatlarının artırılması,
- Cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğinin azaltılması,
- Kadınların tam zamanlı istihdamının artırılması,
- Ebeveynlik rollerinin ve aile sorumluluklarının eşit paylaşılması,
- Meslekler arasında cinsiyet dengesinin sağlanması,
- Kalıcı ve yüksek ücret sunan nitelikli işlerde daha fazla kadının yer alması.

Cinsiyete Dayalı Sonuçlar Çerçevesi’ndeki hedeflerden birine katkıda bulunan bütçe teklifleri, bütçe sürecinin bir parçası

olarak etiketlenerek her bütçe teklifine bunun cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisine ilişkin bir değerlendirmeyi içeren GBA+ analizi eklenmektedir. Bu analiz, Maliye Bakanlığı'na eşit ve tam ekonomik katılım hedefi de dahil olmak üzere cinsiyet eşitliği hedeflerinin ilerlemesine yardımcı olmak üzere yararlı bilgiler sunmaktadır (Nicol, t.y.: 16).

Eşit ve tam ekonomik katılım hedefine ulaşmak amacıyla başlatılan girişimlerden biri, çocuk bakımına verilen desteğin artırılması olmuştur. Beş yıl boyunca bütçeden yaklaşık 30 milyar dolar yatırım yapılarak Kanada genelinde toplum temelli ve nitelikli bir çocuk bakım sistemi kurulması taahhüt edilmiştir. Çocuk bakımına yatırım yapılması, çoğunluğu kadınlardan oluşan çalışanlara istihdam sağlamakla kalmayıp aynı zaman ebeveynlerin özellikle de annelerin tam ekonomik potansiyellerine ulaşmalarını da sağlamaktadır (Nicol, t.y.: 16).

2018 yılında yürürlüğe giren Cinsiyet Bütçeleme Yasası ile GBA+ ile ilgili birçok mevcut uygulama için hukuki zemin oluşturularak hükümetin yıllık bütçe tedbirlerinin cinsiyet üzerindeki etkisine dair bir rapor eklemesi zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca hükümetin vergi harcamalarının cinsiyet üzerindeki etkisi hakkında yıllık bir rapor hazırlaması ve mevcut harcama programlarının etki analizlerini yıllık olarak yayımlaması şartı getirilmiştir (Albarran et al., 2021: 53).

5.6. İsveç

İsveç, uzun yıllardır ilerici toplumsal cinsiyet eşitliği politikası ve uygulamalarının bir modeli olarak gösterilmektedir. Özellikle kadınların ekonomik katılımını teşvik eden ve erkekler için ev içi sorumlulukların daha adil bir şekilde paylaşılmasına katkı sağlayan çocuk bakımı ve diğer sosyal yardım hizmetleriyle tanınmaktadır. Benzer şekilde İsveç, özellikle kamu görevlileri için metodoloji ve araçların geliştirilmesi ve cinsiyete göre

ayrıştırılmış verilerin üretimi ve yönetimi konusunda öncü ülkeler arasında yer almaktadır (Quinn, 2016: 17).

Toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda ülkelerin geçmişteki performansları göz önüne alındığında İskandinav ülkelerinin Avrupa’da cinsiyete duyarlı bütçelemenin öncüleri arasında yer alması şaşırtıcı değildir. İskandinav İşbirliği, bölgedeki ilk girişimler için genel çerçeveyi oluşturmuş, bu bağlamda 2004 yılında Finlandiya, İzlanda, Norveç, Danimarka ve İsveç ile ortak bir proje başlatılmış ve her ülke iki yıllık bir süre boyunca pilot projeler yürütmüşlerdir (Quinn, 2016: 17-19). Pilot proje, cinsiyete duyarlı bütçelemeyi ana akımlaştırma sürecine yerleştirmeyi ve cinsiyet analizini yasama ve bütçe sürecine entegre etmeyi amaçlayan yeni Cinsiyet Ana Akımlaştırma Planı’nın temeli oluşturmuştur. Hükümet, 2016 yılından itibaren bütçe sürecinin tamamında cinsiyete duyarlı bütçelemeyi uygulama, bütçe sürecinin erken aşamalarında cinsiyet etkisi analizi yapma, cinsiyete göre ayrıştırılmış verileri daha kapsamlı kullanma, elde edilen başarıları yansıtmak için cinsiyet eşitliği göstergelerini dahil etme ve iç kontrol mekanizmalarını iyileştirme kararı almıştır (Khalifa ve Scarparo, 2021: 8).

OECD’nin bütçelemede cinsiyet perspektifi araştırmasına göre İsveç’te cinsiyet politikası hedefleri hükümetin kolektif sorumluluğunda olup Maliye Bakanlığı da dahil olmak üzere tüm bakanlıkların kendi alanlarında cinsiyet eşitliğini teşvik etmekle yükümlüdürler. Esasında cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik çalışmaları koordine eden ve aynı zamanda cinsiyet politikasını takip edip geliştirmekten sorumlu olan Cinsiyet Eşitliği Bakanı’dır. Bu açıdan Bakanlığa bağlı Cinsiyet Eşitliği Birimi, diğer tüm bakanlıkları bu konuda koordine etmekte ve onlara tavsiyelerde bulunmaktadır (Villagómez, 2005::5-6).

İsveç'te ulusal istatistik birimi 1982'den beri cinsiyet eşitliği birimine sahiptir ve 1984'ten itibaren düzenli aralıklarla "İsveç'te Kadınlar ve Erkekler, Gerçekler ve Rakamlar" adlı bir rapor yayımlamaktadır. 1994 yılında ise Resmi İstatistikler Yönetmeliği ile bireylerle ilgili tüm resmi istatistiklerin cinsiyete göre ayrıştırılması zorunlu hale getirilmiştir. Hükümetin talebi üzerine ilgili istatistik birimi tarafından cinsiyete göre ayrıştırılmış verilerin nasıl toplanıp kullanılacağına ilişkin bir kılavuz hazırlanmıştır (Quinn, 2016: 18; Quinn, 2017: 104-105).

6. SONUÇ

Günümüzde neredeyse tüm ülkelerde kadınlar ve erkekler arasında önemli cinsiyet eşitsizlikleri olduğu bilinmektedir. Kadınların ve kız çocuklarının aleyhine ciddi sonuçlar doğuran bu eşitsizliklerin temelinde pek çok faktör bulunmaktadır. Özellikle birçok ülkede kabul gören toplumsal cinsiyet rolleri kadınların ayrımcılığa uğramalarına, aile içi sorumluluklarının gün geçtikçe artmasına, eğitim ve istihdam olanaklarından yoksun kalmalarına neden olmaktadır. Bu durum aynı zamanda kadınların çalışma hayatından dışlanmalarına ve dolayısıyla ekonomide önemli bir işgücü potansiyelinin değerlendirilememesine yol açmaktadır.

Diğer taraftan devlet, çeşitli kamusal mal ve hizmetleri yerine getirmek için bütçe aracılığıyla harcamalarda bulunmaktadır ve bu harcamaların genellikle kadın ve erkekler üzerindeki etkisi göz ardı edilir. Ancak günümüzde bütçelerin, cinsiyet eşitsizliklerini kapatmak ve bu doğrultuda yapılan harcamaların kadın ve erkekler üzerinde yarattığı etkilerin analizini gerçekleştirecek bir mekanizmaya dönüşmesi söz konusudur. Bütçelerin daha işlevsel kullanımı gerektiren bu yeni yaklaşım cinsiyete duyarlı bütçeleme olarak adlandırılmaktadır.

Bu çalışmada OECD ülkelerinde cinsiyet duyarlı bütçelemenin gelişimi ele alınmış olup seçilmiş ülke örnekleri kapsamında yapılan incelemelerden hareketle bu yaklaşımın cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesinde etkili bir şekilde kullanılabilmesi neler yapılması gerektiğine dair şu görüşler ön plana çıkmaktadır:

- Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik hususlar ya anayasalarda güvence altında alınmalı ya da ayrı bir yasal düzenlemeye konu edilerek hukuki altyapısı oluşturulmalıdır.
- Cinsiyet eşitliğini sağlamak ve kadınların yaşamını kolaylaştırabilecek politika ve programlar hazırlamak üzere ofis/birim oluşturulmalıdır. Bu birim farklı kurumlar tarafından yürütülen çalışmaları koordine etmelidir.
- Tüm kamusal faaliyetlerin kadınlar üzerindeki etkisini değerlendirme amacıyla Kadın Bütçesi Beyanı hazırlanmalıdır.
- Cinsiyete duyarlı bütçeleme yaklaşımı yalnızca merkezi yönetim düzeyinde değil, sosyal güvenlik kuruluşları ile yerel yönetimler gibi diğer yönetim kademelerinde de benimsenmelidir.
- Kamu ve özel sektör ile siyasette üst düzey yönetim pozisyonlarından kadınlar için kotalar belirlenmelidir.
- Belçika örneğinde olduğu gibi seçilen hükümetin görev süresinin başında cinsiyet eşitliğine ilişkin hedefler belirlemesi, bu hedefleri bütçeyle ilişkilendirmesi ve her bakanlığın bunlara ulaşmasına yönelik bütçe tahsislerini nicel olarak ortaya koyması gerekmektedir. Böylece toplam bütçe giderlerinin ne kadarlık bir kısmının cinsiyet eşitliğini sağlamaya hizmet ettiği de tespit edilecektir.
- Çocuklara erken yaşlardan itibaren cinsiyet eşitliğinin önemi konusunda eğitim verilmelidir.

- Bu hususlara ek olarak eğitimde fırsat eşitliğinin tam olarak sağlanamaması, kadınların istihdama katılımını olumsuz etkilemektedir. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki kadın işsizliğinin azaltılmasında kamu eğitim harcamaları önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle kamu eğitim harcamalarının kadınlara ve kız çocuklarına katkı sağlayacak biçimde tahsis edilmesi, bütçe sürecinde kadın eğitimi önceliklendiren programlara yer verilmesi gerekmektedir (Öksüz, 2023).

KAYNAKÇA

- Alonso-Albarran, V. & Preston, G. & Soler, A. & Tchelishvili, N. & Weerathunga, S. (2021). Gender budgeting in G20 countries. IMF Working Paper WP/21/269. International Monetary Fund.
- Budlender, D. & Sharp, R., & Allen, K. (1998). How to do a gender-sensitive budget analysis: Contemporary research and practice. Commonwealth Secretariat. <https://www.unisa.edu.au/contentassets/cab56df2829f4ebf9e0428ed752d7239/budlender-and-sharp-1998.pdf>, (Erişim:15.12. 2025)
- Budlender, D. & Hewitt, G. (2002). Gender budgets make more cents: country studies and good practice. Commonwealth Secretariat.
- Downes, R. & von Trapp, L. & Nicol, S. (2017). Gender budgeting in OECD countries. OECD Journal on Budgeting, Volume 2016/3.
- Equality Division Directorate General of Human Rights. (2005). Gender budgeting: Final report of the group of specialists on gender budgeting (EG-S-GB). Council of Europe. <https://rm.coe.int/1680596143>, (Erişim: 15.12.2025)
- Garashchenko, S. (2021). Gender budgeting as a tool for strengthening gender equality: International practices and experience of Ukraine. National Interest, 2(5), 48-56.
- Günlük-Şenesen, G. (2013). Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme: Kapsam, örnekler ve Türkiye için öneriler. F. Altuğ & A. Kesik & M. Şeker (Ed.), *Kamu Bütçesinde Yeni Yaklaşımlar* (97-121). Seçkin Kitabevi.
- Havnør, A. (2004). Gender budgeting at the Nordic and EU Level. Social Sciences (1392-0758), 43(1), 65-68.

- Hooda, D. S., & Kataria, P. (2022). The gender-responsive budgeting: an approach of handling gender inequalities. *SN Social Sciences*, 2(9), 175.
- IMF (2017). Gender budgeting in G7 countries. <https://www.imf.org/-/media/files/publications/pp/pp041917/gender-budgeting-in-g7-countries.pdf>, (Erişim:15.12. 2025)
- Jorge, S., & Pimentel, L. (2021). Debate: On the ‘why’ of gender budgeting. *Public Money & Management*, 41(7), 504-505.
- Khalifa, R., & Scarparo, S. (2021). Gender responsive budgeting: A tool for gender equality. *Critical Perspectives on Accounting*, 79, 102183, 1-13.
- Marks Rubin, M. & Bartle, J. R. (2005). Integrating gender into government budgets: A new perspective. *Public Administration Review*, 65(3), 259-272.
- Morgan, C. (2007). Gender budgets: An overview. parliamentary Information and Research Service.
- Nicol, S. (2022). Gender budgeting: The economic and fiscal rationale. *OECD Journal on Budgeting*, 22(3), 1-17.
- Nicol, S. (2023). OECD best practices for gender budgeting. Public Governance Directorate Committee of Senior Budget Officials. GOV/SBO(2023)2. [https://one.oecd.org/document/gov/sbo\(2023\)2/en/pdf](https://one.oecd.org/document/gov/sbo(2023)2/en/pdf), (Erişim: 15.12.2025)
- Nicol, S. (t.y.) The macroeconomic and fiscal benefits of gender equality, and how gender budgeting can support their achievement. OECD Draft for discussion.
- OECD (2017). The pursuit of gender equality-an uphill battle. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/>

- publications/reports/2017/10/the-pursuit-of-gender-equality_g1g8072d/9789264281318-en.pdf, (Erişim:14.12. 2025)
- OECD (2019). Government at a glance 2019. OECD Publishing, Paris.
- Öksüz, M. (2023). Eğitim harcamaları ile cinsiyete göre genç işsizlik ilişkisi: Türkiye örneği. Yönetim Bilimleri Dergisi, 21(49), 459-481.
- Quinn, S. (2016). Europe: A survey of gender budgeting efforts. IMF Working Paper WP/16/155. International Monetary Fund.
- Quinn, S. (2017). Gender budgeting in Europe: What can we learn from best practice. Administration, 65(3), 101-121.
- Schratzenstaller, M. (2008). Gender budgeting in Austria. CESifo DICE Report, 6(2), 44-51.
- Sarraf, M. F. (2003). Gender-responsive government budgeting. IMF Working Paper. International Monetary Fund.
- Sharp, R. (2016). Gender budget. The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies, 1-3.
- Sharp, R., & Broomhill, R. (2002). Budgeting for equality: The Australian experience. Feminist economics, 8(1), 25-47.
- Sivil Alan (2021). Toplumsal cinsiyet ana akımlaştırma kılavuzu. <https://civicspace.eu/wp-content/uploads/2022/03/Toplumsal-Cinsiyetin-Ana-Akimlastirilmasi-Kilavuzu-2.pdf>, (Erişim: 14.12. 2025)
- Stotsky, M. J. G. (2006). Gender budgeting. IMF Working Paper. International Monetary Fund.
- UN Women, (2017). The UN Women gender and economics training manual.

<https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2017/UN-Women-gender-and-economics-training-manual-en.pdf>, (Erişim: 14.12.2025)

Villagómez, E. (2005). Gender budgeting in the EU. Almenara.

GORDON TULLOCK'UN KAMU TERCİHİ VE ANAYASAL İKTİSADA KATKILARI

Recep AKAN¹

1. GİRİŞ

İktisat tarihi hiç şüphesiz insanlığın var olduğu en eski tarihlere kadar götürülebilir. Ancak modern anlamda iktisat biliminin doğuşunu, 17-18. yüzyıla dayandırmak mümkündür. Avrupa’da yaşanan bilimsel gelişmeler ve coğrafi keşifler sonrasında klasik ekonomik düzen değişmeye başlamış ve bu yeni duruma uygun teorilerin ortaya çıkmasına uygun ortam oluşmuştur. Yaşanan her önemli değişme ve gelişme sonrasında denilebilir ki iktisat bilimi refleksler göstererek tekamül etmiştir. Merkantilizm ve Fizyokrasi sonrası ortaya çıkan ve onların tecrübelerinden faydalanan Klasik İktisat Teorisi kurulduğu dönemden bugüne önemli düşünürlerin katkı ve etkileriyle gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Bu bağlamda, Klasik İktisadi düşüncenin temel görüşlerinin geliştirilmesi ve konjonktüre uygun yeni katkıların verilmesi sonucunda ortaya çıkan Kamu Tercihi Teorisi ve Anayasal İktisat, modern iktisat paradigmasının oluşmasında çok önemli katkılar sunmuştur. Aslında bu yeni alanı yani piyasa dışı karar alma süreçlerini ve ekonominin işleyişine olan etkisini ilk araştıran iktisatçı Duncan Black’tir. Söz konusu araştırmayla aynı zamanda Kamu Tercihi Teorisinin doğuşuna da temel teşkil etmiştir (Tollison, 1988: 339). Duncan Black’ın araştırmalarında kullandığı metodolojinin temelleri ise 18. ve 19. Yüzyıllarda yaşamış olan matematikçiler; Condorcet, Borda, Laplace ve Carroll üzerinde çalıştığı oylama

¹ Dr. Öğr. Gör., Ege Üniversitesi, Tire Kutsan Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, ORCID: 0000-0001-9508-0418.

süreçlerinin matematiksel analizlerine dayanmaktadır. Black'in ekonomi bilimin yöntemlerinin, siyaset biliminin problemlerinin çözülmesinde kullanması Kamu Tercihi Teorisinin metodolojik anlamda gelişmesinde önemli etkileri olmuştur (Aktan, 2000: 101).

Bu çalışmada James M. Buchanan ile birlikte Kamu Tercihi ve Anayasal İktisadın doğuşuna önderlik etmiş olan Gordon Tullock'un söz konusu teorilere olan katkıları ele alınmıştır.

2. GORDON TULLOCK'UN KISA BİYOGRAFİSİ VE BAŞLICA ESERLERİ

Gordon Tullock 16 Şubat 1922 yılında Rockford, Illinois'de doğdu. İlkokul eğitimini doğduğu şehirde alan Tullock, yüksek entelektüel kapasitesiyle akranlarından farkını bu yıllarda göstermeyi başarmıştır. Üniversite öğrenimine Chicago Üniversitesi'nde hukuk eğitimi alarak başladı ve hayatında tek ekonomi dersini de burada aldı. Ancak İkinci Dünya Savaşına orduya katıldığı için eğitimine 3 yıllık bir ara vermek zorunda kaldı. Savaştan sonra tekrar Chicago'ya dönen Tullock 1947 yılında Chicago Üniversitesi'nden hukuk doktoru unvanını aldı. Daha sonrasında Yale ve Cornell üniversitelerinde Çince eğitimi aldı ve 1947-1956 yılları arasında ABD Dışişleri Hizmet Servisi'nde çalıştı. Bürokrasi üzerine çalışmalar yaptığı sırada Virginia Thomas Jefferson Politik İktisat Araştırma Merkezi'ne kabul edildi ve bu merkezde 1986 yılı Nobel Ekonomi ödüllü James Buchanan ile çalışmalar yapmaya başladı. 1963 yılına gelindiğinde ise Buchanan ile birlikte Virginia Politeknik Enstitüsü'ne bağlı bir birim olarak Kamu Tercihi Araştırmaları Merkezini kurdular ve uzunca yıllar birlikte bu merkezde çalıştılar. Bu merkezde 1966 yılında editörlüğü Tullock tarafından yapılan Piyasa dışı Karar Alma Üzerine Çalışmalar

isimli dergi çıkarıldı ve Kamu Tercihi Teori'sine önemli katkılar sunuldu. Hukuk ve iktisat profesörü olan Tullock'a asıl ününü ise Gerorge Mason Üniversitesi'ndeki çalışmaları getirdi ve yine bu üniversitedeyken pek çok ödül kazandı. 1996 yılında Amerikan Siyaset Bilimi Dergisi onur üyesi ve 1998 yılında Amerikan Ekonomi Dergisinin seçkin bir üyesi oldu. 2008 yılında George Mason üniversitesinden emekliye ayrılan Tullock, 3 Kasım 2014 yılında Des Moines'de 92 yaşında hayata gözlerini yumdu (The Encyclopedia of Public Choice, 2004: 105-107).

Aldığı Görevler:

- 1) Kamu Tercihi Topluluğu kurucu üyesi ve başkanı
- 2) Kamu Tercihi Dergisi editörü
- 3) Güney Ekonomi Birliği başkanı
- 4) Batı Ekonomi Birliği sekreteri
- 5) Amerikan Politik Bilimler Derneği kurucusu ve başkanı
- 6) Henry Simons Derneği akademik danışmanı
- 7) Hon Kong Ekonomik Araştırmalar Merkezi kurucusu
- 8) Uluslararası Bioekonomi Dergisi başkanı
- 9) Atlantik Ekonomi Topluluğu başkanı
- 10) Özel Girişim Eğitimi Derneği başkanı

Aldığı Ödüller:

- 1) 1982 Leslie T. Wilkns Ödülü (Hukuk alanında)
- 2) 1985 Basel Üniversitesi, Fahri Doktora
- 3) 1992 Cihago Üniversitesi, Şeref Kürsüsü
- 4) 1993 Adam Smith Ödülü, Özel Girişim Derneği
- 5) 1996 Amerikan Siyasal Bilimler Dergisi, Onur Listesi

6) 1996 George Mason Üniversitesi, Hukuk Dalında Üstün Katkılar Ödülü

7) 1998 Amerikan Ekonomi Derneği, Bilim Kurulu Üyeliği

Yazdığı Başlıca Eserler:

- 1) Oybirlüğünün Hesabı: Anayasal Demokrasinin Mantıki Temelleri (The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy), 1962. (James Buchanan ile birlikte)
- 2) Bürokrasinin Politikası (The Politics of Bureaucracy), 1965
- 3) Araştırma Organizasyonu (The Organization of Inquiry), 1966
- 4) Politikanın Matematiğine Doğru (Toward a Mathematics of Politics), 1967
- 5) Tarifelerin, Tekellerin ve Hırsızlığın Refah Maliyetleri (The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft), 1967
- 6) Devrimin Paradoksu (The Paradox of Revolution), 1971
- 7) Özel İstekler, Kamu Araçları (Private Wants, Public Means), 1970
- 8) Yasanın Mantığı (The Logic of Law), 1971
- 9) Sosyal İkilem: Savaş ve Devrim Ekonomisi (The Social Dilemma: A War and Revolution of Economics), 1974
- 10) Yeni Ekonomi Dünyası: İnsan Deneyimin Keşfi (The New World of Economics: Explorations into the Human Experience), 1975
- 11) Modern Politik Ekonomi: Ekonomiye Giriş (Modern Political Economy: An Introduction to Economics) 1978 (Richard B McKenzie ile birlikte)

- 12) Duruşmada Denemeler: Hukuk Usulünün Saf Teorisi (Trials on Trial: The Pure Theory of Legal Procedure)
- 13) Rant Kollayan Toplum Teorisine Doğru (Toward A Theory of the Rent Seeking Society), 1980 (Robert D. Tollison ve Gordon Tullock ile birlikte)
- 14) Gelirin Yeniden Dağılımı Ekonomisi (Economics of Income Redistribution), 1983
- 15) Zenginlik ve Yoksulluk ekonomisi (The Economics of Wealth and Poverty), 1986
- 16) Otokrasi (Autocracy), 1987
- 17) Özel İmtiyazlar ve Rant Kollama Ekonomisi (The Economics of Special Privilege and Rent Seeking), 1989
- 18) Rant Kollamanın Politik Ekonomisi (The Political Economy of Rent Seeking), 1989 (Robert D. Tollison, Charles K. Rowley)
- 19) Yeni Federalist (The New Federalist), 1994

3. GORDON TULLOCK'UN METODOLOJİSİ

Gordon Tullock klasik iktisat teorisinin ve piyasa ekonomisinin temel varsayımlarını savunmakla birlikte zamanla ekonominin işleyişi üzerinde ortaya çıkan sorunları tespit etmiş ve yeni teorilerle söz konusu işleyişteki aksaklıkları gidermeye çalışmıştır. Ekonomi bilimine, hukuk eğitimi almış bir kişinin gözüyle bakmış olması onu diğer iktisatçılardan ayıran en belirgin özelliği olmuştur. Akademi öncesi hayatında edindiği tecrübeler, ekonomi biliminin ve özellikle Kamu Tercih ve Anayasal İktisat Teorilerinin gelişmesine sunduğu katkıları verirken sahip olduğu bilimsel perspektifin oluşmasında etkin olmuştur. Savaş görmüş bir asker serbest piyasada çalışan bir hukukçu ve bir dış ilişkiler personeli olarak edindiği deneyimler,

sosyal gözlem yapma yeteneğini geliştirmiş olmalı ki ekonomi bilimine bu derece önemli teorileri katkı olarak sunmuştur. Kamusal hizmetlerin politik bir mübadele sonucunda üretildiği ve bu süreç içerisinde var olan herkesin kendi çıkarını maksimize ettiği varsayımından hareketle ortaya attığı Rant Kollama teorisi, bireylerin rasyonel davranma eğilimlerinin kamusal malları üretirken ve tüketirken de var olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda Tullock, iyi bir sosyal bilimci olması gereken gözlem yapabilme yeteneğine ve rasyonel düşünme kabiliyetine fazlasıyla sahiptir. Kuşkusuz ki ortaya attığı fikirlerin ve sahip olduğu düşüncelerin olgunlaşmasında kendisinden önceki iktisatçıların ve özellikle birlikte uzun yıllar çalıştığı James Buchanan'ın çok önemli katkıları olmuştur.

4. GORDON TULLOCK'U ETKİLEYEN DÜŞÜNÜRLER

Tullock'un düşüncelerinin altyapısında dört önemli düşünürün etkileri hissedilmektedir: Schumpeter, Popper, Polanyi ve Buchanan (Tullock, 2005).

Schumpeter 1883-1950 yılları arasında yaşamış Avusturyalı, iktisat profesörüdür. Sosyolog ve tarihçi yönünün iktisadi düşüncelerine derinlik ve enginlik kattığı pek çok düşünür tarafından kabul edilen Schumpeter'in temel ilgi alanı kapitalist endüstriyel toplumun gelişme sorunudur. Schumpeter, yirminci yüzyılda iktisadi düşünce tarihinin en saygın düşünürlerinden biridir. Tullock başta olmak üzere bir çok bilim insanı üzerinde büyük etkisi olmuştur (Tiryakioğlu, 2009; Tullock, 2005).

Popper 1902 yılında Viyana'da dünyaya gelmiş, 1935 yılında yayınlanan 'Bilimsel Araştırmanın Mantığı' adlı ilk kitabıyla hem yandaşlarını hem de karşıtlarını derinden etkileyen bilimin "yanlışlanabilirlik" ilkesinin ana hatlarını ortaya

koymuştur. 20.yüzyılın ikinci yarısında bilim felsefesini şekillendiren “yanlışlanabilirlik” ilkesi yanı sıra Popper’ın politik felsefeden akıl felsefesine kadar birçok alanda önemli eserleri vardır. Tullock, 1950’lerin ortalarında Palo Alto’daki İleri Araştırmalar Merkezi’nde Popper ile birlikte yaklaşık altı ay çalışmıştır (Şener, 1999; Tullock, 2005).

1886-1964 tarihleri arasında yaşayan Macar düşünür Polanyi, günümüzde ekonomiye kültürel bir yaklaşım olan ve ekonominin toplum ve kültürün içine yerleşmişliğini (embeddedness) açıklayan özselcilik (substantivism)’ın yaratıcısı olarak tanınmaktadır. Bu görüş geleneksel iktisata aykırıdır fakat antropoloji ve siyaset biliminde popülerdir. Büyük Dönüşüm kitabı aynı zamanda tarihsel sosyoloji için bir model oluşturmuştur. Tullock Polanyi’nin Kişisel Bilgi isimli serisinin de düşüncelerindeki etkisini kabul etmiştir (Şenses, 2013; Tullock, 2005).

Amerikalı iktisatçı James M. Buchanan Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat alanlarındaki öncü çalışmaları ve katkıları dolayısıyla 1986 yılında İsveç Kraliyet Akademisi’nce Nobel Ekonomi Ödülü’ne layık görülmüştür. Buchanan, kendisine iktisat, siyaset ve hukuk bilimlerini kapsayan interdisipliner bir araştırma alanını seçmiş ve kırk yılı aşkın bir süredir bu alanda önemli eserler ortaya çıkarmıştır. Tullock’un Buchanan ile olan profesyonel ilişkisi, mikro iktisat teorisinin ve ekonomik davranışın ve kurumsal evrimin açıklanmasında kişisel çıkarların ön planda olduğu aksiyomu ile şekillenmiştir (Aktan, 2002: 335; Tullock, 2005).

5. GORDON TULLOCK’UN KAMU TERCİHİ VE ANAYASAL İKTİSADA KATKILARI

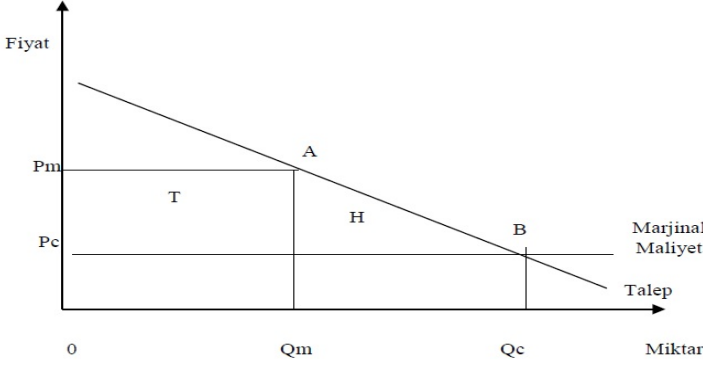
Çalışmamızın bu bölümünde Tullock’un Kamu Tercihi ve Anayasal İktisada katkıları konu başlıkları altında ele alınacaktır.

5.1. Gordon Tullock ve Rant Kollama

Rant kollama devletten bir ekonomik veya sosyal transfer elde etmek amacıyla yapılan faaliyetlerdir ve diğer bir deyişle kıt kaynakların yapay olarak yaratılan transferlere yönlendirilmesi anlamına gelmektedir. Rant kollama faaliyetleri devlet tarafından harcamada bulunulan tüm sektörler ve hizmetler için görülebilir. Rant kollama konusunu ilk defa ortaya atan Kamu Tercih'i'nin gelişmesine büyük katkılar sağlamış olan Tullock olmuştur. Ondan önce literatürde ilk kez Krueger tarafından 1974 yılında ithalatın miktar kısıtlamalarının yarattığı rantlar konusunda yapılan bir incelemede kullanılmıştır (Aktan ve Yay, 2016: 93).

Rant kollama faaliyetleri monopol kollama, tarife kollama, lisans kollama, kota kollama, sosyal yardım veya alturizm kollama, teşvik veya sübvansiyon kollama, şekillerinde görülebilir. Rant kollama faaliyetinde iki kesim söz konusudur: Bunlar rant yaratan ve dağıtan kesim ile rant elde etmeye çalışan kesimdir. Rant yaratan kesim “devlet” iken, rant elde etmeye çalışan kesimi ise iki grupta toplamak mümkündür: “Bireysel rant kollayanlar” ve “kurumsal (örgütlü) rant kollayanlar”. Bireysel rant kollama, herhangi bir örgüt yada kurum kanalıyla değil, bireysel olarak devletten bir ekonomik transfer elde etme gayretine verilen isimdir. Örneğin, bir firma sahibinin kendi çabasıyla teşvik elde etmeye çalışması bireysel rant kollama olayına bir örnektir. Kurumsal ya da örgütlü rant kollama ise ortak menfaatleri etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için örgütlenen kesimin devletten ekonomik transfer elde etme gayretine verilen isimdir. Bu şekilde rant kollamaya çalışanlara siyaset bilminde “çıkar ve baskı grupları” adı verilmektedir (Aktan, 2003: 21-25).

Şekil 1. Tekel Kollama

Kaynak: (Tullock, 1967: 225)'den aktaran (Aktan ve Yay, 2016: 94).

Doğal tekel teorisinde ise doğal tekelin yol açtığı etkinsizlikleri açıklayan geleneksel Harberger analizinin yetersiz kaldığı, çünkü bu analizin tekelleşmenin sebebiyet verdiği, dolaylı sosyal maliyetlerden çoğunu dışarıda bıraktığı şeklinde bir eleştiri mevcuttur. Tullock, yukarıda Şekil 1'deki analize aşağıdaki örneği vererek itiraz etmiştir: “Hırsızlık fiili olarak tam bir transferdir ve bu uğraşın toplumsal bir maliyeti yoktur. Fakat hırsızlığın potansiyel bir faaliyet olarak bulunuşu, ekonomide çok büyük miktardaki kaynağın yön değiştirmesine yol açar.” Örneğin, hırsızın faaliyetini sürdürmek için yatırdığı kaynaklar, hırsızlık tehlikesinden korunmak için fertlerin ve kamunun harcadığı paralar bunlar arasında sayılabilir. Tullock’a göre, gelir transferinin direkt olarak sosyal maliyeti yoktur. Fakat fertlerin bu transferi ele geçirmek veya engellemek için yaptıkları faaliyetler ve harcadıkları kaynaklar, sosyal bakımdan büyük bir israfı oluşturur (Tullock, 1967: 230-231).

Tullock; doğal tekelin yol açtığı etkinsizliğin “Harberger Üçgeni” olarak tanımlanan alan ile sınırlandırılmasına karşı çıkmış, tekel hakkını elde etmek için potansiyel firmalar arasında rekabetin etkinsizliğini arttırdığını belirtmiş ve bu nedenle Şekil

1’de (T) alanında görülen etkinsizlik “Tullock Dikdörtgeni” olarak adlandırılmıştır (Hertog, 1999: 243-244).

Tullock'un rant kollama teorisine göre regülasyon yoluyla tekel hakkı elde etme çabaları kaynakların israf edilmesine yol açmaktadır. Devlet üzerinden tekel oluşturmak isteyen firmalar yada gruplar, bu amaca ulaşabilmek için daha etkin olarak kullanılabilecek olan kaynakları israf etmektedirler. Yapay rantların oluşturulmasına yönelik olan bu çabalar, hem bu rantları elde etmek isteyenlerin hem de bu transferlere engel olmak isteyenlerin ilâve maliyetler üstlenmesine neden olmaktadır. Bu maliyetlere, bir de bu rantların aktarılmasını sağlayan regülatörlerin rant-arama faaliyetleri de eklenince, israf edilen kaynaklar büyümektedir. Tullock tekel rantlarının tamamının, hatta daha fazlasının, rant-arama faaliyetleri yoluyla israf edilebileceğini ifade etmektedir (Tullock, 1980).

Rant kollama faaliyetlerinin yaygın olduğu bir toplumda girişimsel faaliyetler sadece piyasaya yeniliklerin sunulması ile sınırlı kalmayacaktır. Mevcut siyasal sistem de fırsatların keşfedilmesi için alternatif bir alan olacaktır. Bu alandaki girişimsel faaliyetler daha önce keşfedilmemiş bir siyasi fırsatın değerlendirilmesi veya mevcut olmayan bir organizasyonun oluşturulması yönünde olabilmektedir. Bu yöndeki girişimsel faaliyetler mülkiyet haklarını korumanın maliyetini artıran unsurlardır. Girişimciler, servetin transfer edilebileceği yeni gruplar ve yöntemler bulmak amacıyla kaynaklarını israf edeceklerdir. Bu faaliyetler rant kollama faaliyetinin daha da yaygınlaşmasına yol açacaktır (Buchanan ve Tullock, 1962).

5.2. Gordon Tullock ve Oylama Teorileri

Demokratik rejimlerde politik seçeneklerin sıralaması bireylerin tercihlerine bağlıdır. Bireylerin tercihlerinden toplumsal tercihlere ulaşmak için oylamaya başvurulur. Bunun gerçekleşebilmesi için değişik oylama kuralları önerilmiştir.

Oylama Teorisi içerisinde oylama yöntemlerini iki genel başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar oybirliği kuralı ve çoğunluk kuralıdır (Aktan: 2018).

- **Oybirliği Kuralı:** Oybirliği, bütün birey tercihlerinin dikkate alındığı bir kuraldır. Oybirliği kuralı bütün bireylerin kamusal faaliyet ile ilgili tercihlerini açıklamalarına imkan tanımaktadır.
- **Çoğunluk Kuralı:** Çoğunluk, bütün birey tercihlerinin aksine çoğunluğunun dikkate alındığı bir kuraldır. Kamu Tercihi iktisatçılarına göre eğer oylama çoğunluk kuralı ile yapılırsa azınlıkta kalanlar kararlarda tercihlerini ortaya koyamazlar ve kayba uğrarlar.

Çoğunluk kuralı Buchanan ve Tullock'un eleştirdiği ve kollektif karar almada önermediği bir oylama kuralıdır. Buchanan ve Tullock'a göre eğer oylama çoğunluk kuralı ile yapılırsa azınlıkta kalanlar kararlarda tercihlerini ortaya koyamazlar ve kayba uğrarlar. Buchanan ve Tullock kollektif kararlarda çoğunluk kuralının uygulanması ile çoğunluğun faydaları azınlığın ise maliyetleri yüklenmesi ve dolayısıyla azınlığın sömürülmesi ile sonuçlanacağını belirtmiştir. Bunun önlenmesi için kararların oybirliği ile alınması gerektiğini, fakat bunun maliyeti çok yükselteceğini, bunun için oybirliğine yakın bir karar yetersayısının etkin çözüm olacağını savunmuştur (Buchanan ve Tullock, 1962; 93).

Optimal çoğunluk belirlenirken dikkat edilmesi gereken kuralı Buchanan ve Tullock şöyle açıklar: Oylama sürecine katılacak seçmen sayısı arttıkça karar alma maliyetleri artar, dışsal maliyetler azalır. Dolayısıyla karara karşı çıkan azaldıkça dışsal maliyetler azalır. Bu nedenle optimum seçmen sayısı karar alma maliyetleri ile dışsal maliyetlerin toplamının en az olduğu sayı olmalıdır (Buchanan ve Tullock, 1962).

Buchanan, Tullock'un oylama teorilerine katkısını şöyle dile getirmiştir (Buchanan, 1991): "Benim mantıksal sıralamamda bir sonraki basamak Gordon Tullock ile oy çokluğu kuralının gerçekte nasıl çalıştığını analiz etmeye başladığımızda oluştu. Dennis Mueller bunu "pozitif kamu tercihi" olarak adlandırdı. Tullock onu oy çokluğu oylaması ve oy ticareti üzerine çalışmasında geliştirerek, orada bir basamak olarak oy çokluğu oylamasının harcamalarla ilgili projelerde genel vergi gelirleri ile finanse edilmesinin bütçeye yansımalarının gerçekte herkesi, toplumsal hareket edenlere göre daha kötü yaptığını göstermiştir. Tullock'un örneği genel vergi gelirlerinin pek çok farklı yol projelerinin harcamalarını finanse etmek ile ilgili olmasına rağmen aynı mantık herhangi bir duruma uyarlanabilir ve o durumda pek çok harcama bölgeleri vardır ki bunlar bütçe maliyetlerini bağımsız olarak etkilerler."

5.3. Gordon Tullock ve Oy Ticareti

Kamu Tercihi, rasyonel bireylerin kollektif süreç içerisinde oylarını bir mübadele aracı olarak kullanacaklarını ifade etmeye çalışmaktadır. Mübadele içerisinde oy için lobi faaliyeti yürütülmesi belki etik bir davranış olmayabilir ancak rasyoneldir. Sonuçta her iki tarafta kazanmaktadır (Buchanan ve Tullock, 1962; 134).

Oy ticaretinde bir oy gelecekte verilecek başka bir oy ile mübadele edilmeye çalışılmaktadır. Özellikle ABD uygulamasında, seçilen politikacılar gündeme gelen yasa tasarıları üzerinde nasıl oy kullanacakları konusunda serbesttiler. Örneğin endüstriyel bir bölgeden seçilen bir politikacı kendi bölgesi için sonraki oylamalarda destek bulmak amacı ile tarım yoğun diğer bir bölgeden seçilen başka bir meslektaşına tarımsal fiyatların desteklenmesi üzerinde yardımcı olabilir ve oyunu bu yönde kullanabilir. Buna karşın bu politikacı ise kendi bölgesinde üretilen bir malın dışarıdan ithalinin sınırlandırılması konusunda

yardımcı olduğu meslektaşından yardım isteyebilir. Gelecekteki bir oy için şuanda yapılan bir oy mübadelesi, sıfır toplamli bir oyun değildir. Mübadele pozitif toplamli, çünkü yapılan oy ticaretinden dolayı karşılıklı bir fayda söz konusudur (Aktan,2018).

Tullock'a göre oy ticaretinin devreye girmesi, oylanacak konu hakkında tamamıyla farksız kalan seçmenlerin bile konuyla ilgili olan bireyler kadar kolektif kararı etkileyebilmesi sonucunu doğurur. Ancak, oy ticaretinin olduğu ve olmadığı durumun iki farklı sonuç doğurmasının şartı azınlıkta kalan seçmenlerin, çoğunluktakilere göre tercihlerinin daha yoğun olmasıdır (Tullock, 1959).

Oy ticaretinin olmadığı bir durumda seçmen tercihini açıklar ve basit çoğunluk kuralı ve iki alternatif söz konusu ise fazla oyu toplayan alternatif seçimi kazanır. Bu süreçte ciddi olarak eksik olan nokta, seçmenlerin tercihlerinin sadece yönünün alınıp, yoğunluklarının hesaba alınmamış olmasıdır (Tullock, 1959).

Kolektif karar sürecinde seçmenler arasındaki pazarlıklar ortak faydalar yaratabilir. Seçmen pazarlığı, onaylamadığı ancak tercihinin zayıf olduğu alternatifin oylanması sonucu katlanacağı marjinal maliyetin, oylamanın getirisinden büyük olması durumunda girer (Tullock, 1959).

Oy ticareti iki şekilde gerçekleşir (Buchanan ve Tullock, 1962):

- **Açık Oy Ticareti:** Açık bir şekilde, protokol halinde taraflar karşılıklı olarak politikalarını destekleyeceklerini beyan ederler. Böylece oy ticareti yasallaşmış olur.
- **Gizli Oy Ticareti:** Taraflar arasında açık ve yasal olmayan gizli bir işbirliği söz konusudur. Gizli oy

ticaretinin geçerli olduğu oylamalarda, taraflar birbirine üstü kapalı olarak destek verir.

Seçmenlerin ilgisizliğı ve bilgisizliğı sorunu, kamuca sunulan politikaların sağladığı faydaların seçmenler arasında dengeli dağılmadığı durumlarda daha da belirginleşir. Bu durumda özel çıkar gruplarının sağladığı faydalar önem kazanır. Bu grupların üyeleri toplumun bütününe çıkarından öte grubun çıkarını gözeterek bilgi toplayarak rasyonel davranır (Mc Kenzie ve Tullock, 1985).

Kamu tercihi teorisinin temel varsayımlarından biri olan maximand ilkesi kolektif karar sürecindeki her aktörün kendi çıkarını maksimize etmeye yönelik davranışta bulunacağını kabul eder Kamu tercihi teorisi literatüründe çıkar ve baskı gruplarının rant maksimizasyonu peşinde koştuğı kabul edilir (Buchanan ve Tullock, 1962).

5.4. Gordon Tullock ve Bürokrasi

Kamu tercihi teorisyenlerinden bürokratik davranış kalıplarını analiz etmeye yönelik ilk çalışmalardan birisi olarak değerlendirilen Bürokrasinin Politikası (The Politics of Bureaucracy) isimli kitabında Gordon Tullock, kişisel çıkar güdüsüyle hareket eden bürokratların büro içerisinde kişisel ilişkileri ile terfi ve maaş sistemine dikkat çekmiştir (Tullock, 1965: 56).

Kamu tercihi teorisinin bürokratlara olan bakış açısı, kolektif karar alma sürecinde rol alan diğer aktörlere olduğu gibidir. Yani bürokratlar, diğer bireylerden farklı değildir. Bürokratların sıradan insanlar olarak kabul edilmesi, bu bireylerin toplumun yararından ziyade kendi yararlarını düşüneceklerini ve rasyonel davranacaklarını kabul etmektir. O zaman bürokratların davranış motifleri kendi bireysel faydalarını maksimize etme yönünde olacaktır. Bu faydalar şunlardır (Mc Kenzie ve Tullock, 1985):

- Ücret,
- Ofisin büyüklüğü anlamında çalışma koşulları,
- Büroda yer alan eşya ve malzemeler,
- İş güvenliği,
- Emeklilikten sağlanacak faydalar,
- Kamu itibarı,
- Şöhret,
- Yaptığı işte başarılı olma.

Kamu tercihi teorisinin önemli isimlerinden Tullock (2005: 54)'a göre devletin yönetim kademesinde görev alan bürokratların aldıkları kararlar kendileriyle ya çok az ilgilidir ya da hiç ilgili değildir. Bu kararlar, toplumu ilgilendiren kararlardır. Bu nedenle de bürokratlar, bu meseleler hakkında etraflıca düşünerek karar almazlar, onlar için asıl önemli olan kendi statüleri ve konumları olup, bu, onlar için ilk önceliği oluşturur.

Devletin müdahalesinin sürekli olarak kriz doğurduğunu savunan bu görüşe göre devlet ve bürokrasi sürekli bir genişleme eğilimine girmektedir. Örgütler kendi çıkarları peşinde koşmakta olduğundan verimlilikten uzaklaşmakta ve genişlemektedir. Bürokratların temel motivasyonları da verdikleri hizmetten çok kendi statülerini, güçlerini ve boş zamanlarını arttırmak olmaktadır. Bürokratlar daha fazla kaynak ele geçirmeye çalışmaktadırlar (Tullock, 2002: 82; Tullock, Seldon ve Brady, 2002: 54).

Tullock, siyasal karar alma sürecinin önemli bir parçası olan bürokratların, üç farklı güdüyle hareket ettiklerini ifade etmektedir. Bunlar; fazla çalışmama güdüsü, kendi bürolarını genişletme güdüsü (etki alanlarını artırma, lüks tüketim) ve bulundukları konumun kendilerine sağladığı kazançları artırma

güdüğü olarak belirtilebilir. Yazar bu saptamaları yaptıktan sonra bürokrasinin genişlemesini de bürokratların belirtilen güdülerle hareket etmelerine bağlamaktadır. Tullock'a göre bürokratlar siyasal otorite tarafından kendilerine verilen gücün ve bu kapsamda mali olanakların artırılmasına odaklanmışlardır ve bu doğrultuda davranış sergilemektedirler. Tullock'a göre, kamu kesiminde bürokratlar, bütçenin hacmini genişleterek kendi özel çıkarlarını artırmaya çabalarlar. Diğer bir deyişle, bürokratlar, daha uzun süre sahip oldukları makamda kalabilmek için siyasal iktidarın istekleri doğrultusunda bütçenin hacmini genişletmek durumunda kalırlar. Kamu kesiminde bürokratlar bütçenin hacmini genişleterek (bütçe maksimizasyonu) kendi özel çıkarlarını artırmaya (fayda maksimizasyonu) çabalarlar. Özetle, bürokrasi daha uzun süre makamda kalmak için siyasal iktidarların istekleri doğrultusunda bütçenin hacmini genişletmek durumundadır (Tullock, 1965).

Buchanan, Tullock'un bürokrasiye olan katkılarını şöyle ifade eder (Buchanan, 1991): "Downs'un ana vurgusu bürokratların veya politikacıların davranışları değil politik partilerdir. Bu boşluk arz yönlü analizlerde Gordon Tullock tarafından dolduruldu. Tullock modern siyaset biliminin ortodoks baskıcılığına ve kamu yönetimine meydan okudu. Max Weber ve Woodrow Wilson'un çalışmalarını basit bir soru sorarak ifade etti. Hiyerarşide bulunan bürokratlarının yüz yüze geldiği ödül ve cezalar nelerdir. Ne tür davranışlar onun faydasını maksimize edecek eforu tanımlayabilir? Bürokrasinin analizi bu soru içerisinde ustaca yerleştirilmiş şekilde yükselmiştir. Hiyerarşi içinde sıralanan, icra eden ama politik seçim yapmayan, kamu ilgisine doğru motive edilen yüzüstü bürokratların mitolojisi mantıksal olarak yaşamaya elverişli değildir. Bürokratlar bundan daha fazla "ekonomik harem ağası gibi" tasavvur edilemez. Bu yapı içerisinde birey davranışlarına ve bürokratik yapılanmaya bakıp analiz etmek zorunluluk olarak doğmuştur. Bu konuda

Tullock'un çalışmasını Downs'un ikinci kitabı izlemiş ve modern bürokrasi teorisi doğmuştur.

5.5. Gordon Tullock ve Ekonomik Anayasa

Kamu Tercih iktisatçılarının hedeflerinden biri politik ve ekonomik düzenin temel kural ve kurumlarını içerecek bir Ekonomik Anayasa oluşturmaktır.

Ekonomik anayasa mali disiplini sağlamak ve oy alışverişi (logrolling) mekanizmasını ortadan kaldırmak için önemlidir. Logrolling, karar alma birimlerinde gizli veya açık olarak ve zaman içinde oyların sıralamasıyla ortaya çıkan oy ticaretini ifade etmektedir. Yani, bir kişinin, diğer kişinin istediği seçenek lehinde oy kullanmayı, kendi tercih ettiği başka bir seçenek lehinde oy kullanması şartına bağlamasıdır. Buchanan ve Tullock oy ticaretinin, siyasi mekanizmanın seçmen tercihlerindeki farklılıkları da dikkate alması açısından faydalı olduğunu düşünmektedirler ancak; oy ticaretinin, kamu harcamalarının çok fazla büyümesine neden olabileceğini belirtmişler ve bu nedenle, milletvekilleri, bürokratlar ve bütçe sürecinde rol alan diğer birimler üzerinde herhangi bir kısıtlama olmadığında, bütçe ödeneklerinin aşırı büyümesi de kaçınılmaz olabilecektir. Anayasal politik iktisatın 1962 yılında “Oybirliğinin Hesabı” (The Calculus of Consent) isimli kitabın yayınlanmasıyla ortaya çıktığı söylenebilir. Buchanan ve Tullock'un bu ilk gayretlerinin temel amacı toplumsal karar almada kullanılacak belirli kuralların anayasal düzeydeki tartışmalardan elde edileceğini açıklamaktı. Buchanan- Tullock'a göre anayasal kurallar ekonomik ve politik yaşamın “oyun kuralları” idi ve iyi bir oyun için, oyuncuların nitelikleri değil oyunun kuralları önemliydi. Anayasal kurallar belirlenirken, bu kuralları belirleyenler, gelecekte kendi durumlarının ne olacağını ve bu kuralların kendilerini nasıl etkileyeceğini bilemezler. Bu nedenle, düşünülebilen en doğru kuralı koymaya özen gösterirler. Toplumsal tercihlerin belirleme

yöntemlerini önemli kılan bir başka neden, devletin ekonomiye bütçe politikası ile müdahale edebileceğini savunan Keynezyen teoriden kaynaklanmıştır. Keynezyen teoride bütçe tek taraflı kullanılmış, bir başka deyişle kamu harcamaları hızla artarken, vergiler arttırılmamıştır. Onlara göre bu durum Amerikan Mali Anayasası'nın önemli bir unsuru olan denk bütçe ilkesini zedelemiştir. Denk bütçe ilkesinin göz ardı edilmesi, bütçe açıklarının ortaya çıkmasına, bu ise hükümetlerin iç ve dış borçlarının artmasına ve para basma yetkisinin sınırsız biçimde kullanılmasına neden olmuştur (Savaş, 2000: 1014).

Buchanan, ekonomik anayasayı da kapsayan anayasalar ile ilgili görüşleri ile alakalı şu ifadeleri söylemiştir (Buchanan, 1991): "Bu nokta benim hikayemin özeti olup bu nedenle ben onu meslektaşım Gordon Tullock ile beraber kendi katkılarım ve kamu tercihi içindeki ilgi alanlarımla ilgili kendi baş noktalarıma dahil etmeliyim."

5.6. Gordon Tullock ve Devletin Başarısızlığı Teorisi

Geleneksel iktisat teorisinde uzun yıllar neo-klasik ve Keynezyen iktisatçıların katkılarıyla geliştirilen "piyasa başarısızlığı teorisi" (market failure theory) geçerliliğini korumuştur. Piyasa başarısızlığını ortaya çıkaran nedenlerden hareketle özellikle Keynezyen iktisatçılar, devletin ekonomiye müdahale ederek ekonomik dengeyi sağlamasını ve piyasanın yarattığı olumsuz sonuçları ortadan kaldırmasını önermişlerdir. Ancak ne var ki, 1950'li yılların başlarından 1970'li yılların sonlarına değin devletin ekonomideki rolünün ve fonksiyonlarının genişlemesi ve devlet müdahalelerinin artması bu defa ekonomide yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aşırı büyüyen devletin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlardan hareketle iktisatçılar piyasa başarısızlığına alternatif bir yeni teori geliştirmişlerdir. Kamu tercihi iktisatçılarındın öncülüğünde geliştirilen bu teori "devletin başarısızlığı teorisi" (governmental

failure theory) olarak adlandırılmaktadır. Devletin başarısızlığı teorisi, özetle devletin ekonomiye yaptığı düzenleme ve müdahalelerin olumsuz sonuçlarını ortaya koymaktadır. Bir başka ifadeyle bu teori içerisinde devletin görev ve fonksiyonlarının aşırı büyümesi ve devleti yönetenlerin güç ve yetkilerinin sınırsız olması neticesinde devletin kendisinden beklenenleri yerine getirmede başarısızlığa uğrayacağı belirtilmektedir. Kamu tercihi iktisatçılarına göre nasıl ki piyasa ekonomisinin başarısızlığı söz konusu ise, kamu ekonomisi de çeşitli nedenlerle başarısızlığa uğrayabilir. Dolayısıyla devletin ekonomiye müdahalelerini savunurken bu başarısızlıkları gözden kaçırmamak gerekir (Aktan, 2018).

Buchanan ve Tullock'un yaklaşımında hükümetlerin iktisadi alandaki faaliyetleri, özellikle de gelir bölüşümüne ilişkin olanların anayasalar aracılığı ile sınırlandırılması öngörülmektedir. Yazarların “Anayasal İktisat” olarak adlandırılan bu görüşlerine göre, devlet harcamaları ve yeni vergilerin konulmasına ilişkin kanunların yasama organından geçmesinin nitelikli çoğunluk kuralına bağlanması ve bütçenin denk olmasının anayasal zorunluluk hâline getirilmesi getirilecek sınırlamaların başlıcalarıdır (Buchanan, 1984).

Anayasal iktisada göre devletin temel görevlerinin anayasal düzeyde belirlenmesi, post-anayasal aşamada ise anayasal normların uygulanmasını sağlamaktır. Bu kuralların konması iktidarların keyfi kararlar almasını engellemektedir. Tullock'un ifadesiyle “Devlet bazı sorunların çözümü, bazı sorunların ise bizatihi kaynağıdır.” (Tullock, 1988: 1044).

Son olarak Tullock, piyasanın başarısız olduğu varsayımını da reddetmektedir (Tollison, 1982).

6. SONUÇ

Kamu Tercihi, ikinci dünya savaşından sonra ortaya çıkan ve politik süreçte alınan karar ve uygulamaları iktisat biliminin kullandığı metot ve varsayımlara dayalı olarak açıklayan bir disiplindir. Anayasal İktisat ise devletin ekonomik müdahalelerini ve iktisadi hak ve yetkilerini sınırlamayı amaçlayan bir disiplindir. Bu çalışmada Kamu Tercihi ve Anayasal İktisadın öncülerinden Tullock'un söz konusu teorilere yaptığı katkılar özetlenmeye çalışılmıştır. Rant kollama ve oylama teorileri başta olmak üzere Tullock'un her iki teoriye de katkıları yadsınamaz bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C., (2002), James M. Buchanan'ın Politik İktisada Katkıları, Coşkun Can Aktan (Ed.), Anayasal İktisat. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aktan, C. C., (2003), “Görünmez Ayak” ve Milletlerin İsrافی: Rant Kollama, içinde: Coşkun Can Aktan (ed.), Yasal Soygun: Çıkar Grupları ve Rant Kollama, İstanbul: Zaman Kitap, 2003, ss. 15-34.
- Aktan, C. C., (2018), Buchanan'ın Oylama Teorisi'ne Katkıları, http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/buchanan-life-legacy/turkce-kaynaklar/buchanan-oylama.htm
- Aktan, C. C., (2018), Devletin Başarısızlığının Anatomisi, <http://www.canaktan.org/ekonomi/devlet-basarsiz/aktan-makale.htm>
- Aktan, C. C., (2018), Buchanan ve Kamu Tercihi Teorisi, http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/buchanan-life-legacy/turkce-kaynaklar/buchanan-kamu-tercihi.htm
- Buchanan, J. M., (1984), Constitutional Restrictions on the Power of Government, The Theoy of Public Choice-II, Ed. James M. Buchanan ve Robert D. Tollison in., The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1984, s. 439-51.
- Buchanan, J. M., (1991), "From Private Preferences to Public Philosophy: the Development of Public Choice", (Özel Tercihlerden Kamu Felsefesine: Kamu Tercihinin Gelişimi, Çeviren: T. Turgay), Constitutional Economics, The Institute of Economic Affairs.
- Buchanan, J. M. & Tullock, G., (1962), The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy. Ann Arbor: University of Michigan Press.

- George Mason University, 2018, Gordon Tullock, <http://mason.gmu.edu/~gtulloc1/index.htm>
- Şener, H. E., (1999), Karl Popper'in Bilim Felsefesi, <http://www.felsefeekibi.com/site/default.asp?PG=601>
- Hertog, J. D., (1999), General Theories of Regulation, 1999, <http://encyclo.findlaw.com/5000book.pdf>, (Hertog, Johan Den, "General Theories of Regulation." in: Boudewijn Bouckaert & Gerrit de Geest (eds.), Encyclopedia of Law and Economics, Volume III. The Regulation of Contracts, Cheltenham, UK: Edward Elgar, 1999, pp. 223-270).
- Mc Kenzie, R. B. ve Tullock, G., (1986), Modern Political Economy, Mc Graw Hill Co.
- Library of Economics Liberty, 2008, Gordon Tullock (1922-2014), <http://www.econlib.org/library/Enc/bios/Tullock.html>
- Rowley, C., & Schneider, F., 2004, The Encyclopedia of Public Choice. New York: Kluwer Academic Publishers.
- Shughart, W. F. ve Tollison, R. D., (2016), On The Extraordinary Scholarly Life and Times of Gordon Tullock, Constitutional Political Economy, 27 (2), 227-247.
- Tiryakioğlu, M., (2009), Schumpeter, Yenilik ve Yaratıcı Yıkım, <http://www.iktisadiyat.com/2009/03/18/schumpeter-yenilik-ve-yaratici-yikim/>
- Tollison, R. D., (1982), Rent Seeking: A Survey, Kyklos, 35: 575-602.
- Tullock, G., (1965), Problems of Majority Voting, The Journal of Political Economy, December, 67: 571-579.
- Tullock, G., (1965). The Politics of Bureaucracy. Washington, D.C.: Public Affairs Press.

- Tullock, G., (1967), The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft,, Western Economic Journal, 5 (3): 224-232.
- Tullock, G., (1980). Rent-Seeking as a Negative Sum Game. J. Buchanan, R. Tollison ve G. Tullock (der.), Toward a Theory of the Rent-Seeking Society, içinde, College Station: Texas A & M University Press.
- Tullock, G., (1987), Public Choice, The New Palgrave Dictionary of Economics, The Mcmillan, London.
- Tullock, G., (2005), The Selected Works of Gordon Tullock, vol. 3 The Organization of Inquiry, ed. and with an Introduction by Charles K. Rowley (Indianapolis: Liberty Fund). <<http://oll.libertyfund.org/titles/1555>>
- Tullock, G., (2002), Kamu Tercihi (Çev. C. C. Aktan), Coşkun Can Aktan (Ed.), Anayasal İktisat. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Tullock, G., (2005), The Theory of Public Choice, Government Failure, Edited by G.Tullock, A.Seldon, and G. L. Brady, Cato Institution, Washington.
- Tullock, G., Seldon, A. ve Gordon L. B., (2002), Government Failure – A Primer in Public Choice, Cato Institute, Washington D.C.
- Tullock, Gordon; Seldon, Arthur ve Brady, Gordon L. (Ed.), (2002). Government Failure: A Primer in Public Choice. Washington, D.C.: Cato Institute.
- Vural, S., (2000), İktisadın Tarihi. Siyasal Kitabevi, Ankara.

TÜRKİYE’DE DOĞAL AFETLERİN İKTİSADİ VE MALİ ETKİLERİNİN KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİ ÖZELİNDE İNCELENMESİ¹

Şaban ERTEKİN²

Engin HEPAKSAZ³

1. GİRİŞ

Doğal afetler, tarih boyunca dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bireyleri ve toplumsal yapıyı derinden etkileyen, çoğu zaman önlenmesi güç ve yıkıcı sonuçlar doğuran olaylardır. Deprem, sel, orman yangını veya kuraklık gibi farklı biçimlerde görülen bu olaylar, ciddi can ve mal kayıplarının yanında ekonomik kayıplara da yol açabilmektedir. Özellikle sel, yangın ve depremler gibi doğal afetlerin etkilediği bölgelerde, bu olayların demografik yapının yanı sıra, fiziksel, sosyal, iktisadi ve mali yapılar ile altyapı ve üst yapı üzerinde çok kapsamlı ve derin tahribatlar meydana geldiği bilinmektedir. Bu tahribatlar yalnızca fiziksel yapılardaki hasarlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda uzun vadede ekonomik büyüme ve kalkınma, dış ticaret, istihdam, gelir dağılımı ve kamu mali yapısı değişkenlerde de olumsuz etkilere yol açmaktadır. Ayrıca, bu durumlar, kamu mali disiplininin sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Kısaca, yaşanan doğal afetlerin kamu

¹ Bu çalışma 29 Ekim-1 Kasım 2025’de Antalya XII. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresinde sunulan özet bildirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

² Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üni. Siyasal Bilgiler Fak. Maliye Böl., ORCID: 0000-0003-3438-3196.

³ Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, ORCID: 000-0003-4383-4091.

harcamalarını kayda değer ölçüde artırırken vergi gelirlerinde düşüşe yol açtığı; bunun da bütçe açıklarını kaçınılmaz olarak büyütürken kamu maliyesi üzerinde ciddi ve sürdürülebilirliği zorlayan bir mali yük oluşturduğu tecrübe edilmiştir.

Türkiye, jeolojik yapısı nedeniyle sık sık doğal afetlere, özellikle de deprem tehlikesine maruz kalan bir ülkedir. Ülkenin sıklıkla deprem tehlikesine maruz kalması şüphesiz aktif fay hatları üzerinde yer alması ile ilgilidir. Bu durum depremlerin sıklığı kadar şiddeti ve fiziksel hasarı veya yıkıcılığını artırmaktadır. Geçmişten günümüze Türkiye’de meydana gelen depremlerinde sadece can ve mal kayıpları ile sonuçlanmadığı, aynı zaman da çoğu insanların yararlanmasına, evsiz kalmasına, yoksullaşmasına veya bulundukları yerleri terk etmek zorunda kaldıkları defalarca tecrübe edilmiştir. Söz konusu tecrübeler depremler özelinde doğal afetlerin etkilerinin bireysel düzeyde kalmadığı, aynı zamanda sosyoekonomik yapıyı, yerel ve bölgesel kalkınmayı ve kamu mali yapısını derinden etkilediği yönündedir. Bu durumun en son örneği 6 Şubat tarihli Kahramanmaraş merkezli iki büyük depremde yeniden gözler önüne serilmiştir. Bu depremler fiziksel, sosyal ve iktisadi sonuçları ve etkileri bakımından yakın tarihimizde en yıkıcı ve geniş kapsamlı bir afet olup, bu sebeple kamuoyunda asrın felaketi olarak nitelendirilmektedir. Ülkenin güneyinde ve yaklaşık 11 ilde hissedilen ve büyük fiziksel hasarlara yol açan depremler büyük can kayıplarının yanında, sosyal yaralara ve büyük iktisadi kayıplara yol açmıştır. Özellikle Hatay, Adıyaman, Malatya ve Kahramanmaraş’ta meydana gelen kayıpların, başlangıçta öngörülen kayıpların ötesine geçtiği görülmektedir.

Bu çalışmada, Adıyaman ile birlikte depremde etkilenen Adana, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Hatay, Malatya, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Kilis ve Osmaniye’den oluşan toplam 11 il özelinde, doğal afetlerin sosyoekonomik ve mali yaşam üzerindeki etkileri kapsamlı biçimde incelenecektir. Bu

çerçevede öncelikle doğal afet kavramı, kapsamı ve türleri ele alınarak, Türkiye’de ve dünyada meydana gelen başlıca afet örnekleri ile bu afetlerin yol açtığı sosyal, ekonomik ve mali sonuçlar değerlendirilecektir. Yine çalışmada güncel akademik literatür incelenerek afetlerin sonuçları bakımından çok boyutlu bir olgu olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Son olarak, doğal afetlerin söz konusu etkilerin azaltılmasına ve bölgenin yeniden toparlanma kapasitesinin güçlendirilmesine yönelik politika önerileri ve alınması gereken tedbirler tartışılacaktır.

2. DOĞAL AFETLERİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Dünyanın hemen hemen her bölgesinde görülebilen doğal afetler, etkileri bakımından ülkelerin coğrafı, jeolojik ve iklimsel özelliklerine göre önemli farklılıklar göstermektedir. Ortaya çıkardıkları sonuçlar çok boyutlu bir nitelik taşımakta olup can kayıplarından üretim kapasitesinin azalmasına, ekonomik büyümenin yavaşlamasından kalkınma süreçlerinin sekteye uğramasına kadar geniş bir yelpazede sosyoekonomik etkiler yaratmaktadır. Özellikle son yıllardaki hızlı kentleşme, çevresel bozulma ve iklim değişikliği gibi faktörler ile doğal afetlerin meydana gelme sıklığı ile şiddetindeki artış arasındaki ilişki dikkati çekmektedir (Jones et al., 2023). Tüm bu gelişmeler, afet veya doğal afet kavramının doğru bir şekilde tanımlanmasını ve afet riskinin azaltılmasına yönelik etkili politikaların geliştirilmesini ve buna yönelik önlemlerin önceden alınmasını zorunlu hale getirmektedir.

2.1. Afet ve Doğal Afetlerin Tanımı

Afet veya doğal afet kavramlarına ilişkin akademik yazında farklı tanımlar bulunmakla birlikte, bu olayların insan yaşamı üzerindeki etkileri dikkate alındığında günlük hayatta her iki kavramın sıklıkla birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

Ancak teknik ve oluşum bakımından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Türk Dil Kurumuna göre afet kavramı çeşitli doğa olaylarının sebep olduğu hasar, yıkım olarak tanımlanırken, doğal afet kavramı insan eliyle önlenemeyen sel, fırtına, deprem veya dolu gibi felaketlerden her biri, tabi afet ve katastrof olarak tanımlanmaktadır. Benzer şekilde 5902 sayılı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanunun 2. maddesinde ise Afet kavramı *“Toplumsal tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olaylar”* şeklinde tanımlanmıştır.

Doğal afet kavramı, genel olarak herhangi bir insan eylemine bağlı olmaksızın kendiliğinden meydana gelen, birkaç saniyelik bir süreden yıllarca devam eden süreçlere kadar değişebilen, tüm canlılara özellikle de insan yaşamına ve doğal çevreye ciddi düzeyde zarar verebilen olayları ifade etmektedir. Bu tür olaylar, yalnızca can kayıplarına yol açmakla kalmayıp psikolojik, sosyolojik ve ekonomik boyutlarıyla toplumların düzenini ve yaşam biçimlerini derinden etkileyen büyük felaketler olarak tanımlanmaktadır (Sözcü, 2024: 2). Bir başka tanıma göre doğal afetler; deprem, volkanik patlama veya sel gibi insan iradesi dışında ortaya çıkan, gerçekleştiği yerin özelliklerine ve şiddetine göre etkileri değişkenlik gösteren, çevresel, fiziksel, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik boyutlarda ciddi zararlara sebep olan ve toplumsal yaşamın normal akışını kısmen ya da tamamen kesintiye uğratan büyük yıkımlar olarak ifade edilmektedir. Bu olaylar, çoğu durumda toplumların müdahale kapasitesinin yetersiz kaldığı, geniş kapsamlı sonuçlar doğuran felaketlerdir (Timur, 2025: 651). Kısaca afet kavramı ile, doğal süreçler veya insan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan tüm büyük ölçekli felaketlere işaret edilirken; doğal afet kavramı ile insan eylemlerinden bağımsız olarak, doğanın kendi iç

dinamikleri ve doğal kuvvetlerinin etkisiyle kendiliğinden meydana gelen felaketler ifade edilmektedir. Söz konusu afetlerin büyüklüğünü ve önemini ise daha çok yaşanan can kayıpları ve mekânsal yıkımların büyüklüğü ile ifade edilmektedir (Uğur ve Yılmaz, 2024:282).

2.2. Doğal Afetlerin Sınıflandırılması

Doğal afetlerin sınıflandırılmasında ulusal veya uluslararası ölçekte kabul gören bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Ancak afetlerin oluşum biçimi, nedenleri ve ortaya çıkardığı sonuçlar bakımından farklı şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Avrupa Atlantik Afet Müdahale Merkezi Yönergesinde deprem, volkanik patlama, sel, kuraklık ve çevre kirliliği gibi olaylar *doğal afet*; nükleer patlamalar, uçak kazaları, kimyasal sızıntılar ve terörizm gibi eylemler ise *teknolojik veya insan kaynaklı afetler* olarak sınıflandırılmaktadır. Afetler, ayrıca oluşum biçimleri veya ortaya çıkış süreleri açısından da sınıflandırılabilir. Bu bağlamda, deprem, sel ve volkanik patlama gibi afetler ani gelişen felaketler olarak nitelendirilirken; iklim değişikliği, kuraklık ve buna bağlı ortaya çıkan kıtlık ve yoksulluk ile savaş ve artan şiddet olayları yavaş gelişen veya süreç içerisinde ortaya çıkan afetler olarak kabul edilmektedir.

Doğal afetlerle ilgili önemli ve yaygın sınıflandırmalardan birisi de afetlerin kökenleri veya nedenlerinden yola çıkılarak yapılan sınıflandırmadır. Buna göre jeolojik nedenli (deprem, volkanik patlama,..), meteorolojik nedenli (fırtına, kasırga, tsunami,..), teknolojik nedenli (kimyasal, biyolojik ve nükleer kazalar, maden kazaları,...), iklim değişikliği nedenli (kuraklık, yangın,..), biyolojik nedenli (salgın hastalıklar, böcek istilası, bazı canlı türlerinin yok olması,...), sosyal veya insan eylemlerinden kaynaklı afetler (yangınlar, savaş veya terör eylemleri, göçler, ...) şeklinde sınıflandırılabilir (Güneş, 2025: 34). Bireylerin yaşamı

ve mallarının her türlü tehlikeye karşı korunması modern devletin temel ve vazgeçilmez görevleri arasında yer aldığından, doğal afetler her ne biçimde ortaya çıkarsa çıksın kamu otoriteleri bireylerin uğramış olduğu felaketler karşısında asla duyarsız kalması düşünülemez (Çelen, 2011:42).

Kentlerdeki nüfus yoğunluğunun artması doğal afetlerden ölen ve yaralanan afetzede sayısında da aynı yönlü artışa yol açmaktadır. Acil Durum Olayları Veri Tabanı (EM-DAT) verilerine göre 2024 yılında 393 doğal afet kaydedilmiş ve bu afetlerden 16.753 can kaybı ve 167.2 milyon kişinin de farklı şekillerde etkilendikleri, yine ekonomik kayıpların ise yaklaşık 241.95 milyar ABD Dolarına ulaştığı kaydedilmiştir. Bu dönemdeki en çok ölümlü doğal afetlerin başında 1301 kişinin hayatını kaybettiği S. Arabistan'daki sıcak hava dalgasından ileri geldiği, bunu sırası ile Afganistan'daki ağır kış koşullarından kaynaklı afetler, ABD ve Hindistan'daki sıcak hava dalgası, Papua Yeni Gine'deki Heyelan ve Çad'daki sel felaketinin izlediği raporlanmıştır (Em-Dat, 2025). Benzer bir rapor ise BM Afet Riskini Azaltma Ofisi (UNDRR) tarafından yayınlanmıştır. Buna göre Dünya'da 2000-2023 yılları arasındaki afet kaynaklı can kayıplarının %90'ı beş afetten ileri gelmekte olup, bu afetlerden ilkinin %90 ile depremle oluştururken, %18 ile aşırı sıcaklar, %14 ile fırtınalar, %8 ile seller ve %2 ile kuraklık izleyen afetler olarak kayda geçmiştir (UNDDR, 2025).

Türkiye'nin jeolojik özellikleri ve aktif fay hatları üzerinde yer alması nedeniyle, en sık karşılaşılan ve sonuçları bakımından en fazla etkide bulunan afetlerin başında şiddetli depremle gelmektedir. Depremleri, etkiledikleri alanın genişliği ve yol açtıkları sosyoekonomik kayıplar bakımından orman yangınları, sel ve su baskınları, heyelanlar ve giderek daha belirgin hâle gelen kuraklık gibi diğer afet türleri izlemektedir.

Tablo 1: Türkiye’de Doğa Kaynaklı Bazı Afet İstatistikleri			
Afet Türü	2022	2023	2024
Çığ/Aşırı Kar/Tipi	18	93	83
Deprem	21054	830	194
Heyelan	451	564	332
Orman Yangını	859	1711	5321
Maden Kazası	XX	7	19
Su Baskını	450	2028	1818
Toplam	22.982	5233	7767
Kaynak: AFAD (2025). https://www.afad.gov.tr/afet-istatistikleri			

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının (AFAD) 2024 yılı verilerine göre Türkiye’de 4.0 şiddetinin üzerinde meydana gelen deprem sayısı 194’dür. Tablo 1’de görüldüğü gibi aynı dönemdeki Orman Yangını (5.321), Sel ve Su Baskını (1.818), Heyelan (332) ve diğer (102) olmak üzere toplamda 7.767 adet afet kaydedilmiştir (AFAD, 2025). Ancak depremler sayıca az olsa da can ve mal kayıpları ile meydana getirdiği psikolojik ve ekonomik etkileri bakımında daha ön planda olduğu belirtilebilir. Çünkü yine bir AFAD (2024) verisine göre Türkiye depremlerdeki can kaybı bakımından dünyada üçüncü sırada yer alırken, depremden etkilenen insan sayısı bakımından sekizinci sırada yer almaktadır.

3. DOĞAL AFETLERİN İKTİSADİ VE MALİ ETKİLERİ

Türkiye’de insan yaşamını ve sosyal çevresini en fazla etkileyen afetlerin başında yukarıda da ifade edildiği üzere depremler gelmektedir. Bu durum ülkenin aktif bir deprem kuşağı üzerinde yer almasının yanı sıra, mevcut yapı stokunun önemli bir bölümünde gözlenen yıpranma ve dayanıklılık sorunlarından kaynaklandığı söylenebilir. Başta depremler olmak üzere doğal afetler can kayıpları ve ciddi yaralanmaların yanında, yaşam şekillerinin değişmesine, ailelerin parçalanmasına, toplumsal bağların kopmasına, eğitimin kesintiye uğramasına, göç, güvensizlik, yoksulluk ve işsizlik gibi bir dizi sorunları da

beraberinde getirmektedir (Zafer, 2024: 54). Kısaca, doğal afetlerin insanların yaşamından ülkelerin sosyoekonomik yapısına ve hatta siyasal süreçlere kadar uzanan geniş ve derin bir etki alanına sahip çok yönlü olgu olduğu söylenebilir.

Doğal afetlerde afet kavramı ile esasen kastedilen, afetlerin insan yaşamında ve çevresinde meydana getirmiş olduğu kayıplar, hasarlar veya sonuçlardır. Afetlerin bu olumsuz sonuçları veya etkileri OECD tarafından dört ana başlık altında sınıflandırılmaktadır (Yavuz ve Dikmen, 2015: 305);

- a. Ölüm, yaralanmalar ve diğer zarar görenler (fiziksel etki),
- b. Konut, altyapı, tarım alanları ve bina, işyeri ve diğer yaşam alanlarındaki fiziksel hasarlar (fiziksel etki),
- c. Mali ve ekonomik sonuçlar (ekonomik etki),
- d. Aile bütünlüğünün bozulması, yetim kalan çocuklar, eğitim fırsatlarının kaybı, artan borçluluk, hayatta kalanların yaşadıkları travma gibi sosyal sonuçlar (sosyolojik etki).

Sonuç olarak doğal afetlerin insanların kendi yaşamları ve sosyal çevrelerini doğrudan veya dolaylı şekilde fiziksel, ekonomik veya sosyolojik açıdan etkilediği söylenebilir. Ancak her doğal afetin etkisi, afetin şiddeti ile afetin fiziksel özelliklerine ve afet bölgesinin özelliklerine bağlı olarak değişebilmektedir. Geçmiş tecrübeler göstermiştir ki, kurumsal, ekonomik veya demokratik açıdan gelişmiş kabul edilen ülkelerdeki can kayıpları ile az gelişmiş ülkelerdeki can kayıpları ve mali kayıplar aynı değildir. Afetlere bağlı can kayıpları yoksul veya az gelişmiş ülkelerde daha yüksek orandadır (Deryugina, 2022). Özellikle afetler sonucunda çok sayıda insanın yaşamını yitirmesi, evsiz kalması ve son derece ağır ekonomik koşullarla karşı karşıya kalması olgusu, büyük ölçüde düşük gelirli ülkelerde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Ritchie,

2022). Doğal afetlerin sebep olduğu önemli kayıpların önemli bir kısmı ise iktisadi ve mali kayıp şeklindedir.

3.1. İktisadi Etkileri

Yangın, deprem, sel veya fırtına gibi büyük ölçekli doğal afetler; yalnızca ciddi can kayıplarına yol açmakla kalmayıp, aynı zamanda bir ülkenin altyapısından istihdam ve üretim kapasitesine, dış ticaretine ve mali dengelerine kadar uzanan geniş bir yelpazede makroekonomik değişkenler üzerinde derin tahribatlar oluşturmaktadır. Kısa dönemde can kayıpları ve yaralanmaların doğrudan etkisiyle istihdam ve üretim kapasitesinde düşüş yaşanabilmektedir. Arz yönlü bu daralma veya üretim kapasitesindeki düşüş mal ve hizmet fiyatlarının artmasına yol açmaktadır. Yani büyük ölçekli afetler can kayıpları ve fiziksel hasarlara diğer bir ifade ile emek, sermaye ve teknoloji faktöründeki kayıplar büyüme ve iştirâ üzerinde önemli baskılar oluşturmaktadır. Afetlerin neden olduğu faktör kayıpları üretim kaybına ve sonuçta ekonomik büyüme, istihdam, enflasyon gibi makroekonomik göstergelerin olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır (Serin vd., 2023: 78). Kısaca bir ülkede çok uzun yıllar boyunca oluşturulan fiziki ve beşeri sermaye birikimi, bir afetle birlikte kısa sürede kaybolabilmektedir. Bu durum yerel veya bölgesel ölçekte ekonomik istikrarı olumsuz yönde etkileyerek kalkınma sürecini yavaşlatabilmektedir.

Son on yıllarda özellikle insan faaliyetlerinin tetiklediği küresel ısınma ve iklim değişikliği, doğal afetlerin hem sıklığında hem de şiddetinde belirgin artışlara yol açmıştır. Özellikle iklim değişikliğinin yol açtığı olumsuzluklar sadece doğal afetlerle sınırlı kalmamakta, sağlıktan güvenliğe, tarımdan biyo-çeşitliliğe, eğitimden yoksulluğa kadar birçok alanda ortaya çıkmaktadır. Mevcut veriler küresel ısınma ve bununla bağlantılı olan iklim değişikliğinin gelecekte şiddetinin daha da artacağını

göstermektedir (Hanbay Kahrıman, 2020: 124). Hali hazırda küresel ısınma ve iklim değışikliğinin yol açtığı doğal afetler önemli makroekonomik ve toplumsal etkiler ortaya çıkarmış durumdadır. 1970 yılından günümüze kaydedilen 7.000’den fazla doğal afet nedeniyle, yaklaşık 2,5 milyon insanın hayatını kaybetmiş ve toplamda 2 trilyon ABD doları düzeyinde maddi kayıp oluşmuştur (Shabnam, 2014: 157). Ancak yine belirtilmelidir ki doğal afet nedeniyle ortaya çıkan riskler ve etkileri her ülke için farklılık arz etmektedir. Yani bölgesel kayıplarda önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin ABD için fırtına, tayfun veya kasırğa gibi meteorolojik afetler temel risk olarak ön plana çıkarken, deprem kuşağında olan Türkiye için depremler öncelikli risk oluşturmaktadır (Serin ve Demir, 2023: 9).

Can kayıpları ve geniş çaplı yıkımlara yol açan doğal afetlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri kısa ve uzun dönem bakımından farklılık gösterebilmektedir. Kısa dönemde afetlerin, üretim kapasitesindeki azalma, sermaye stokunun tahrip olması ve işgücü kayıpları gibi nedenlerle hem GSYH’yi hem de kişi başına düşen gelir düzeyini olumsuz etkilediği genel kabul görmektedir. Ancak uzun dönemli etkiler konusunda literatürde tam bir görüş birliği bulunmamaktadır (Akar, 2013: 192). Bazı çalışmalar afet sonrası yeniden inşa faaliyetlerinin ve sermaye yenileme süreçlerinin uzun dönemde büyümeyi destekleyebileceğini öne sürerken, diğerleri afetlerin yapısal kırılmalara ve kalıcı refah kayıplarına neden olarak büyüme üzerinde negatif ve kalıcı etkiler yaratabileceğini savunmaktadır. Bu durum, afetlerin ekonomik etkilerinin niteliğinin; afetin türü, şiddeti, etkilenen bölgenin sosyoekonomik özellikleri ve izlenen politika müdahaleleri gibi bileşenlere bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir.

Literatürde, özellikle doğal afetlerin uzun dönemli ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkileri konusunda

tam bir görüş birliği bulunmamakla birlikte, afetlerin yıkıcı ve bozucu niteliği gereği önemli ekonomik kayıplara yol açtığı genel kabul görmektedir (Panwar ve Sen, 2019: 110). Nitekim Tablo 2’de de görüldüğü üzere, 2023 yılında 209,6 milyar dolar düzeyinde gerçekleşen afet kaynaklı ekonomik kayıpların 2024 yılında yaklaşık %15 artarak 241,9 milyar dolara ulaşması, doğal afetlerin ekonomik etkilerinin büyüklüğünü ve sürekliliğini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Bu artış, afetlerin sadece fiziksel yıkımla sınırlı kalmayıp, ulusal ekonomiler üzerinde geniş kapsamlı ve uzun vadeli maliyetler yarattığını göstermesi açısından da önem taşımaktadır. Yine Tablo 2 incelendiğinde, fırtına/kasırğa ve sel olaylarının yanı sıra depremlerin de en yüksek ekonomik kayba yol açan afet türleri olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Bu afetlerin geniş bir coğrafi alanda eş zamanlı olarak ciddi fiziksel tahribat yaratması, altyapı ve üretim kapasitesi üzerinde kalıcı olumsuz etkiler doğurması, ekonomik kayıpların diğer afet türlerine kıyasla daha yüksek gerçekleşmesinin temel nedenleri arasında yer almaktadır.

Tablo 2: Afet Türüne Göre Ekonomik Kayıplar (milyar ABD doları)									
Afet Türü	Kuraklık	Deprem	Aşırı Sıcaklık	Sel	Fırtına/Kasırğa	Volkanik Patlama	Orman Yangını	Heyelan	Toplam Kayıp
2023	11	43.5	2.5	42.8	102.9	0.2	6.4	0.3	209.6
2024	13.3	18.1	XX	32.8	172.6	XX	4.8	0.3	241.9
Kaynak: Em-Dat (2025). 2024 Disasters in Numbers									

Doğal afetlerin yol açtığı ekonomik kayıplar, coğrafi bölgeler ve ülkelerin sosyoekonomik kırılganlık düzeylerine göre önemli ölçüde farklılık göstermektedir. EM-DAT’ın 2024 yılı verilerine göre, en yüksek ekonomik kaybın Amerika Birleşik Devletleri’nde meydana geldiği görülmektedir. Rapora göre, ABD’de gerçekleşen Helene Kasırgası (56 milyar dolar) ve Milton Kasırgası (38 milyar dolar) küresel ölçekte en büyük ekonomik kayıplara neden olan afetler arasında ilk sırada yer almaktadır. Bu olayları sırasıyla Japonya’daki deprem (15 milyar

dolar), İspanya'daki sel felaketi (11 milyar dolar), ABD'de meydana gelen Beryl Kasırgası (7,2 milyar dolar), Brezilya'daki sel (7 milyar dolar), ABD'deki şiddetli fırtına olayı (6,6 milyar dolar), Brezilya'da yaşanan kuraklık (6 milyar dolar), ABD'deki diğer fırtına olayı (5,9 milyar dolar) ve ABD'de kaydedilen kuraklık (5,4 milyar dolar) izlemektedir (EM-DAT, 2025). Bu veriler, doğal afetlerin yalnızca gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ekonomilerde de ciddi ekonomik kayıplara yol açtığını; ayrıca afet türlerine göre hasar boyutlarının önemli ölçüde değiştiğini göstermektedir. Ancak unutulmamalıdır ki, doğal afetlerin yol açtığı ekonomik kayıplar mutlak değerler bakımından gelişmiş ülkelerde daha yüksek görünse de, bu kayıplar gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapıları içinde oransal olarak çok daha büyük bir paya sahip olup, bu ülkeler açısından daha derin ve kalıcı iktisadi olumsuzluklara yol açmaktadır. Sınırlı mali kaynaklar, zayıf altyapı, düşük sigorta kapsamı ve kırılgan ekonomik yapılar nedeniyle gelişmekte olan ülkeler afet sonrası toparlanma süreçlerinde daha yüksek maliyetlerle karşı karşıya kalmakta ve büyüme dinamikleri uzun süre olumsuz etkilenmektedir.

3.2. Mali Yapı Üzerindeki Etkileri

Doğal afetlerin yalnızca iktisadi yapı üzerinde değil, afet öncesi, afet anı ve afet sonrasına ilişkin kamusal hizmetlerin gerektirdiği mali yükümlülükler nedeniyle kamu maliyesi üzerinde de önemli ve çok boyutlu etkiler yarattığı söylenebilir. Afet riskinin azaltılması için yürütülen önleyici faaliyetlerden acil müdahale süreçlerine, yeniden yapılanmadan uzun vadeli kalkınma aşamalarına kadar uzanan geniş bir yelpazede kamu kaynaklarının yoğun kullanımını gerektiren bu süreçler, maliye politikası üzerinde kalıcı etkiler oluşturmaktadır. Hiçbir devlet yönetiminin, afetler sonucunda bireylerin maruz kaldığı can ve mal kayıplarına kayıtsız kalması düşünülemez. Her ne kadar kamu otoritelerinin doğal afetleri tamamen önleme

kapasitesi bulunmasa da, afetlerin yol açabileceği kayıpların en aza indirilmesine yönelik gerekli önleyici tedbirleri önceden almak ve afet sonrası ortaya çıkan zararların mevcut imkânlar ölçüsünde tazmin edilmesini sağlamak, sosyal devlet anlayışının gereği olarak kamu yönetiminin temel sorumlulukları arasında yer almaktadır (Çelen, 2011: 42).

Doğal afetlerin kamu maliyesi üzerindeki en belirgin etkileri kamu gelirleri ve kamu harcamaları üzerinde görülmektedir. Genellikle afet dönemlerinde ekonomik faaliyetlerdeki daralma nedeniyle kamu gelirlerinde bir azalma görülürken, öte yandan sosyal devlet ilkesinin gereği olarak acil yardım, tedavi ve rehabilitasyon ve yeniden inşa süreçlerinin gerektirdiği yüksek maliyetler nedeniyle kamu harcamalarında belirgin bir artış ortaya çıkmaktadır. (Laframboise, & Loko, 2012: 9). Bu durum bütçe dengesini olumsuz etkileyerek borçlanma gereğini artırmakta ve sonuçta mali sürdürülebilirlik üzerinde önemli riskler oluşturmaktadır. Kısaca doğal afetler kamu harcamalarının reel olarak artmasına yol açmaktadır. Çünkü hasar gören su, elektrik, doğalgaz, telefon ve internet ağlarının yeniden faaliyete geçirilmesi veya köprü, yol ve havaalanı gibi ulaşım altyapısının tamir edilmesi, özellikle büyük ölçekli afetlerde oldukça yüksek maliyetlere yol açmaktadır.

Doğal afetlerin kamu maliyesi üzerindeki mali yük sadece afet anıyla sınırlı değildir. Sonraki dönemlerde ise yaralıların tedavisi ve rehabilitasyonu sağlık ve sosyal yardım harcamaları, hastane, okul ve diğer kamu binaların onarımı veya yeniden inşası, afetzedelere yönelik konut ve işyeri projeleri de uzun dönemde kamu harcamalarının belirgin şekilde artmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Kısaca afet anında veya sonrasında ortaya çıkan acil veya uzun dönemli kamusal ihtiyaçlar kamu harcamalarında sürekli bir artışa yol açtığı söylenebilir. Artan harcamaların finansmanı sorunu ise vergi ve

borçlanma politikalarının yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Doğal afetlerle birlikte kamu harcamalarında belirgin bir artış gözlemlenirken, can kayıpları ve fiziksel hasarların yol açtığı ekonomik daralma ise mükelleflerin gelir elde etme ve vergisel yükümlülüklerini yerine getirebilme kapasitelerini önemli derecede olumsuz olarak etkilemektedir. Kısaca afetlerin gelirin azalması ve harcamaların artması şeklinde kamu maliyesi üzerinde çift yönlü bir baskı oluşturmaktadır. Bu baskı özellikle gelişmekte olan ülkelerde mali disiplinin bozulmasına ve borçlanma gereğinin aramasına yol açtığı söylenebilir. Bilindiği üzere vergiler, mükelleflerin gelirleri, harcamaları ve servetleri üzerinden tahsil edilmektedir. Afetlerin yol açtığı fiziksel tahribat sonucunda servetin veya fiziki sermayenin zarar görmesi ya da tamamen yok olması, servet üzerinden alınan vergilerin azalmasına neden olmaktadır. Benzer şekilde, afetlerin ekonomik faaliyetleri aksatması ve ticari hayatı sekteye uğratması, hane halklarının tüketim alışkanlıklarında azalma veya yön değiştirme yaratmakta; bu durum da harcamalar üzerinden tahsil edilen vergilerin düşmesine yol açabilmektedir (Serin, vd, 2023: 90). Ancak vergi kayıpları can kayıpları nedeniyle sadece gelir üzerinden alınan vergilerle sınırlı olmadığı belirtilmelidir. Çünkü can kayıpları veya yaralanmalar nedeniyle gelirden bir azalma olsa da, fiziksel hasarlar nedeniyle hem önemli servet kayıpları veya iktisadi faaliyetlerde de azalmaya yol açabilmektedir. Yani can kayıpları ve iş yerlerindeki fiziksel hasarlar nedeniyle mükelleflerin ekonomik faaliyetlerinde ve gelirlerinde bir azalma olsa da, servetlerinde de benzer şekilde kayıpların olması kaçınılmazdır. Bu kayıplar yine mükelleflerin tüketim ve harcama alışkanlıkları veya tercihleri üzerinde de etkiler yaratmaktadır. Bu kapsamda sadece gelir üzerinden alınan vergiler değil; harcama ve servet üzerinden alınan vergilerinde aynı şekilde olumsuz olarak etkilenmesi kaçınılmaz hale

gelmektedir. Dolayısıyla, doğal afetler vergi tabanını daraltarak kamu gelirlerinde önemli kayıplara yol açabilecektir. Sonuç olarak doğal afetlerin özellikle gelişmekte olan ülkelerde bütçe denkliliğini bozduğu; artan borçlanma gereği ile birlikte iktisadi ve mali istikrarın sağlanmasını güçleştiren ilave risklerin ortaya çıkmasına yol açtığı belirtilmelidir.

Doğal afetlerin yalnızca kamu gelirleri ve harcamaları üzerinde değil, kamu borçlarının sürdürülebilirliği üzerinde de önemli etkileri olduğu söylenebilir. Özellikle kısa vadeli borçların finansmanı için ayrılan mali kaynakların, afet sonrası arama-kurtarma faaliyetleri, altyapının onarımı ve yeniden yapılanma süreçleri için kullanılması, kamu bütçesi üzerindeki faiz yükünün artmasına ve ek borçlanma ihtiyacının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Aydınbaş, 2023: 184). Bu durum, afetlerin kamu borç dinamikleri üzerinde baskı oluşturarak borçların sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkileyen ciddi bir mali risk yarattığını göstermektedir. Dolayısıyla doğal afetlerin, özellikle mali kapasitesi sınırlı ülkelerde, kamu borçluluğunun sürdürülebilirliği açısından önemli yapısal engeller oluşturduğu ifade edilebilir. Kısaca devlet borçları hemen hemen her dönemde kamusal ihtiyaçların finansmanında önemli bir araç olarak kabul edilmekte ve özellikle savaşlar ve doğal afetler gibi dış etkilerin kamu kesiminin borçlanma gereksinimini ciddi oranda artırmaktadır (Timur, 2025: 653).

4. AFETLERİN ETKİLERİNE YÖNELİK LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Doğal afetlerin yalnızca can kayıpları ve fiziki hasarlara yol açmakla kalmayıp, aynı zamanda sosyal, iktisadi ve mali etkiler yarattığına ilişkin ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların önemli

bir kısmı, doğal afetlerin kamu maliyesi üzerinde kayda değer bir yük oluşturduğunu, afet sonrasında artan kamu harcamaları ve azalan kamu gelirleri nedeniyle bütçe açıklarının genişlediğini ve buna bağlı olarak kamu borçlanma gereksiniminin arttığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ampirik bulgular, doğal afetlerin mali sürdürülebilirlik açısından önemli riskler teşkil ettiğini ve kamu maliyesi politikalarının afetlere karşı dayanıklılığının güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Doğal afetlerin kamu maliyesi üzerindeki etkilerine ilişkin öncül çalışmalardan biri, A. Peacock ve Jack Wiseman tarafından literatüre kazandırılan ****Sıçrama Tezidir**. Bu tezde, savaşlar ve doğal afetler gibi olağanüstü dönemlerde kamu harcamalarının ani ve zorunlu bir biçimde yükseldiği, bu artışın toplum tarafından başlangıçta geçici bir durum olarak görüldüğü hâlde zamanla kanıksandığı ve harcama seviyelerinin eski düzeylerine dönmediği savunulmaktadır (Serin, 2023: 83). Teze göre, olağanüstü dönemlerde artan kamu harcamalarının finansmanı için getirilen ek mali yükümlülükler (yeni vergiler, vergi artışları veya zorunlu katkılar gibi), toplumlar tarafından başlangıçta hoş karşılanmasa da, yaşanan krizin boyutu nedeniyle rıza gösterilerek kabul edilmektedir. Bu durum, doğal afetler sonrasında kamu harcamalarının ve dolayısıyla kamu maliyesinin uzun vadeli yapısında kalıcı değişimlere yol açtığına işaret etmektedir.

Yine Lis ve Nickel (2010), büyük ölçekli hava olaylarının kamu bütçesi üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla 136 ülkeyi kapsayan çalışmalarında, doğal afetlerin kamu bütçesini %0,23 ile %1,4 arasında negatif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Panel veri analizine dayanan bu bulgular, söz konusu etkinin özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin ve daha güçlü olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Melecky ve Raddatz (2011) de 81 ülke için gerçekleştirdikleri analizde doğal afetlerin kamu maliyesi üzerindeki etkilerini tahmin etmiş ve iklimsel,

jeolojik ve diğer afet türlerinin özellikle orta ve düşük gelirli ülkelerde üretimi azaltarak bütçe açıklarını artırdığı, dolayısıyla mali disiplin üzerinde önemli bir olumsuz etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmalarında, incelenen ülkelerde iklimsel afetlerin üretimde yaklaşık %2'lik, jeolojik afetlerin ise %9'luk bir düşüşe yol açtığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, doğal afetlerin ekonomik ve mali göstergeler üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etkiler yarattığını ve bu etkilerin gelir düzeyi daha düşük ülkelerde çok daha yıkıcı olduğunu göstermektedir. Deryugina (2022)'de çalışmasında bazı istisnalar dışında, afetlerin ülke düzeyinde kısa vadede kamu harcamalarını artırdığını ve vergi gelirlerini azalttığını tutarlı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Panwar ve Sen (2020) Hindistan'ın 1995-2015 dönemini kapsayan analizlerinde, doğal afetlerin bütçe açıkları üzerinde negatif bir etki yarattığına çekilirken; buna paralel Fisera, vd. (2023) ise 1986-2018 dönemine ait 83 ülkede meydana gelen 272 büyük ölçekli afeti yönelik çalışmalarında, doğal afetlerin düşük ve orta gelir düzeyine sahip ülkelerde kamu borçlanma maliyetlerini artırdığına dikkati çekmektedirler. Aynı analizde yüksek gelirli ekonomilerde ise hazine bonusu faiz oranlarını düşürdüğüne yönelik bulgular elde edilmiştir. Yine Shi ve Sun (2021), yaptıkları analizlerde doğal afetler ile acil yardım hizmetlerine yönelik yerel kamusal harcamalar arasında pozitif mekânsal bir yayılma etkisi olduğu sonucuna ulaşılırken, Chen (2020), ise doğal afetlerin New York Eyaleti'ndeki şehir ve ilçelerin mali göstergeleri üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığı sonucuna ulaşmıştır. Miao, vd (2020) 1994-2014 dönemine ait Çin eyaletleri için yapmış oldukları analizde toplam kamu harcamaları ve merkezi hükümetten alınan transfer harcamalarını artırırken, vergi gelirleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Doğal afetlerin kamu maliyesi üzerindeki etkilerine yönelik Türkiye'de yapılan çalışmalarda da benzer sonuçların

yaygın olarak elde edildiği görülmektedir. Nitekim Serin ve diğerleri (2024), doğal afetlerin kamu kesiminin mal ve hizmet temininde kritik bir role sahip olması nedeniyle kamu harcamalarında artışa yol açtığını ortaya koymaktadır. Çalışmada ayrıca, afet bölgelerinde vergi matrahının daralması ve çeşitli kamu gelirlerinde meydana gelen kayıpların kamu maliyesi üzerinde ek baskı oluşturduğu vurgulanmaktadır. Bu bulgular, Türkiye örneğinde de doğal afetlerin hem gelir hem de harcama kanalı üzerinden mali dengeyi olumsuz etkilediğini göstermektedir. Akar (2013), 1980-2012 dönemine ait analizinde, doğal afetlerin en önemli ekonomik etkilerinin kamu mali yapısı üzerinde ortaya çıktığını ve afetlerin yaşandığı dönemlerde mali istikrar ile mali disiplinin bozulduğunu belirtmektedir. Benzer bir şekilde Keyifli (2021) tarafından 34 OECD üyesi ülke için 2000-2018 dönemini kapsayan panel veri analizinde, doğal afetlerin bütçe dengesi üzerindeki olası etkileri incelenmiş ve araştırma sonucunda afetlerin bütçe açıklarını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca doğal afetlerin, bütçe açıklarını yaklaşık %26 düzeyinde artırıcı bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir. Ulusal veya uluslararası yazındaki örnekleri çoğaltmak mümkün olsa da, çalışmalardan elde edilen bulguların, genel olarak doğal afetlerin kamu maliyesi üzerinde benzer olumsuz etkiler yarattığı yönündedir.

5. DEPREM ÖZELİNDE TÜRKİYE'DE DOĞAL AFETLER VE ETKİLERİ

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de doğal afetler sıklıkla meydana gelmekte ve bu afetlerin neden olduğu can kayıpları ile birlikte sosyal, iktisadi ve mali sonuçlarıyla yüzleşilmek zorunda kalınmaktadır. Türkiye'nin deprem kuşağında yer alması ve mevcut yapı stokundaki yıpranmalar nedeniyle, en çok can kaybına yol açan ve nüfusun en geniş

kesimini etkileyen afet türünün depremler olduğu görülmektedir. Her ne kadar Türkiye, dünya yüzölçümü içinde nispeten küçük bir alan kaplasa da, 1900'lü yıllardan günümüze kadar meydana gelen yıkıcı depremler sıralamasında yetmiş yedi deprem ile dördüncü sırada yer alması dikkati çekmektedir (Uğur ve Yılmaz, 2024: 8). Yani heyelan, orman yangınları, maden kazaları, sel ve su baskınları gibi farklı afetlerde meydana gelse de, tarihsel süreç içerisinde Türkiye'de en büyük yıkım ve hasarın depremler sonucunda ortaya çıktığı açıktır. Tablo 3'te görüleceği gibi, geçmişten günümüze Türkiye'deki en büyük kayıpların deprem kaynaklı doğal afetler olduğu yönündedir. Başta Erzincan (1939) ve Varto depremleri (1966) olmak üzere, 1999 Marmara Depremi ve 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler hem insani hem de sosyal, iktisadi ve mali açıdan son derece ağır sonuçlar doğurmuştur. Türkiye'de yine son yıllarda meydana gelen sel ve orman yangınları sınırlı sayıda can kaybına yol açsa da, ortaya çıkardığı geniş kapsamlı çevresel tahribat nedeniyle önemli felaketler olarak kabul edilmelidir.

Tablo 3: Türkiye'de Yaşanan Bazı Büyük Afetler ve Bilançoları						
Afet Türü	Yer	Tarih	Büyükölç	Ölen Kişi Sayısı	Etkilenen Kişi Sayısı	Top. Zarar (1000 \$)
Deprem	Erzincan	1939, Aralık	8 Richter	32.962		20,000
	Kocaeli Yalova Göçü	1999, Ağustos	7,3	17.127	1.358.953	20.000.000
	Van, Bitlis, Hakkâri	2011, Ekim	7 Richter	604	32.938	1.500.000
	İzmir	2020, Ekim	7 Richter	115	6.034	450
	Kahramanmaraş	2023, Şubat	7,7 / 7,6	50.783	9.200.000	34.000.000
Sel	Giresun Çevresi	1990, Haziran	20.700 km2	51	4,500	150,000
	İzmir	1995, Kasım	14.860 km2	63	306.617	50,000
	Samsun	2000, Mayıs	17.000 km2	2	1,000	40,000
Heyelan	Trabzon	1988, Haziran		64	305	
Kaynak: Em-Dat ve AFAD Faliyet raporlarından tarafımızca hazırlanmıştır.						

Meydana getirdiği etkiler bakımından, son yıllarda Türkiye'de yaşanan en büyük doğal afetin, yaklaşık 11 ili (Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elâzığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa) ve 108.745 km² alanı etkileyen 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş

merkezli depremler olduğu kuşkusuzdur. Bu sebeple bu afete ayrı başlık açılması uygun görölmüştür.

6. KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİ VE ETKİLERİ

2023 yılında Acil Durum Olayları Veri Tabanı (EM-DAT) tarafından kaydedilen raporda, dünyada doğal afetler nedeniyle 86.473 kişinin hayatını kaybettiğı, 93,1 milyon kişinin çeşitli şekillerde bu afetlerden etkilendiğı ve toplamda 209,6 milyar ABD doları tutarında ekonomik kaybın ortaya çıktığı belirtilmektedir. Em-Dat tarafından yapılan tahminlerde, Türkiye'nin 11 ilinde ve Suriye'de etkili olan Kahramanmaraş merkezli iki büyük deprem ise 56.683 can kaybı ve 42,9 milyar ABD doları düzeyindeki ekonomik kayıpla yılın en yıkıcı afeti olarak kayda geçmiştir (EM-DAT, 2024). 2023 yılı afet kaynaklı toplam can kayıplarının yaklaşık üçte ikisinin Kahramanmaraş depremlerinden kaynaklanmış olması ve yol açtığı geniş kapsamlı yıkım nedeniyle kamuoyunda sıklıkla *Asrın Felaketi* olarak nitelendirilmektedir. Türkiye'de ise 11 ili etkileyen 7,8 Mw ve 7,5 Mw büyüklüğündeki bu felaket, 50.783 can kaybı ve 9,2 milyon kişinin farklı şekillerde etkilenmesi ile ülke tarihinde meydana gelen en ağır sonuçlara sahip afetlerden biri olarak kayıtlara geçmiştir.

6.1. Deprem Bölgesinin Demografik Görünümü

2023 yılında meydana gelen Kahramanmaraş merkezli iki büyük deprem, Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elâzığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa illerinde can kayıplarının yanı sıra konutlar, işyerleri, ulaşım ve altyapı sistemleri, tarım ve turizm gibi birçok alanda son derece büyük hasarlara ve ciddi ekonomik kayıplara yol açmıştır. Bu nedenle, 08.02.2023 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile söz konusu bölgelerde Olağanüstü Hâl (OHAL) ilan edilmiştir

(STB, 2024: 51). OHAL ilan edilen bölgenin 2022 yılındaki nüfusu 14.013.196 kişi olup, bu değer Türkiye toplam nüfusunun %16,4'ünü oluşturmaktadır. TÜİK verilerine göre bu nüfusun 7.049.219'u erkek, 6.963.977'si ise kadın bireylerden oluşmaktadır. Bölgenin dikkat çeken diğer demografik özelliklerinden biriside çocuk ve genç nüfus oranının Türkiye ortalamasına göre oldukça yüksek olmasıdır. Nitekim Türkiye genelindeki çocuk nüfusunun %21,3'ü, genç nüfusun ise %16,7'si bu bölgede yaşamaktadır. Buna karşılık, bölgedeki yaşlı nüfus oranı ise ülke ortalamasının 2,5 puan altında seyretmektedir (CB SBB, 2023: 9). Deprem bölgesinin yine hane halkı büyüklüğü 3,67 ile 3,13 olan Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bölgedeki yüksek öğretim dahil tüm eğitim kademelerinde yaklaşık 4.1 milyon öğrenci eğitim görmekte olup, bu rakam Türkiye'deki toplam öğrenci sayısının yaklaşık %21.4'üne denk gelmektedir (STB, 2024: 51).

Tablo 4: Bölge İllerinin Demografik Yapıları										
İller	İl Nüfusları				Nüfus Artış Hızı			Nüfus Yoğunluğu		
	2021	2022	2023	2024	2021-2022	2022-2023	2023-2024	2022	2023	2024
Adana	2 263 373	2 274 106	2 270 298	2 280 484	4.7	-1.7	4.5	169	169	169
Adıyaman	632 148	635 169	604 978	611 037	4.8	-48.7	10.0	85	81	82
Dişarbakır	1 791 373	1 804 880	1 818 133	1 833 684	7.5	7.3	8.5	120	121	122
Elazığ	588 088	591 497	604 411	603 941	5.8	21.6	-0.8	67	69	69
Gaziantep	2 130 432	2 154 051	2 164 134	2 193 363	11.0	4.7	13.4	319	321	325
Hatay	1 670 712	1 686 043	1 544 640	1 562 185	9.1	-87.6	11.3	303	278	281
Malatya	808 692	812 580	742 725	750 491	4.8	-89.9	10.4	68	62	62
Kahramanmaraş	1 171 298	1 177 436	1 116 618	1 134 105	5.2	-53.0	15.5	83	78	80
Şanlıurfa	2 143 020	2 170 110	2 213 964	2 237 745	12.6	20.0	10.7	113	115	116
Kilis	145 826	147 919	155 179	156 739	14.3	47.9	10.0	105	110	111
Osmaniye	553 012	559 405	557 666	561 061	11.5	-3.1	6.1	169	168	169
Bölge Toplamı	13 897 974	14 013 196	13 792 746	13 363 774	8.2	-16.5	9.05	145	142	144
Türkiye	84 680 273	85 279 553	85 372 377	85 664 944	7.1	1.1	3.4	111	111	111

Kaynak: TÜİK İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1> (ET: 12.11.2025).

Ancak bölgenin demografik yapısı depremle birlikte önemli değişikliğe uğramıştır. Nüfus artış hızı ve nüfus yoğunluğu gibi değişkenlerin Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde iken, depremin yol açtığı can kayıpları ve fiziksel yıkımlarla birlikte, yine afetin yol açtığı yoğun göç hareketinin de demografik değişim üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim bölgede yaklaşık 2,3 milyon bina ve 5,9 milyon bağımsız birimin bulunduğu dikkate alındığında, ÇŞİDB verilerine göre

acil yıkılması gereken, yıkık, ağır veya orta hasarlı toplam 890.861 bağımsız birimin tespit edilmiş olması, depremin yol açtığı yıkımın mekânsal yaygınlığını açıkça ortaya koymaktadır. Yine hasar gören binaların çok önemli bir kısmının (713.704) konut niteliğinde olması; bölgede ne kadar kişinin barınılacak yere ihtiyacı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu ihtiyaçlar bölgedeki nüfus hareketliliğini hızlandırarak, bölgedeki sosyoekonomik yaşamın sürdürülebilirliğini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Kısaca depremin yol açtığı tahribat, bölgede göç dinamikleri ile birleşerek, bölgenin demografik yapısı üzerinde büyük değişimlere yol açmıştır. Aynı zamanda, söz konusu yıkımın beraberinde getirdiği ekonomik ve mali yükün boyutu da açık biçimde görünür hale gelmiştir.

6.2. Sosyoekonomik Etkileri

2021 yılı verilerine göre Kahramanmaraş depreminin etkili olduğu 11 ilin GSYH içerisindeki payı yaklaşık %9.8 olup, bu oran yaklaşık 75 milyar dolarlık milli gelirin bu bölgede üretildiğini, yine aynı dönemde bölgenin kişi başına düşen milli gelirinin ise 5.924 dolar ile Türkiye ortalamasının oldukça altında seyrettiğini göstermektedir (CB, SBB, 2023: 13). Yine bölge ekonomisi içerisinde tarım kesimi %9.6, sanayi kesimi %39.3 ve hizmet sektörü %50.05 paya sahiptir (STB, 2024: 52). Söz konusu göstergeler bölge ekonomisinin düşük bir üretim kapasitesine sahip olduğunu ve dış şoklara karşısında kırılgan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu kırılganlıkların temelinde ise, bölge ekonomisi içerisinde görece katma değeri ve verimliliği düşük tarım sektörünün payının ülke ortalamasının üzerinde seyretmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen depremler, etkili olduğu 11 ilde sosyal ve ekonomik yapıyı derinden sarsarak uzun süreli sonuçlar doğuran kalıcı izler bırakmıştır. Özellikle deprem

nedeniyle ortaya çıkan geniş ölçekli fiziksel yıkım, yalnızca mekânsal yapıyı tahrip etmekle kalmamış, aynı zamanda bölgenin demografik dinamiklerini de önemli ölçüde dönüştürmüştür. Ayrıca bu afetin meydana getirdiği tahribatın iktisadi yaşam üzerinde meydana getirdiği maliyetlerinde oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Söz konusu depremin yol açtığı maliyetler, yalnızca acil yardım ve arama-kurtarma faaliyetleri ile bina, yol, köprü gibi altyapı ve üstyapı yatırımlarında ortaya çıkan hasarlar veya can kayıplarının neden olduğu üretim kayıpları şeklindeki doğrudan maliyetlerle sınırlı değildir.

Depremler toplam arz ve toplam talep üzerinde yarattığı olumsuz etkiler aracılığıyla dolaylı maliyetlere, bunun yanında salgın hastalıkların ortaya çıkması, engelli birey sayısındaki artışlar, çevre kirliliğinin yoğunlaşması ve uzun süreli sosyal kırılganlık gibi unsurlar yoluyla ikincil (secondary) maliyetlere neden olmaktadır (Şahin ve Kılınç, 2016: 35). Bu çerçevede, depremin gerçek ekonomik yükünün tespitine yönelik yapılan hesaplamalar yalnızca doğrudan maliyetlerin sınırlı bir bölümünü yansıtmaktadır. Nitekim Dünya Bankası tarafından GRADE yaklaşımı kullanılarak gerçekleştirilen değerlendirmede, yalnızca doğrudan fiziksel hasar maliyetleri (dolaylı ve ikincil maliyetler hariç tutulmak kaydıyla) depremin ardından geçen ilk 2–3 haftalık dönem için yaklaşık 34.2 milyar dolar olarak tahmin edilmiştir. Bu tutar, Türkiye’nin 2022 yılı GSYH’ nın yaklaşık %3.8’ine karşılık gelmekte olup, depremin ekonomik boyutunun büyüklüğünü ve dolaylı ile ikincil etkilerin dâhil edilmesiyle maliyetin çok daha yüksek seviyelere ulaşacağını göstermektedir (Çağatay, vd. 2025: 153). Kahramanmaraş merkezli depremlerin demografik, sosyoekonomik veya diğer etkilerine yönelik ulusal ve uluslararası ölçekte birçok çalışma yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yapılan 2023 Deprem Raporu bu çalışmalardan birisi olup, depremin yol

açtığı fiziksel hasarların ve aynı zamanda iktisadi ve mali etkilerini ortaya koyması bakımından son derece önemlidir.

Tablo 5: Toplam Maliyet- Hasar ve Acil Harcama		
Toplam Maliyet Tahmini	Milyar USD	GSYH Oran
Acil Harcama	6,8	0,6
Kamu Kesimi Hasar Tahmini	12,9	1,1
Özel Kesim Hasar Tahmini	11,8	1,0
Konut Zarar Tahmini (Acil Yıkılacak+Yıkık+Ağır ve Orta Hasarlı)	56,9	5,0
Ev içi Eşya Maliyet	3,1	0,3
Hafriyat Maliyeti	2,2	0,2
Özel Motorlu Araç Hasarı	0,3	0,0
Ara Toplam	94,0	8,2
Motorlu Taşıt Sigorta Ödemesi Maliyeti	0,1	0,0
DASK	1,9	0,2
Esnaf Gelir kaybı	0,7	0,1
GSYH Çıktı Kaybı	6,9	0,6
GENEL TOPLAM	103,6	9,0
Kaynak: CB SBB, 2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu.		

Bu raporda Kahramanmaraş depremlerinin ülke ekonomisine toplam maliyeti 103.6 milyar TL olarak tahmin edilmiştir. Söz konusu maliyetin Türkiye GSYH'nın yaklaşık %9'una karşılık gelmesi, hasarın mali botunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Söz konusu felaketin sadece bölgede değil aynı zamanda makroekonomik düzeyde ne kadar yıkıcı ve külfetli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Yine doğrudan etkiler kapsamında yer alan konutlardaki tahmini zararın 56.9 milyar dolar oluşu, ekonomik kaybın büyüklüğünü göstermesi bakımından ayrı bir önem arz etmektedir. Afetin ikinci en büyük maliyetinin ise 12.9 milyar dolar ile kamu altyapısı ve hizmet binalarındaki yıkımlar oluştururken, bunu imalat, sanayi, enerji, iletişim, turizm, eğitim ve sağlık sektörlerinde meydana gelen hasarların izlediği tahmin edilmektedir (Çağatay, vd. 2025: 154). Kısaca tüm veriler özellikle bölgenin yeniden yapılanması ve kalkınması sürecinin uzun soluklu ve yüksek maliyetli olacağına işaret etmektedir.

Depremlerin etkileri yalnızca iktisadi boyutlarla sınırlı olmayıp, aynı zamanda geniş kapsamlı psikolojik ve sosyal sonuçlar da doğurmaktadır. Özellikle deprem sonrasında yaşanan

can kayıpları, yaralanmalar ve yıkımın yarattığı ani şok, bireylerde korku, çaresizlik, güvensizlik ve belirsizlik duygularını tetikleyerek uzun süreli psikolojik sorunlara yol açabilmektedir. Söz konusu psikolojik problemlerin başında stres, korku, kaygı, anksiyete ve depresyon gibi hastalıklar başta gelmektedir. Artan bu rahatsızlıklar sosyal ve psikolojik açıdan kırılganlıklara ve devamında tüm toplumsal yapıyı etkileyerek afet sonrası sosyal ve iktisadi açıdan toparlanmayı güçleştirmekte ve ekonomik gelişme ve kalkınma sürecini geciktirmektedir. Kahramanmaraş merkezli depremlerin sonucunda bu durumun açıkça gözlemlendiği ve büyük ölçüde geçici süreli olsa depremin göç hareketlerini tetikleyerek sosyal yapıyı etkilediği düşünülmektedir. Özellikle afet sonrasında bireyler genellikle geçici barınma alanlarına, akrabalarının yanına veya daha güvenli ve istikrarlı ekonomik koşullar sunan bölgelere yönelmiştir (Özdemir ve Engin, 2024: 22).

Bu göç hareketleri, kısa vadede nüfusun mekânsal dağılımında belirgin değişimlere yol açarken, uzun vadede ise bölgenin sosyal yapısı, işgücü piyasası ve ekonomik kapasitesi üzerinde kalıcı etkiler yaratabilmektedir. Söz konusu etkiler, deprem bölgesindeki illerin deprem yılına ilişkin net göç hızlarında açık biçimde görülmektedir. Nitekim 2023 yılında, depremin en yoğun hissedildiği illerden Hatay 127.129 kişi ile en yüksek net göç veren il olurken, bunu 68.207 kişi ile Malatya, 50.537 kişi ile Kahramanmaraş ve 25.078 kişi ile Adıyaman izlemiştir. Net göçün nüfusa oranını yansıtan net göç hızları incelendiğinde ise durumun boyutu daha çarpıcı hâle gelmektedir. Deprem döneminde Malatya'nın net göç hızı %87,8, Hatay'ın %79,1, Kahramanmaraş'ın %44,3 ve Adıyaman'ın %40,6 olarak gerçekleştiği görülmektedir (TÜİK, 2025). Bu oranlar, söz konusu illerde nüfusun önemli bir bölümünün mekânsal olarak yer değiştirdiğini; dolayısıyla depremin

demografik yapı üzerinde son derece derin ve kalıcı etkiler bıraktığını göstermektedir.

6.3. Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri

Doğal afetler yol, köprü, liman ile diğer ulaşım ve iletişim altyapılarında meydana gelen hasarlar ve buna eşlik eden can kayıpları nedeniyle, dış ticaret üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı olumsuz etkiler yaratmaktadır (Ateş, 2024: 238). Can kayıplarıyla birlikte ortaya çıkan bu tür altyapı tahribatları; arz şoklarına, lojistik akışların aksamasına, taşıma maliyetlerinin artmasına ve teslim sürelerinin uzamasına neden olarak ihracat ve ithalat faaliyetlerinin etkinliğini azaltmaktadır. Depremlerin dış ticaret üzerindeki olumsuz etkileri, Kahramanmaraş merkezli depremlerde açık biçimde gözlemlenmiştir. Özellikle ihracat odaklı işletmeler, altyapıdaki ağır hasarlar ile birlikte hem niceliksel hem de niteliksel işgücü kayıpları nedeniyle ciddi üretim ve pazara erişim sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. BU sebeple ekonomik yapı içerisinde dış ticaretin payı arttıkça, doğal afetler nedeniyle ortaya çıkabilecek olumsuz etkilerin de artması beklenmektedir. Tarım, tekstil ve ağır sanayi sektörleri, deprem bölgesindeki illerin ekonomik yapısı ve dış ticaret performansı açısından son derece önemli bir konuma sahip olup, hem bölgesel istihdama hem de GSYH'ye kayda değer katkılar sağlamaktadır. Buna karşın, meydana gelen depremler söz konusu sektörlerde ciddi üretim kesintilerine, kapasite kayıplarına ve tedarik zinciri aksamalarına yol açarak bölgesel ekonomik faaliyetleri ve dış ticaret performansını olumsuz etkilemiştir (Özdemir ve Engin, 2024:17).

Deprem bölgesine ilişkin Tablo 6'da yer alan dış ticaret verileri incelendiğinde, depremin dış ticaret üzerindeki olumsuz etkileri açık biçimde görülmektedir. Deprem öncesi dönemde bölgenin toplam ihracatı 21.926.820 bin ABD doları düzeyinde gerçekleşmiş olup, bu tutar Türkiye'nin toplam ihracatının

yaklaşık %8,26'sına karşılık gelmektedir. Bölge ihracatının yaklaşık %51,06'sı Gaziantep ilinde yoğunlaşmış; bu ili Hatay ve Adana takip etmiştir. Ancak depremin olduğu 2023 yılında ihracatın toplamının 16.129.768 bin ABD dolara ve bölgenin toplam ihracat içerisindeki payının da yine %6,2'ye seviyelerine gerilediği görülmektedir. Özellikle depremde can kaybı ve fiziksel hasarın daha yüksek olduğu Hatay, Adıyaman ve Kahramanmaraş'ın ihracat payındaki düşüşler dikkat çekmektedir. Deprem sonrası 2024 ve 2025 yıllarına ait deprem bölgesi dış ticaret verileri incelendiğinde ise, bölgenin dış ticaretteki payının artış eğilimi gösterdiği, 2023 yılında %6.2 olan payın, 2024 yılında %6,5 ve 2025 yılında %7.3 'e yükselmesi dikkat çekmektedir.

Afetin dış ticaret üzerindeki olumsuz etkilerini bölgenin ithalat verileri üzerinde de aynı şekilde görmek mümkündür. Afetten önceki yılda bölge ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı %6.61 iken, afetin meydana geldiği yılda azalarak toplam ithalat içerisindeki payı %5,26 olarak gerçekleşmiştir. İzleyen 2024 yılında %5.23 ve 2025 yılında %5.46 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlar depremin bölgenin dış ticaret hacmi ve bölge ekonomisi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Ancak unutulmamalıdır ki, depremle birlikte azalan talebin yanı sıra işletmelerin aynı seviyede faaliyet gösterememesi, dış ticaret açıklarının yanında ödemeler dengesini etkileyebilmektedir (Aydınbaş, 2023: 184).

Tablo 6: Deprem Bölgesini Dış Ticaaret Hacmi (Bin Dolar)								
	2025*		2024		2023		2022	
İller	İhracaat	İthalat	İhracaat	İthalat	İhracaat	İthalat	İhracaat	İthalat
Adana	2 560 018	2 424 759	4 371 502	3 486 033	4 121 518	4 170 811	3 117 029	4 883 209
Adıyaman	36 339	23 706	55 579	35 522	64 732	54 860	97 263	82 741
Dişyarbakır	247 044	100 115	380 500	145 850	331 160	151 089	419 329	129 454
Elazığ	110 315	37 504	259 925	53 279	335 167	71 596	366 888	46 317
Gaziantep	6 845 606	4 853 030	10 310 473	6 814 718	10 490 403	7 085 508	11 197 256	8 497 812
Hatay	2 491 316	4 513 396	3 809 184	6 548 085	2 905 329	5 335 813	4 065 689	7 662 939
Malatya	228 572	121 898	421 979	129 600	387 311	156 604	456 190	171 166
Kahramanmaraş	824 602	874 728	1 129 421	1 060 439	967 853	1 143 344	1 411 262	1 731 378
Şanlıurfa	279 878	232 412	379 984	293 344	350 180	345 340	308 941	336 153
Kilis	110 163	54 596	133 673	93 352	122 458	63 886	111 930	54 835
Osmaniye	117 971	100 042	142 710	91 660	175 176	596 119	375 044	911 014
Bölge Toplamı	13 851 825	13 336 186	17 023 428	18 751 882	16 129 768	19 174 969	21 926 820	24 507 018
Türkiye Toplamı	178 018 370	238 158 778	261 778 131	344 010 273	255 627 429	361 966 913	254 169 748	363 710 575
Kaynak: TÜİK İstatistikleri 2025, https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dl=1 *2025 Yılı Ekim ayı kümülatif								

6.4. İstihdam Üzerindeki Etkileri

Deprem bölgesindeki illerin ekonomik yapısı incelendiğinde, tarım sektörünün (%9,6) ve sanayi sektörünün (%39,9) toplam ekonomi içindeki paylarının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durum, bölgenin istihdam yapısına da doğrudan yansımaktadır. Nitekim 2021 yılı istatistiklerine göre bölgede toplam 3,8 milyon kişi istihdam edilmekte olup, bu rakam Türkiye toplam istihdamının yaklaşık %13,3'üne karşılık gelmektedir (STB, 2024: 52). Bölgede hiçbir ilin istihdam düzeyi deprem öncesinde veya sonrasında Türkiye istihdam ortalamasının üzerinde değildir. Bölgedeki kayıt dışı istihdamın yüksekliği bunun sebepleri arasında sayılabilir. Yine nitelikli işgücünün toplam istihdam içerisindeki payının görece düşük olması bölgenin istihdam içerisinde etkisi olduğu söylenebilir. Benzer şekilde bölgede istihdam yaratan işletmelerin yaklaşık %96'sının 10'dan az çalışanı bulunan mikro ölçekli firmalardan oluşması, istihdamın kırılgan bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, depremin bölgedeki işgücü piyasası üzerindeki etkilerinin neden daha derin ve kalıcı biçimde hissedildiğini açıklamaktadır (Özüdoğru, 2023: 3).

Tablo 7’de görüldüğü üzere, gerek deprem öncesinde gerekse deprem sonrasında deprem bölgesindeki istihdam oranları Türkiye ortalamasının gerisinde seyretmektedir. Nitekim 2022 yılında Türkiye genelinde istihdam oranı %47,5 olarak gerçekleşirken, deprem bölgesinde bu oran %42,31 düzeyinde kalmıştır. Ancak depremin meydana geldiği yılda doğal olarak can kayıpları, yaralanmalar ve işyerlerindeki fiziksel hasarlar nedeniyle istihdamın düşmesi kaçınılmazdır. Bu dönemde bölgede istihdam düzeyi %41.15’e gerilerken, Türkiye’nin istihdam düzeyi artarak %48.3 olarak gerçekleşmiştir. Bölgedeki istihdam kaybının depremin yol açtığı hasarlardan kaynaklandığı açıktır. Ancak fiziksel hasarın kısmen daha yoğun olduğu Adıyaman, Hatay, Osmaniye, Malatya ve Kahramanmaraş illerindeki istihdam kaybının daha belirgin olduğu dikkati çekmektedir. Ancak bölgede başta kentsel dönüşüm olmak üzere şehirlerin yeniden imar ve inşası ve diğer yatırımlardaki artışlar nedeniyle birlikte daha çok istihdam sağlayabilmektedir (Aydınbaz, 2023: 188).

Tablo 7: Deprem Bölgesinde İstihdam Oranı (%)			
İller	2022	2023	2024
Adana	44.1	43.7	46.6
Hatay	43.1	38.0	44.3
Kahramanmaraş	41.8	39.0	44.4
Osmaniye	41.2	39.4	43.6
Malatya	45.9	43.9	48.8
Elazığ	41.4	43.3	43.0
Gaziantep	44.9	44.4	45.2
Adıyaman	42.9	39.4	43.8
Kilis	45.0	44.6	46.3
Şanlıurfa	40.0	41.0	42.3
Diyarbakır	35.1	35.9	39.5
Türkiye	47.5	48.3	49.5
Kaynak: TÜİK, (2025). İşgücü İstatistikleri, https://www.tuik.gov.tr/			

Benzer şekilde, deprem bölgesindeki illerin işgücüne katılım oranları da Türkiye ortalamasının gerisinde seyretmektedir. Deprem öncesi dönemde Türkiye genelinde işgücüne katılım oranı %53,1 iken; Hatay’da %50, Kahramanmaraş’ta %49,2, Malatya’da %49,5 ve Adıyaman’da %51,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ancak depremin meydana geldiği 2023 yılında söz konusu oranların tüm bölge illerinde

belirgin biçimde gerilediği görülmektedir. Buna göre işgücüne katılım oranı Hatay'da %45,1'e, Kahramanmaraş'ta %45,6'ya, Malatya'da %46,9'a ve Adıyaman'da %44,9'a düşmüştür. Bu gerileme, deprem sonrasında ekonomik faaliyetlerde yaşanan daralma, üretim ve istihdam kayıpları ile işgücü piyasasından çekilmelerin artması sonucunda bölge genelinde işsizliğin ve atıl işgücünün yükseldiğine işaret etmektedir.

6.5. Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkileri

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler, gerek merkezi yönetimin gerekse etkilenen bölgelerdeki yerel yönetimlerin mali yapıları üzerinde kısa, orta ve uzun vadede derin ve çok boyutlu olumsuz etkiler yaratmıştır. Çünkü Anayasa'da güvence altına alınan sosyal devlet ilkesi, afet gibi olağanüstü dönemlerde devletin pasif bir tutum içerisinde değil, aksine bireylerin özellikle temel ihtiyaçlarının karşılanması ve toplumsal refahın yeniden inşa edilmesi amacıyla etkin, kapsayıcı ve sorumluluk üstlenen bir mali müdahalede bulunmayı zorunlu kılmaktadır. Nitekim, asrın felaketi olarak nitelendirilen depremlerin ardından yürütülen acil müdahale, kurtarma ve bakım çalışmaları, enkaz kaldırma, kentlerin yeniden imar ve inşa çalışmaları ile sağlık ve rehabilitasyona yönelik çalışmalar, kamu harcamalarında kayda değer bir artışı beraberinde getirmiştir.

Özellikle deprem anı ve sonrasındaki fiziksel hasar ve enkaz ortadan kaldırılması, özel veya kamuya ait bina veya işyerlerinin yeniden imar veya inşa edilmesi, telefon, internet, yol köprü veya havaalanı gibi ulaşım veya iletişim tesislerinin faal hale getirilmesi ile sağlık, sosyal destek ve rehabilitasyon hizmetlerinin finanse edilmesinde başlıca mali politika araçları olarak kamu harcamaları, vergiler ve kamu borçlanması ön plana çıkmaktadır. Asrın felaketi sonrasında, acil müdahale ile yeniden imar ve inşa amacıyla gerçekleştirilen destek harcamalarının

kamu harcamalarını belirgin biçimde artırdığı dikkat çekmektedir.

Tablo 8’de görüleceği üzere bölgenin harcama/tahsilat oranının deprem öncesi 2021’de %65, 2022’de %70 düzeyinde seyretmesi, merkezi yönetim bütçesinin göreceli olarak dengeli ve sürdürülebilir bir mali yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Ancak depremin olduğu 2023’de bu oranın bir anda %43.72 seviyesine gerilemesi acil yardım, sağlık ve sosyal yardım, imar ve inşaa harcamalarının arttığını, söz konusu yeniden inşaa ve rehabilitasyon hizmetlerinin merkezi yönetim tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. Yine aynı dönemde merkezi yönetim bütçesi tahsilat oranlarının da aynı şekilde düştüğüne karine oluşturmaktadır. Kısaca depremlerin yol açtığı harcamaların geçici değil, bütçe disiplini açısından yapısal etkiler bıraktığı söylenebilir.

Tablo 8 : Gider(Harcama)/Tahsilat (%)						
İller	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Adana	75.31	98.00	138.72	102.95	81.21	81.21
Adıyaman	24.34	28.41	27.43	17.97	15.48	15.48
Diyarbakır	25.72	29.56	34.29	33.39	32.61	32.61
Elazığ	26.56	27.54	23.44	24.37	26.17	26.17
Gaziantep	54.09	81.21	91.85	65.42	58.85	58.85
Hatay	155.32	262.16	271.16	122.81	74.14	74.14
Malatya	33.53	42.06	40.52	27.19	21.94	21.94
K.Maraş	43.88	59.57	49.75	18.87	15.05	15.05
Urfa	26.69	30.13	23.93	27.47	24.94	24.94
Kilis	26.22	23.27	38.53	14.14	14.36	14.36
Osmaniye	37.45	40.31	33.19	26.41	22.93	22.93
Bölge Toplam	48.10	65.65	70.25	43.72	35.24	35.24
Türkiye Toplam	85.44	87.43	95.15	79.05	80.45	80.45

Kaynak: HMB, Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri <https://muhasabat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri> (ET: 12.12.2025)

Kahramanmaraş depremlerinin yol açtığı fiziksel ve ekonomik hasarlar, kamu harcamalarında belirgin bir artışa neden olurken; bölgede iktisadi ve ticari faaliyetleri sekteye uğratarak, vergi gelirleri üzerinde ciddi bir daraltıcı etki yaratmıştır. Özellikle depremin etkilediği bölgede, vergi mükelleflerinin emlak vergisi, gelir vergisi, kurumlar vergisi ile diğer mali yükümlülüklerini yerine getirmekte güçlük çekmeleri, kamu

gelirlerinde kayda değer bir azalmaya yol açtığı dikkati çekmektedir (Aydınbaş, 2023: 185). 2022 yılında bölgede tahsil edilen Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri toplamı 133.235.357 bin TL iken, deprem yılında 178.974.469 bin TL olarak gerçekleşmiştir. Ancak nominal olarak bir gelir artışı gibi görünse de, 2022 yılında bölgenin toplam tahsilat içerisindeki payı %4.76 iken, afetin olduğu 2023 yılında bu oran düşerek %3.44 olarak gerçekleşmiştir. Yine Gaziantep (%0.52), Malatya (%0.12), Kahramanmaraş (%0.10), Elazığ (%0.12) ve Şanlıurfa (%0,22) gibi aslında bölge ekonomisinin lokomotifini oluşturan illerdeki tahsilat oranlarının toplam tahsilat içerisindeki paylarının son derece düşük düzeyde kalması dikkat çekmektedir. Kısaca bu gelişmelerin afet sonrası dönemde bütçe dengesinin zayıflaması ve borçlanma gereğinin artmasına ve buna bağlı olarak kamu mali yapısı üzerindeki baskının daha da artmasına yol açtığı söylenebilir.

İller	Tahakkuk	Tahsilat	Top.Tah.İç.	Giderler	Top.Gid.İç.	Giderler/ Tahsilat	Tahsilat/ Tahakkuk
Adana	86,268,453	52,874,426	1.02	51,360,137	0.78	102.95	61.29
Adıyaman	5,450,313	2,601,790	0.05	14,476,340	0.22	17.97	47.74
Diyarbakır	34,977,196	19,071,746	0.37	57,119,984	0.87	33.39	54.53
Elazığ	10,226,488	6,715,108	0.13	27,550,368	0.42	24.37	65.66
Gaziantep	48,099,414	27,176,789	0.52	41,543,816	0.63	65.42	56.50
Hatay	74,448,606	43,040,450	0.83	35,046,720	0.53	122.81	57.81
Malatya	10,191,457	6,248,984	0.12	22,983,589	0.35	27.19	61.32
K.Maraş	13,972,734	5,247,472	0.10	27,811,069	0.42	18.87	37.56
Urfa	23,697,275	11,565,651	0.22	42,095,605	0.64	27.47	48.81
Kilis	2,583,269	887,255	0.02	6,274,654	0.10	14.14	34.35
Osmaniye	6,795,706	3,544,798	0.07	13,421,433	0.20	26.41	52.16
Bölge toplamı	309,915,205	178,974,469	3.44	339,683,714	5.16	43.72	52.51
Toplam	6,972,591,497	5,207,566,065	100.00	6,588,015,612	100.00	79.05	74.69

Kaynak: HMB, Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri <https://muhasabat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri> (ET: 12.12.2025).

Bölgedeki kamu gelirlerinin ne kadar tahsil edilebildiğini ifade eden tahsilat/tahakkuk oranına ilişkin veriler incelendiğinde de depremin kamu maliyesi üzerindeki etkileri açıkça görülmektedir. Bölgenin tahsilat/tahakkuk oranları %52.51 ile Türkiye tahsilat oranlarının (%74.69) oldukça altındadır. Yine bölgenin 2022 yılındaki toplam tahsilat oranlarının %55.82'den,

2023 yılında %52.51 seviyelerine düşmesinin ardından depremin yarattığı iktisadi ve mali etkinin olduğu söylenebilir. Buna karşılık, Türkiye geneli için tahsilat/tahakkuk oranı aynı dönemde %70,57'den %74,69'a yükselmiştir. Bu ayrışma, *asrın felaketi* olarak nitelendirilen Kahramanmaraş merkezli depremlerin vergi gelirleri üzerindeki olumsuz ve bölgesel olarak yoğunlaşan etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır. Öte yandan, afet sonrası dönemde kamu harcamalarında yaşanan ani ve yüksek artışlar ile vergi gelirlerindeki daralma, bütçe açığının genişlemesine yol açmış; bunun doğal bir sonucu olarak kamu borçlanma gereksinimi de belirgin biçimde artmıştır.

7. SONUÇ

Doğal afetler; sel, heyelan, yangın ve deprem gibi farklı biçimlerde ortaya çıkan ve bireyleri ile içinde yaşadıkları toplumsal yapıyı fiziksel, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla derinden etkileyen olaylardır. Bu tür olayların yalnızca doğal nitelikleri nedeniyle değil, esas olarak insanlar ve insan faaliyetleri üzerinde yol açtıkları, çoğu zaman insan kaynaklı kırılganlıklarla derinleşen, önlenmesi güç ve yıkıcı sonuçlar doğurmaları nedeniyle “afet” olarak nitelendirildikleri kabul edilmektedir. Bu bağlamda doğal afetler, doğa ile insan etkileşiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve etkileri toplumun müdahale ve başa çıkma kapasitesini aşan olaylar bütünü olarak değerlendirilmektedir. Türkiye ise coğrafi konumu itibarıyla sel, heyelan, orman yangını ve deprem gibi doğal afetlere sıkça maruz kalan bir ülkedir. Ancak can kayıpları, yaralanmalar veya fiziksel hasarların büyüklüğü açısından depremler en yıkıcı afet türü olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin aktif deprem kuşağı üzerinde yer alması depremlerin bu kadar yıkıcı olması konusunda önemli bir nedendir. Bununla birlikte ülkedeki mevcut yapı stokunun önemli ölçüde yıpranmış olması ve nüfusun büyük

bir bölümünün yoğun kentleşmiş alanlarda yaşaması depremlerin kalıcı ve yaygın hasarlara yol açmasında belirleyici rol oynamaktadır. Bu konuda 6 Şubat 2023 tarihli 11 ili etkileyen Kahramanmaraş merkezli depremler öncül örnekler arasında yer almaktadır.

Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elâzığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa illerinde etkili olan iki büyük deprem, yaklaşık 108.745 km²'lik bir alanı etkilemiştir. AFAD verilerine göre, söz konusu depremler 50.783 can kaybına yol açmış; konut, işyeri, eğitim, sağlık, turizm ve tarım başta olmak üzere yaşamın birçok alanında ciddi düzeyde fiziksel hasara yol açmıştır. Asrın felaketinde yalnızca can kayıpları değil aynı zamanda çok büyük fiziksel hasarlar meydana gelmiştir. Acil yıkılması gereken ağır ve orta hasarlı 890.861 bağımsız birimin varlığı da yıkımın boyutunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Kısaca bu afet sosyal ve demografik yapıdan iktisadi ve mali yapıya kadar uzanan geniş bir yelpazede derin ve kalıcı olumsuz etkiler yaratmıştır. Yaratmış olduğu iktisadi ve mali kayıplarda azımsanamayacak ölçektedir. Deprem milli ekonomide CB Strateji Geliştirme Başkanlığının 2023 Deprem Raporuna göre yaklaşık 103.6 milyar dolarlık maliyet e yol açmış olup, bu tutar GSYH' nın %9'una denk gelmektedir. Benzer etkiler kamu maliyesinde de kendini göstermiş olup, 2022 yılında bütçe açığı -142.660.010 bin TL ve faiz dışı denge 168.243.189 bin TL olarak gerçekleşmiştir. Ancak depremin meydana geldiği 2023 yılında ise bütçe dengesi -1.380.449.547 ve faiz dışı denge -705.835.014 bin TL olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler doğal afetlerin kamu harcamalarını artırıcı yönde etkilerken, kamu gelirlerini azaltıcı yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, doğal afetlerin şiddeti ve etki alanının genişliğine bağlı olarak bireyler ve içinde bulundukları sosyal çevre üzerinde farklı düzeylerde fiziksel, sosyal ve ekonomik zararlar meydana getirdiği açıktır. Özellikle deprem gibi afetlerin

tam anlamıyla önlenmesi mümkün olmamakla birlikte, bu tür olayların yol açtığı can kayıpları ve diğer maddi-manevi zararların azaltılması ya da en aza indirilmesi amacıyla alınabilecek önleyici ve zarar azaltıcı tedbirlerin yaygınlaştırılması mümkündür.

KAYNAKLAR

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) (2025). Afet İstatistikleri, <https://www.afad.gov.tr/afet-istatistikleri> (ET: 02.10.2025).
- Akar, S. (2013). Doğal afetlerin kamu maliyesine ve makro ekonomiye etkileri: Türkiye değerlendirmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 185-206.
- Ateş, E. Depremlerin Uluslararası Ticaret Üzerine Etkisi: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Örneği. *Türk Deprem Araştırma Dergisi*, 6 (1), 236-250.
- Aydınbaş, G. (2023). “Sosyoekonomik boyutuyla Türkiye’de depremler üzerine bir inceleme: Kahramanmaraş depremi örneği”. *Sosyal bilimlere çok yönlü yaklaşımlar: Tarih, turizm, eğitim, ekonomi, siyaset ve iletişim* (ss. 177-212). Özgür Yayınları, Gaziantep.
- BM Afet Riskini Azaltma Ofisi (UNDRR), (2025). GAR 2025: Tehlike Araştırmaları, <https://www.undrr.org/gar/gar2025/hazard-exploration> , (ET: 12.11.2025).
- Çelen, M. (2011). Doğal Afetlerin Doğurduğu Koşullu Mali Yükümlülükler. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (56), 41-68.
- Chen, G. (2020). Assessing the financial impact of natural disasters on local governments. *Public Budgeting & Finance*, 40(1), 22–44. <https://doi.org/10.1111/pbaf.12245>
- Çağatay, S., Arık, Ş., Gül, Z. B., Erdem, Ş., & Kula, M. (2025). Assessment of the Devastating Kahramanmaraş Earthquake: Estimation of Economic Loss. *Sosyoekonomi*, 33(66), 149-174.

- Deryugina, T. (2022). Economic effects of natural disasters. *IZA World of Labor*.
- Em-Dat (2024). 2023 Disasters in Numbers <https://www.emdat.be/categories/adsr/> (ET: 11.09.2025).
- Em-Dat (2025). 2024 Disasters in Numbers, <https://www.emdat.be/categories/adsr/> (ET: 02.10.2025).
- Evaluation of Natural Disasters in Türkiye from a Socioeconomic Perspective: Earthquakes of February 6, 2023.
- Fisera, B., Horvath, R., & Melecky, M. (2023). Natural disasters and debt financing costs. *Climate Change Economics*, 14(03), 2350015.
- Güneş, A. (2025). “Doğal Afetlerin Sınıflandırılması ve Depremlerin Beşeri, Fiziki, Psiko-Sosyal ve Çevresel Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme” (Edt: İşseveroğlu, G. ve Mete M. *İktisadi ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Aka. Arş. ve Çalışmalar*, içinde ss:29-52), Serüven Yayınevi, Ankara.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (HMB), Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri <https://muhasibat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri> (ET: 12.12.2025).
- Jones, R. L., Kharb, A., & Tubeuf, S. (2023). The untold story of missing data in disaster research: a systematic review of the empirical literature utilising the Emergency Events Database (EM-DAT). *Environmental Research Letters*, 18(10), 103006.
- Hanbay Kahrıman, E. (2020). Küresel İklim Değişikliğinin Olumlu ve Olumsuz Dışsallıkları Üzerine Bir Değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, (118), 101-131.
- Keyifli, N. (2021). OECD Ülkelerinde Doğal Afetlerin Bütçe Açıkları Üzerine Etkisi: Dinamik Panel Veri

Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 303-318.

Laframboise, M. N., & Loko, M. B. (2012). Natural disasters: mitigating impact, managing risks.

Lis, E. M., & Nickel, C. (2010). The impact of extreme weather events on budget balances. *International Tax and Public Finance*, 17(4), 378-399.

Melecky, M., & Raddatz, C. E. (2011). How do governments respond after catastrophes? Natural-disaster shocks and the fiscal stance. *Natural-Disaster Shocks and the Fiscal Stance (February 1, 2011). World Bank Policy Research Working Paper*, (5564).

Miao, Q., Chen, C., Lu, Y., & Abrigo, M. (2020). Natural disasters and financial implications for subnational governments: Evidence from China. *Public Finance Review*, 48(1), 72-101.

Özdemir, A. F., ve Engin, C. (2024). Depremin sosyal, ekonomik ve iç göçe etkileri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 15-26.

Özüdoğru, B. A. (2023). The Impact Of And Policies For The 2023 Kahramanmaraş Earthquake, The Economic Policy Research Foundation of Türkiye

Panwar, V., & Sen, S. (2019). Economic impact of natural disasters: An empirical re-examination. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, 13(1), 109-139.

Panwar, V., & Sen, S. (2020). Fiscal repercussions of natural disasters: stylized facts and panel data evidences from India. *Natural Hazards Review*, 21(2), 04020011.

- Ritchie, H., Rosado, P., & Roser, M. (2022). Natural disasters. *Our world in data*. IMF Working Paper, WP/12/245.
- Serin, Ş. C., ve Albayrak, M. & Akca, H. (2023). “Doğal afetler ve kamu ekonomisi üzerine etkileri” Doğal Afetlerle Mücadelede Kamu Politikaları Sosyal, Ekonomik ve Mali Etkiler içinde ss: 75-100. (Edt: Demir, M. Çelik, A. Ve Serin, ş.), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Serin, Ş. C., ve Demir, M. (2024). Doğal Afetlerin Mali Etkileri ve Yönetimi: Teori ve Uygulamalar Üzerine Bir İnceleme. *Doğal Afetlerle Mücadelede Kamu Politikaları Sosyal, Ekonomik ve Mali Etkileri içinde ss*, 1-32. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Shabnam, N. (2014). Natural disasters and economic growth: A review. *International Journal of Disaster Risk Science*, 5(2), 157-163.
- Shi, Y., & Sun, J. (2021). The influence of neighboring jurisdictions matters: Examining the impact of natural disasters on local government fiscal accounts. *Public Finance Review*, 49(3), 435–463. <https://doi.org/10.1177/10911421211025740>
- Sözcü, U. (2024). Doğal afetler ve doğal afet okuryazarlığı. 6. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.
- Şahin, İ., ve Kılınç, T. (2016). Türkiye’de 1980-2014 yılları arasında görülen depremlerin ekonomik etkileri. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 4(1), 33-42.
- TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (STB), (2024). Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2024-2028.
- TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB), (2023). 2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu

- Timur, S. (2025). Doğal Afetlerin Sosyal Yaşama, Bütçeye ve Ekonomiye Etkileri. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 12(118), 650-662.
- TÜİK, (2025). Nüfus ve Demografi Göstergeleri, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1> (ET:24.10.2025).
- Uğur, S., ve Yılmaz, L. (2024). Türkiye’de Doğal Afetlerin Sosyoekonomik Açıdan Değerlendirilmesi: 6 Şubat 2023 Depremleri, *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Dergisi*, Vol: 8(1). s:1-35.
- Yavuz, A. ve Dikmen, S. (2015). Doğal Afetlerin Zararlarının Finansmanında Kullanılan Afet Öncesi Finansal Araçlar, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Eylül 2015, ISSN 2147-6934, ss. 303-322
- Zafer, M. (2024). “Sosyal Sorunlarla Mücadele ve Sosyal Hizmet”, *Sosyal Sorunlarla Mücadele ve Sosyal Hizmet içinde* ss: 49-62, (Edt: Akyıldız Y.), Serüven Yayınevi, Ankara.

SOSYAL DEVLET: TANIM; MODELLER VE DÖNÜŞÜM

Melek Akdoğan GEDİK¹

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: SOSYAL DEVLETİN TANIMI VE TEMELLERİ

Bilimsel literatürde ve kaynaklarda "Sosyal Devlet" kavramı, sadece yoksullara yardım eden bir hayır kurumu değil, kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı eşitsizlikleri gidermeyi, sermaye birikim rejimini sürdürülebilir kılmayı ve toplumsal barışı tesis etmeyi amaçlayan karmaşık bir politik-ekonomik uzlaşısı olarak tanımlanmaktadır. Çalışmamız, sağlanan belgeler ışığında, sosyal devletin tanımını, temellerini ve neoliberal dönemdeki dönüşümünü akademik bir disiplinle ele almaktadır. Literatürde "Sosyal Devlet" (Kıta Avrupası/Alman Geleneği) ve "Refah Devleti" (Anglo-Sakson Geleneği) kavramları sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da, kaynaklar bu kavramların farklarına dikkat çekmektedir.

Sosyal devlet, devletin sosyal barışı ve adaleti sağlamak amacıyla sosyal ve ekonomik hayata aktif müdahalesini meşru ve gerekli gören bir anlayıştır. Bu devlet modeli, bireylere asgari bir yaşam standardı sağlamayı, fırsat eşitliği yaratmayı ve bireyi piyasa koşullarının yıkıcı etkilerine karşı korumayı (de-komodifikasyon) hedeflemektedir (Bulut,1999,27, Eraslan vd. 2021,99) Refah devleti, piyasa güçlerinin işleyişini asgari gelir garantisi, sosyal risklere karşı koruma ve en iyi standartlarda

¹ Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0001-6470-5796

sosyal hizmet sunumuyla ilgili değiştirmeyi amaçlayan bir iktidar kullanımıdır (Gencer,2009,7)

Sosyal devlet, klasik liberal "hukuk devleti" anlayışının (bireyi devlete karşı koruyan negatif statü hakları) yetersiz kalması üzerine, devlete "olumlu edim" (pozitif statü hakları) yükleyen bir aşamadır. Hukuk devletinin amaçladığı insan onurunun korunması, sanayi toplumunda ancak sosyal devletin müdahaleleriyle mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla bu iki kavram birbirinin zıddı değil, tamamlayıcısı nitelik arz etmektedir (Gören,1997,97).

Çalışmamız çerçevesinde, sosyal devletin tarihsel süreçte sahneye çıkışı; küresel kökenleri, kurumsallaşma evreleri ve Türkiye özelindeki seyri bağlamında akademik bir disiplinle incelenmeye çalışılacaktır.

Sosyal devletin ortaya çıkışı, tek bir tarihsel döneme indirgenemeyecek kadar karmaşık, çok boyutlu ve evrimsel bir süreçtir. Literatürdeki hâkim görüş, sosyal devletin veya Anglo-Sakson literatürdeki karşılığıyla Refah Devleti'nin kökenlerini modern sosyal devletin 19. yüzyılın sonlarında, Sanayi Devrimi'nin yarattığı ağır çalışma koşulları ve yoksulluğa bir tepki olarak doğduğu yönündedir. "Sosyal Devlet" (Sozialstaat) terimi, 1870'lerde Lorenz von Stein gibi Alman iktisatçı ve düşünürler tarafından, klasik liberalizmin "jandarma devlet" anlayışına karşı, devletin toplumsal refahı artırma yükümlülüğünü vurgulamak için kullanılmıştır (Hagen,2012,4; Gören, 1997,147). Sosyal devletin "kurucu babası" olarak genellikle Otto von Bismarck kabul edilmektedir. Bismarck liderliğindeki Almanya'da, 1883'te Hastalık Sigortası, 1884'te Kaza Sigortası ve 1889'da Yaşlılık ve Maluliyet Sigortası yasaları çıkarılmıştır. Bu yasalar, sosyal devletin ilk somut ve kurumsal örneklerini oluşturmaktadır. Bismarck'ın temel motivasyonu, sadece insani yardım değil, yükselen işçi sınıfı hareketini ve

sosyalist muhalefeti özellikle Sosyal Demokrat Parti'yi sistemle bütünleştirerek devletin bekasını sağlamaktı (Gümüş, 2010, Türkmen, 2022, Boncea, 2019).

"Welfare State" terimi, 1941'de İngiltere'de Başpiskopos William Temple tarafından, Nazi "Savaş Devleti"ne (Warfare State) karşıt olarak, vatandaşın refahını önceleyen demokratik devleti tanımlamak için kullanılmıştır. Bu yaklaşım, daha pragmatisttir ve devletin eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi vatandaşlarına sağladığı hizmetlerin toplamına odaklanmaktadır (Bankoğlu ve Akman, 2024).

Sosyal devletin bugünkü anlamıyla beşikten mezara güvence anlamında kapsamlı ifadesine ulaşması, 1929 Büyük Buhranı ve II. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelerle mümkün olmuştur. İngiltere'de Lord Beveridge tarafından hazırlanan rapor, modern refah devletinin manifestosu olarak kabul edilmektedir. Bu rapor, yoksulluk, hastalık ve cehaletle mücadeleyi devletin asli görevi haline getirmiş ve 1945 sonrası Avrupa'sında sosyal politikaların şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır olmuştur (Bankoğlu ve Akman,2024,307).

II. Dünya Savaşı sonrası dönem, sosyal devletin "Altın Çağı" olarak adlandırılmaktadır. Keynesyen ekonomi politikalarının etkisiyle, devletin ekonomiye müdahalesi artmış, tam istihdam hedeflenmiş ve sosyal harcamalar GSYH içinde önemli bir paya ulaşmıştır. Bu dönemde sosyal haklar, vatandaşlık kavramının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Martinelli vd. 2017,397; Aydın ve Çakmak, 2017,15).

İngiltere'de ise Beveridge Raporu (1942), modern refah devletinin kurumsallaşmasında kritik bir rol oynamış, "beşikten mezara" güvenlik anlayışını getirmiştir (Türkmen, 2022, Genç,2009).

2. SOSYAL DEVLETİN TANIMLANMASINDA TEORİK VE İDEOLOJİK YAKLAŞIMLAR

Sosyal devleti tanımlarken kullanılan teorik mercekler, devletin müdahalesinin neden gerekli olduğu sorusuna verdikleri cevaba göre ayrışmaktadır.

Yapısalcı/İşlevselci Yaklaşım (Logic of Industrialism)'a göre sosyal devlet, sanayileşme ve kentleşmenin doğal ve kaçınılmaz bir sonucudur. Sanayi devrimi, geleneksel dayanışma ağlarını (aile, lonca, kilise) parçalamış ve bireyleri piyasa risklerine karşı savunmasız bırakmıştır. Devlet, bu boşluğu doldurmak ve sistemin devamlılığını sağlamak için sosyal bir karakter kazanmak zorunda kalmıştır. Wilensky ve Lebeaux bu görüşün öncüleri olarak anılmaktadırlar (Huber ve Stephens, 2001, Gümüş, 2010).

Çatışma ve Sınıf Mücadelesi Yaklaşımı (Power Resources Theory)'ına göre sosyal devlet, işçi sınıfının politik gücünün ve mobilizasyonunun bir ürünüdür. Sosyal haklar, sermaye sınıfının bir lütfu değil, sendikalar, sosyal demokrat partiler gibi organize emeğin mücadelesi sonucu elde edilmiş tavizler olarak değerlendirilmektedir. Korpi ve Esping-Andersen bu görüşü savunur. Sosyal devletin tanımı, burada piyasa güçlerine karşı emeğin de-komodifikasyonu (meta olmaktan çıkarılması) derecesiyle ölçülür (Koray, 2001, Arts ve Gelissen,2001).

Düzen ve Kontrol Yaklaşımı (Social Order)'na göre, sosyal devlet, egemen sınıfların toplumsal düzeni korumak ve ayaklanmaları önlemek için alt sınıflara sunduğu asgari cömertlik düzeyidir. Piven ve Cloward gibi teorisyenlerin savunduğu bu görüşte, sosyal yardımlar yoksulluğu bitirmek için değil, yoksulları kontrol etmek ve işgücü piyasasına uyumlu hale getirmek için kullanılmaktadır (Weiwei,1981, Sezgin, 2011).

İşlevsel ve niceliksel tanımlama yaklaşımları sosyal devleti, sunduğu hizmetlerin kapsamı ve harcadığı paranın miktarı üzerinden tanımlayan yaklaşımlardır.

Asa Briggs sosyal devleti üç temel işlev üzerinden tanımlamaktadır: (1) Piyasa değerinden bağımsız asgari gelir garantisi, (2) Sosyal risklere (hastalık, yaşlılık, işsizlik) karşı koruma, (3) Statü farkı gözetmeksizin en iyi standartlarda sosyal hizmet sunumu. Bu tanım, sosyal devletin sadece yoksulları değil, tüm vatandaşları kapsayan evrensel bir yapı olduğunu vurgulamaktadır (Gencer,2009,Genç,2009).

Niceliksel (Harcama Esaslı) Yaklaşım, bir devletin ne kadar sosyal olduğunu, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın ne kadarını sosyal harcamalara ayırdığına bakarak tanımlamaktadır. Örneğin, sosyal harcamaların GSYİH'ye oranı belirli bir eşiği (%3 veya %5 gibi) aştığında sosyal devlet olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak bu yaklaşım, harcamaların kalitesini ve dağılımını göz ardı ettiği için eleştirilmektedir (Aydın ve Çakmak,2017, Türkmen,2022).

Sosyal devleti tanımlarken sadece harcama miktarına odaklanmanın yanıltıcı yorumlara neden olabilmektedir. Esping-Andersen'e göre, asıl ölçüt "De-komodifikasyon" (meta-dışlaşma) derecesidir. Yani bir birey, işgücünü piyasada satmadan ne kadar süre ve hangi kalitede yaşamını sürdürebileceğinin cevaplanması gerekmektedir. Eğer bir devlet yüksek düzeyde harcama seviyesine sahip ancak yardımları katı çalışma şartlarına bağlıyorsa bu tam anlamıyla bir sosyal devlet anlayışından çok liberal bir refah rejimi anlayışına sahip özelliğe sahiptir.

3. SOSYAL DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜ: ALTIN ÇAĞ'DAN NEOLİBERALİZME

Sosyal devlete ilişkin literatür sosyal devletin tarihsel serüvenini genellikle, Altın Çağ ve Kriz/Dönüşüm dönemleri başlıkları altında incelemektedir.

• *Altın Çağ (1945-1975)*: İkinci Dünya Savaşı sonrası, Keynesyen ekonomi politikaları ve Fordist üretim modelinin hâkim olduğu bu dönemde, sermaye ve emek arasında bir "sınıf uzlaşısı" sağlanmıştır. Devlet, tam istihdamı hedeflemiş, sosyal harcamalar artmış ve sosyal haklar genişlemiştir. Böylelikle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Keynesyen politikaların etkisiyle sosyal devlet "altın çağını(1945-1975)" yaşamıştır. Bu dönemde Keynesyen ekonomi politikaları (talep yönetimi) benimsenmiş, tam istihdam hedeflenmiş ve sosyal harcamaların Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payı, merkez ülkelerde neredeyse iki katına çıkmıştır. Devlet, sadece yoksullara yardım eden bir mekanizma olmaktan çıkıp, tüm vatandaşların refahını garanti altına alan evrensel bir yapıya dönüşmüştür (Gümüş, 2010, Aydın ve Çakmak, 2017,7, Durdu, 2009). Altın Çağ, sermaye, emek ve devlet arasında varılan zımni bir "toplumsal sözleşme" üzerine inşa edilmiştir. Sermaye, kârlılığını sürdürmek karşılığında bölüşüm ilişkilerine devletin müdahalesini ve sosyal hakları kabul etmiştir (Martinelli vd. 2017, Koray, 2001).

Veriler incelendiğinde, bu dönemin altın çağ olarak anılmasının ardındaki temel faktörün ekonomik büyüme olduğu görülmektedir. Aydın ve Çakmak (2017)'e göre, 1960-1975 yılları arasında merkez ülkelerde (ABD, Almanya, İngiltere vb.) sosyal harcamaların GSYİH'ye oranı ortalama %12,3'ten %21,9'a yükselmiştir. Bu, devletin mali kapasitesinin büyüme ile desteklendiği, sürdürülebilirliğin yüksek büyüme oranlarına bağımlı olduğu bir yapıyı işaret etmektedir. Ancak 1973 Petrol Krizi ile büyüme hızı durduğunda, bu modelin bütçe açıkları ve

enflasyon nedeniyle kırılğanlığı ortaya çıkmıştır (Türkmen,2022).

Altın Çağ, sadece insani bir gelişim değil, aynı zamanda politik bir güvenlik stratejisi olarak anılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası yükselen Sovyetler Birliği ve komünizm tehdidi, Batı kapitalizmini kendi içindeki eşitsizlikleri gidermek zorunda bırakmıştır. Devlet, işçi sınıfına refah sağlayarak, devrimci talepleri reformist bir çizgiye çekmeyi başarmıştır. Bu dönemde sosyal politika, aslında kapitalizmin sürdürülebilirliği için bir "sigorta poliçesi" işlevi görmüştür. Stratejik olarak, sosyal devletin genişlemesi, komünizm tehdidine karşı kapitalizmin en güçlü savunma mekanizmasıydı Stratejik bir hamle olarak, "vatandaşlık" kavramı sadece siyasi hakları değil, T.H. Marshall'ın belirttiği gibi "sosyal hakları" da kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Koray,2001, Genç,2009,Gümüş,2010).

• *Kriz ve Neoliberal Dönüşüm (1980 Sonrası)*: 1970'lerin petrol krizleri ve stagflasyon, sosyal devletin "mali krizi" olarak adlandırılan bir süreci tetiklemiştir. Neoliberal ideolojinin (Hayek, Friedman) yükselişiyle birlikte, sosyal devlet harcamaları "yük" olarak görülmeye başlanmış, devletin küçülmesi, özelleştirme ve piyasa mekanizmalarının sosyal alana dâhil olması savunulmuştur. Devletin rolü, "refah sağlayıcı"dan "düzenleyici" ve "rekabetçi" devlete evrilmiştir (Bankoğlu ve Akman 2024, 307, Gümüş, 2010)

• *Post-Modern Yorumlar (Kerim Devlet)*: Farklı bir perspektif olarak, modernitenin kriziyle birlikte, geleneksel "Kerim Devlet" (cömert/inai devlet) anlayışının, özellikle Türkiye gibi ülkelerde "sadaka kültürü" veya vakıf benzeri yapılar üzerinden yeniden üretildiği tartışılmaktadır. Bu modelde hak temelli bir refah yerine, lütuf veya yardım temelli, sivil toplum ve yerel yönetimlerin (bazen siyasi saiklerle) rol aldığı bir yapı öne çıkmaktadır (Gencer 2009,17, Sezgin, 2011).

Devlet insanların toplum yaşamında başvurdukları bir örgütlenme biçimidir ve siyasal bir organizasyondur. Ulusal sınırlar içerisinde yaşayan insanların ortak nitelikteki gereksinimlerini karşılamak, refahını artırmak, devletin temel amacıdır. Bu amacı gerçekleştirecek olan devleti diğer kurumlardan ayıran başlıca özellikleri ise devletin en geniş hacimli örgütlenme biçimi olması, ileri düzeyde işbölümü sonucunda faaliyetlerinin gerçekleşmesi ve tüm bunları yapabilecek erke sahip olmasıdır. Devletin bu erki elinde bulundurması egemenlik kavramı ile tanımlanır. Devlet toplumun bir ürünü olarak yukarıdan aşağıya değil aşağıdan yukarıya doğru oluşmuştur. Batı demokrasileri için bir kuruluş değil bir oluşumdur. (Güneş, 1996).

Türkiye'de sosyal devletin gelişimi, Batı'daki gibi aşağıdan yukarıya doğru bir sınıf mücadelesiyle değil, büyük ölçüde yukarıdan aşağıya doğru devlet güdümüyle gerçekleşmiştir.

1921'de maden işçileri için çıkarılan yasalar ve 1936 tarihli İş Kanunu gibi düzenlemeler, sosyal politikanın ilk nüveleridir. Ancak bu dönemde sosyal devletten ziyade, savaş yaralarını sarmaya yönelik "devletçilik" ve kısmi koruma önlemleri hâkimdir (Sezgin, 2011; Eraslan vd. 2021,101) Türkiye'de "Sosyal Devlet" ilkesinin hukuk sistemine girmesi ve anayasal bir nitelik kazanması 1961 Anayasasıyla gerçekleşmiştir. Anayasa'nın 2. maddesi Cumhuriyeti "sosyal bir hukuk devleti" olarak tanımlamış, devletin sosyal ve ekonomik hayata müdahalesini meşru kılmıştır. Bu gelişme, Türkiye'de modern sosyal devletin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Bankoğlu ve Akman, 2024, 308, Bulut,1999, 27, Genç,2009) .

Türkiye'deki sosyal devlet anlayışının köklerinde Osmanlı'nın "Kerim Devlet" (cömert/lütüfkâr devlet) geleneği yatmaktadır. Bu gelenek, hak temelli modern sosyal devletten

farklı olarak, devletin "baba" rolüyle tebaasını koruması ve vakıflar aracılığıyla refah sağlaması üzerine kuruludur (Gencer,2009, Özbek,2020). Sosyal devletin ortaya çıkışı tek bir tarihle sınırlanamamasının arkasında 19. yüzyıl sanayi kapitalizminin yarattığı krizlere verilen bir cevap yatmaktadır. Süreç, "yardım" (poor relief) anlayışından "hak" (social rights) temelli bir anlayışa evrilmiştir (Türkmen,2022). Türkiye'de sosyal devletin anayasal zemine oturması ancak 1961 Anayasası ile olmuştur. Batı'da "Altın Çağ" yaşanırken, Türkiye henüz ithal ikameci sanayileşme ve planlı kalkınma modelleriyle sosyal devletin altyapısını kurmaya çalışıyordu. Türkiye, Batı'daki gibi tam bir "Altın Çağ" yaşamamış, ancak sosyal hakların genişlediği bir dönem geçirmiştir [47584.pdf], [227893.pdf].

Özetle, sosyal devletin doğuşu sadece "insani" kaygılarla açıklanamamakla birlikte Bismarck'ın reformları, sosyalizmin yükselişini engellemek için stratejik bir hamle olarak anılmaktadır. Benzer şekilde, II. Dünya Savaşı sonrası genişleme, komünizm tehdidine karşı kapitalizmin kendini meşrulaştırma aracıydı (Bankoğlu ve Akman, 2024, 315, Gümüş, 2010) 1970'lerdeki petrol krizleri ve 1980 sonrası neoliberal dönüşüm (Reagan/Thatcher dönemi), sosyal devletin "gerileme" veya "dönüşüm" sürecinde önemli dönemler olarak anılmaktadır. Günümüzde ise, özellikle Türkiye gibi ülkelerde, "sosyal devlet" kavramı yerine, devletin düzenleyici rolünün arttığı ancak sosyal hizmetlerin piyasalaştığı veya geleneksel "hayırseverlik" (Kerim Devlet) bağlamında yeni bir model tartışılmaktadır (Gencer, 2009, Martinelli, 2017).

4. SOSYAL DEVLETİN KİLİT İŞLEVLERİ VE İLKELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sosyal Devletin kilit işlevleri, teknik birer idari görev olmamakla birlikte, devletin varlık sebebini (raison d'être)

yeniden tanımlayan felsefi ve hukuki birer zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. Literatürde "Sosyal Devlet" ve "Refah Devleti" kavramları altındaki işlevler; piyasa ekonomisinin doğurduğu eşitsizlikleri gidermek, bireyi piyasa koşullarına karşı korumak (de-komodifikasyon) ve toplumsal barışı tesis etmek amacıyla kurgulanmaktadır.

Kaynaklar, sosyal devletin işlevlerini genellikle üç ana kategoride toplamaktadır: Müdahale, Düzenleme ve Yeniden Dağıtım.

Devlet, piyasanın kendi haline bırakıldığında yaratacağı tekelleşme, haksız rekabet ve işçi istismarı gibi durumları engellemekle yükümlüdür. Türkmen(2022)'e göre sosyal devlet, işgücü piyasasında düşük ücretlerin işçileri sefaletle sürüklememesi için asgari ücret belirler ve çalışma koşullarını düzenler. Bu, devletin "hakem" rolünden çıkıp "oyun kurucu" rolüne yani düzenleyici işleve (regülasyon) sahip olmasını gerektirmektedir (1997,41).

Sosyal devletin bir diğer işlevi yeniden dağıtım (redistribution) işlevidir. Piyasa mekanizması sonucu oluşan gelir dağılımı adaletsizliklerini, vergiler ve transfer harcamaları yoluyla düzeltmeyi amaçlamaktadır. Karaca ve Çam (2019)'a göre, devlet vergilerini özellikle artan oranlı gelir vergisini mali güce göre toplayarak eğitim, sağlık, sosyal yardım gibi sosyal harcamalar yoluyla alt gelir gruplarına aktararak dikey adaletin sağlanmasını hedeflemektedir. (Aydın ve Çakmak, 2017).

Devlet sadece düzenleme işlevi görmemekle birlikte, aynı zamanda eğitim, sağlık ve barınma gibi alanlarda bizzat hizmet üreterek girişimci ve hizmet sunumu işlevi de görmektedir. Devletin, sosyal yükümlülüğü, bireylerin insan onuruna yaraşır bir hayat sürebilmesi için gerekli altyapıyı (okul, hastane, yol) kurmayı da kapsamaktadır. Bu işlev, "maddi hukuk devleti"

anlayışının bir gereği olarak anılmaktadır (Gören,1997, Sezgin 2011).

Sosyal devletin işlevleri ile "Hukuk Devleti" ilkesi arasında teorik bir gerilim mevcuttur. Hukuk devleti (klasik liberalizm), mülkiyet ve sözleşme özgürlüğünü korumayı ve devletin müdahalesini sınırlamayı (negatif statü hakları) hedeflerken; sosyal devlet, zayıfı korumak için mülkiyete ve sözleşme özgürlüğüne müdahale etmeyi (pozitif statü hakları) zorunlu kılmaktadır. Ancak bu zıtlık uzlaşmaz olmadığı gibi, aksine "insan onurunun korunması" ortak paydasında birleşerek "Sosyal Hukuk Devleti" sentezini oluşturduğunu savunmaktadır. Federal Alman Anayasa Mahkemesi ve Türk Anayasa Mahkemesi kararları örnek gösterilebilmektedir; bu kararlarda mülkiyet hakkının sosyal bir ödevi olduğu ve kamu yararı için sınırlanabileceği belirtilmektedir (Gören,1997, Bulut,1999).

Bir başka bakış açısıyla, sosyal devletin işlevleri sadece yardım değil, sistemin sürdürülebilirliği aracı olmasından ileri gelebilmektedir. Genç (2009) ve Sezgin (2011), Keynesyen dönemde sosyal harcamaların "efektif talebi" artırarak ekonomik büyümeyi tetiklediğini ve sermaye birikim rejimini desteklediğini vurgulamaktadırlar. Ancak 1980 sonrası neoliberal dönemde bu politika değişiklik göstererek, devlet, "kürek çeken" (hizmet üreten) değil, "dümen tutan" (düzenleyen) bir yapıya dönüşmüştür. Yeni politikanın işgücünün metalaşması (commodification) sürecini hızlandığı ve sosyal riskleri bireyselleştirdiği gözlenmiştir. Bu noktada, Türkiye'de "Kerim Devlet" (cömert/inai devlet) kavramının, modern sosyal devletin boşluğunu doldurmak için kültürel araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu modelde hak temelli işlevler yerine, hayırseverlik ve yerel dayanışma ağları (vakıflar) öne çıkarılarak maliyetler düşürülmeye çalışılmaktadır.

Diğer yandan, sosyal devletin işlevlerinin finansmanında ve hedeflemesinde ciddi yapısal sorunlar gözlenmektedir. Türkiye'de sosyal harcamaların artmasına rağmen, bu harcamaların gerçekten yoksullara ulaşip ulaşmadığı tartışmalıdır. Ayrıca, Anayasa'nın 65. maddesi "Devlet... mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir" aracılığıyla, sosyal devletin işlevlerini yerine getirmemesi için devlete yasal mazeret imkanı tanımaktadır. Bu durum, sosyal hakların program hüküm seviyesine indirilmesine ve vatandaşlar için dava edilebilir (sübjektif) bir hak olmaktan çıkmasına neden olmaktadır. Bu, sosyal devlet ilkesinin en büyük yasal boşluğu olarak değerlendirilebilir (Gören,1997, Karaca ve Çam,2019).

5. SOSYAL DEVLETİN SORUNLARI VE STRATEJİLERİ

Sosyal devletin amaçları, sağlanan geniş literatür çerçevesinde incelendiğinde, salt yoksullukla mücadele eden bir hayırseverlik organizasyonu olmanın ötesinde, kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülebilirliğini sağlamaya, toplumsal barışı tesis etmeye ve bireyin piyasa karşısındaki konumunu güçlendirmeye (de-komodifikasyon) yönelik çoklu hedefler içermektedir.

Sosyal devletin amaçları; temel insan hakları, ekonomik denge ve toplumsal stratejiler bağlamında, açıklanabilir. Literatür, sosyal devletin amaçlarını genellikle insani/sosyal ve ekonomik/politik olmak üzere iki ana başlık altında sınıflandırmaktadır.

Sosyal devletin en temel ve vazgeçilmez amacı, vatandaşların piyasa koşulları ne olursa olsun insan onuruna yaraşır bir asgari yaşam düzeyine sahip olmalarını garanti altına almaktır. Bu amaç, bireylerin barınma, beslenme ve sağlık gibi fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanmasını içerir. Gümüş (2010)'a göre, bu sadece yoksullara yardım etmek değil, bireyi "sefalet

korkusundan" kurtarmayı da hedeflemektedir. Türk Anayasa Mahkemesi ve Federal Alman Anayasa Mahkemesi kararlarında vurgulandığı üzere, sosyal devletin varlık nedeni "insan onurunun korunması"dır. Devlet, bu standardın altına düşen vatandaşlarına yardım etmekle yükümlüdür (Gören,1997, Yay,2014).

Serbest piyasa ekonomisi, doğası gereği eşitsizlik üreten bir yapıya sahiptir. Sosyal devletin amacı, bu eşitsizlikleri sosyal adalet ilkesi çerçevesinde makul bir seviyeye indirmektir. Devlet, artan oranlı vergilendirme ve transfer harcamaları yoluyla geliri üst gelir gruplarından alt gelir gruplarına yeniden dağıtır (redistribution). Amaç mutlak eşitlik değil, sınıflar arasındaki uçurumun toplumsal patlamaya yol açmayacak seviyede dengelenmesidir

Bireyler yasalar önünde eşit olsa da sosyal ve ekonomik koşulları eşit bir yapıya sahip olmayabilmektedir. Sosyal devlet, eğitim ve sağlık gibi hizmetleri kamusal olarak sunarak bireylere "fırsat eşitliği" sağlamayı hedeflemektedir (Yay,2014, Karaca ve Çam, 2019, Aydın ve Çakmak, 2017).

Bireylerin hayatları boyunca karşılaşabilecekleri hastalık, yaşlılık, işsizlik, iş kazası gibi risklere karşı korunması, sosyal devletin kurumsal amacı arasında yer almaktadır. Bu amaç, sosyal sigortalar (prim esaslı) ve sosyal yardımlar (ihtiyaç esaslı) yoluyla gerçekleştirilir. Devlet, bireyin geleceğe güvenle bakmasını sağlamak için bu riskleri "sosyalleştirir" (Türkmen,2022). Diğer yandan, özellikle Keynesyen dönemde (Altın Çağ), sosyal devletin amacı sadece sosyal yardım değil, aynı zamanda ekonomik büyüme ve istikrardır. Sosyal harcamalar aracılığıyla, "efektif talep" canlı tutularak ekonomik durgunluk önlenabilmektedir. Eğitim ve sağlık harcamaları işgücünün niteliğini artırarak (beşeri sermaye) ekonomik kalkınmaya doğrudan katkı sağlamaktadır (Genç,2009, Martinelli, 2017).

Sosyal devletin sosyal adalet amacı ile mülkiyet hakkı (liberal hukuk devleti) arasında bir çatışma söz konusu olabilmektedir. Gören (1997), sosyal devletin bu amacı gerçekleştirmek için mülkiyete müdahale ettiğini, ancak bunun anayasal sınırlar içinde (kamu yararı) kalması gerektiğini belirtir. Veriler, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde "sosyal adalet" amacının tam olarak gerçekleştirilemediğini, sosyal harcamaların GSYİH içindeki payının OECD ortalamalarının altında kaldığını ve gelir dağılımı adaletsizliğinin (Gini katsayısı) yüksek seyrettiğini göstermektedir(Karaca ve Çam,2019, Türkmen, 2022).

Diğer yandan, sosyal devletin amacı sadece yoksulu korumak değil, yükselen işçi hareketini ve sosyalist tehdidi engelleyerek mevcut düzeni korumaktır (Bonapartizm). Devletin eğitim ve sağlık hizmetlerini üstlenmesi, aslında işverenin ödemesi gereken emeğin yeniden üretim maliyetlerini düşürerek dolaylı yoldan sermayeyi sübvansetmesidir. Bu, sosyal politikanın ekonomik bir yatırım aracı olarak kullanılması anlamına gelmektedir.

Neoliberal eleştiriler, sosyal devletin yoksulluğu bitirme amacının aksine, bireyleri devlet yardımına bağımlı hale getirerek yoksulluğu yönetilebilir kıldığını iddia etmektedirler. Sosyal harcamaların (özellikle üniversite eğitimi ve emeklilik) yoksullardan ziyade orta sınıfa yaradığını, dolayısıyla "yatay adalet" sağlarken "dikey adaleti" (zenginden yoksula transfer) zedeleyebildiğini vurgular. Türkiye'deki sosyal yardım uygulamalarının siyasi oy devşirme (klijantalizm) aracı olarak kullanılması, amacın sosyal refah anlayışından siyasi beka anlayışına kaydığını düşündürmektedir (Sezgin,2011).

6. ESPİNG-ANDERSEN'İN ÜÇLÜ TİPOLOJİSİ

Gøsta Esping-Andersen'in 1990 yılında yayımlanan "The Three Worlds of Welfare Capitalism" (Refah Kapitalizminin Üç Dünyası) adlı eserinde ortaya koyduğu tipoloji, karşılaştırmalı sosyal politika literatürünün en temel ve en çok atıf alan sınıflandırmasıdır. Kaynaklar incelendiğinde, bu modellerin sadece harcama miktarına dayalı niceliksel bir ayrım olmadığı; devlet, piyasa ve aile arasındaki kurumsal ilişkilerin niteliğine, de-komodifikasyon (meta-dışlaşma) derecesine ve sosyal stratifikasyon (tabakalaşma) biçimlerine dayandığı görülmektedir.

Esping-Andersen, refah rejimlerini sınıflandırırken üç temel eksen kullanmaktadır.

1. De-komodifikasyon (Meta-dışlaşma): Bireyin piyasa mekanizmasına (işgücü ücretlendirmesine) bağımlı olmadan asgari yaşam standardını sürdürebilme derecesidir.

2. Sosyal Stratifikasyon (Tabakalaşma): Sosyal politikaların toplumda yarattığı hiyerarşik yapı (sınıf farklarını koruyan mı yoksa eşitleyen mi olduğu sorusu ?).

3. Devlet-Piyasa-Aile İlişkisi: Refahın üretiminde bu üç kurumdan hangisinin baskın olduğu (Gümüş, 2010, Ferragina vd.2015).

7. ESPİNG-ANDERSEN'İN ÜÇ REFAH REJİMİ

Liberal Refah Rejimi (Anglo-Sakson Modeli) Bu modelde piyasa mekanizması egemendir. Devletin rolü "kalıntı" (residual) niteliktedir; yani devlet sadece piyasa ve aile başarısız olduğunda, son çare olarak devreye girmektedir. Sosyal yardımlar genellikle "ihtiyaç testine" (means-tested) tabi tutulur ve düşük düzeydedir. Bu durum, yardım alanlar üzerinde bir damgalanma (stigmatization) etkisi yaratır. De-komodifikasyon seviyesi

düşüktür; sistem, bireyleri bir an önce işgücü piyasasına dönmeye teşvik eden bir yapıya sahiptir. Orta ve üst sınıflar özel sigorta piyasasına yönlendirilir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere, Kanada, Avustralya liberal refah rejimine örnek ülkeler olarak anılmaktadırlar.

Bu modelde devlet, piyasa güçlerinin serbestçe işlemesini engelleyen bir unsur olarak görülmez, aksine piyasaya katılımı zorlayan bir mekanizma olarak işler (Genç, 2009, Türkmen, 2022, Petring vd., 2012)

Muhafazakâr / Korporatist Refah Rejimi (Kıta Avrupası Modeli) Bu model, tarihsel olarak statü farklarını korumayı amaçlayan ve "Bismarck" geleneğine dayanan bir yapıya sahiptir. Sosyal haklar vatandaşlığa değil, çalışma statüsüne ve ödenen primlere bağlıdır. Devletin rolü, mevcut sınıf ve statü hiyerarşisini korumaktır (stratifikasyon). Aile merkezi bir öneme sahiptir; "yerellik/ikincilik" (subsidiarity) ilkesi gereği, devlet ancak aile kapasitesinin tükendiği yerde devreye girmektedir. İstihdam edilen işgücü özellikle aile reisleri ve onların aileleri hedef kitle arasında yer almaktadır. Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya (bazı sınıflandırmalarda) Muhafazakâr / Korporatist Refah Rejimi (Kıta Avrupası Modeli) örnek ülkeler olarak anılmaktadırlar. Bu modelde de-komodifikasyon orta düzeydedir. Ancak sistem, aile reisi modelini desteklediği ve kadınların işgücüne katılımını teşvik etmediği için eleştirilmektedir (Koray,2001, Martinelli vd.,2017).

Sosyal Demokrat Refah Rejimi (İskandinav Modeli)

Bu model, evrensellik ve eşitlik ilkelerine dayanmaktadır. Sosyal haklar, statüye veya ihtiyaca değil, vatandaşlığa bağlıdır. De-komodifikasyon en yüksek seviyededir. Devlet, piyasa ve ailenin rolünü minimize ederek refahın birincil sağlayıcısı konumundadır. Kamu harcamaları yüksektir ve hizmetler (eğitim, sağlık, bakım) en üst standartlarda sunulmaktadır. Amaç sadece

yoksulluğu önlemek değil, toplumsal eşitliği sağlamaktır. Tüm vatandaşları kapsayan bir rejim niteliğine sahiptir. İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya Sosyal Demokrat Refah Rejimine sahip (İskandinav Modeli) örnek ülkeler olarak anılmaktadırlar.

Bu model, tam istihdam hedefini şart koşar çünkü sistemin maliyetli yapısı, vergi tabanının geniş olmasına bağlıdır. Kadınların işgücüne katılımı en yüksek seviyede desteklenmektedir (de-familialization) (Obst, 2013, Albayrak ve Birinci, 2017, Bankoğlu ve Akman, 2024).

Esping-Andersen'in tipolojisi, sağlanan kaynaklarda geniş çapta doğrulanmakla birlikte, bazı ülkeleri (özellikle Akdeniz ve Doğu Asya) açıklamakta yetersiz kaldığı için eleştirilmiştir. Ayrıca Türkmen (2022), Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin bu üç modelin hiçbirine tam olarak uymadığını, Leibfried'in "Güney Avrupa" modeline daha yakın olduğunu OECD verileriyle kanıtlamaktadır. 1980 sonrası neo liberal dönüşümle birlikte tüm modellerde "Liberal" modele doğru bir yakınsama (convergence) eğilimi gözlenmiştir. Ancak Genç (2022) ve Johnson (2024) sosyal demokrat modelin sosyal yatırım devleti stratejisine evrilerek, sosyal harcamaları bir yük değil, ekonomik verimliliği artıran bir beşeri sermaye yatırımı olarak yeniden çerçevelendiğini belirtmektedirler. Diğer yandan, Esping-Andersen'in modelleri toplumsal cinsiyet körü (gender-blind) olmakla suçlanmaktadır. Isakjee (2017), bu modellerin refahın sağlanmasında kadınların bedelsiz ev içi emeğini göz ardı ettiğini vurgulamaktadır. Muhafazakâr modelde devletin aileye bıraktığı sorumluluk, aslında kadının sırtına yüklenen bir yükür. Arts ve Gelissen (2001), bu modellerin ideal tipler olduğunu, gerçek hayatta saf bir örneğin bulunmadığının (örneğin Hollanda'nın hibrit yapısı) altını çizmektedir. Türkiye gibi ülkelerde ise sosyal devletin hak temelli olmaktan çıkıp hayırseverlik temelli bir yapıya dönüşmesi, bu modellerin Batı merkezli analizlerinin sınırlarını göstermektedir (Sezgin, 2011).

Tablo 1. Modellerin Karşılaştırılması

Özellik	Liberal Model	Muhafazakâr Model	Sosyal Demokrat Model
Baskın Kurum	Piyasa	Aile/Devlet (Statü)	Devlet
De-komodifikasyon	Düşük	Orta	Yüksek
Dayanışma Tipi	Bireysel	Korporatist/Ailevi	Evrensel
Yardım Türü	İhtiyaç Testli (Means-Tested)	Prime Dayalı (Sigorta)	Vatandaşlık Hakkı
Örnek Ülkeler	ABD, İngiltere	Almanya, Fransa	İsveç, Norveç

Kaynak: Gümüüş(2010), Türkmen (2022), Martinelli (2017), Bankoğlu ve Akman (2024) kaynaklarından yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Esping-Andersen'in üçlü sınıflandırması, özellikle İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan gibi Güney Avrupa ülkelerini muhafazakâr modelin az gelişmiş bir türevi olarak gördüğü için eleştirilmiştir. Leibfried ve Ferrera gibi araştırmacılar, bu ülkelerin (ve Türkiye'nin) özgün bir "Dördüncü Model" (Güney Avrupa-Akdeniz Modeli ve Türkiye) oluşturduğunu öne sürmektedirler.

8. SOSYAL HİZMETLERDEKİ YAPISAL DEĞİŞİMLER VE SOSYAL DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜ

Sosyal hizmetlerdeki yapısal değişimler, modern sosyal devletin (Refah Devleti) evrimindeki en önemli ve tartışmalı alanlardan birini teşkil etmektedir. Literatür incelendiğinde, bu değişimin sadece finansal kısıtlamalarla açıklanamayacağı; hizmetin sunum biçimi, aktörleri, ölçeği ve felsefesinde köklü bir paradigma değişikliği yaşandığı görülmektedir. Çalışmamızda, sosyal hizmetlerdeki yapısal değişimler; "Refah Karması", "Yerelleşme" ve "Piyasalaşma" ekseninde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Martinelli (2017) ,sosyal hizmetlerdeki dönüşümü Sosyal Hizmetlerin Bozulması/Kesintiye Uğraması" (Social Services

Disrupted) olarak nitelendirir ve üç ana başlık altında incelemektedir;

-Devletin Geri Çekilmesi (Disengagement of the State): Kamu desteğinin biçim ve miktarındaki değişim. Devletin, hizmeti bizzat üreten konumundan, hizmeti finanse eden veya sadece düzenleyen konumuna geçmesi

-Dikey Yetki Devri (Vertical Rescaling/Decentralization): Yetkinin merkezi hükümetten yerel yönetimlere devredilmesi

-Yatay Yetki Devri (Horizontal Rescaling/Welfare Mix): Hizmet sunum sorumluluğunun devletten; aileye, piyasaya (özel sektör) ve üçüncü sektöre (STK'lar) kaydırılması

Akademik çalışmalar, sosyal hizmetlerdeki yapısal değişimin tek yönlü bir daralma olmadığını, tam tersi karmaşık bir "Refah Karması" olduğuna dikkat çekmektedir. Geleneksel sosyal devlet modelinde hizmetler büyük ölçüde kamu tekelindeyken, neoliberal dönüşümle birlikte hizmet satın alma yöntemi yaygınlaşmıştır (Martinelli, 2017).

Hizmetlerin yerel yönetimlere devri, demokratik katılım ve ihtiyaca yakınlık gerekçeleriyle savunulsa da, kaynaklar bunun genellikle merkezi bütçe açıklarını yerel yönetimlere transfer etmek planı olduğunu vurgulamaktadır Türkiye'de belediyelerin sosyal yardımlardaki rolünün artması bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir (Sezgin,2011, Martinelli,2017). Devlet, tek başına baş edemediği yaşlı bakımı, göçmen entegrasyonu vb karmaşık sosyal sorunları çözmek için sivil toplumu ve özel sektörü sürece dâhil etmektedir. Böylelikle, hantal bürokrasiden kurtulma ve esneklik sağlama hedeflenmektedir.

Hammord (2018)'e göre, hizmetin doğrudan sunulması yerine vatandaşa kupon (voucher) veya nakit transferi verilerek hizmeti piyasadan satın alması teşvik edilmektedir. Böylelikle, vatandaş edilgen alıcıdan aktif müşteriye dönüştürmekte ve

hizmet kalitesi rekabet yoluyla artmaktadır. Türkiye'de sağlıkta özel hastanelerden hizmet alımı bunun bir örneğini teşkil etmektedir (Bankoğlu ve Akman,2024). Yapısal değişim söylemi, çoğu zaman sosyal hakların erozyonuna uğradığı gerçeğini örtülemektedir.

Hizmetlerin piyasaya açılması bir anlamda hizmetlerin metalaşması parası olanın kaliteli hizmet aldığı, yoksulların ise standartları düşürülmüş kamu hizmetine veya "hayırseverliğe" mahkûm edildiği ikili bir yapı (dualization) yaratma riski taşımakta ve sosyal adalet zedelenebilmektedir (Kacar, 2009).

Sosyal hizmetlerdeki yapısal değişimler literatüründe, "Yatay (Horizontal) Yeniden Yapılanma", devletin sosyal hizmet üretimindeki tekeli konumundan vazgeçerek, sorumluluğu diğer toplumsal aktörlerle paylaştığı süreci ifade eden teknik ve politik bir kavramdır. Sağlanan kaynaklar, bu değişimi "Refah Karması" (Welfare Mix) kavramı üzerinden ve "Devletin Geri Çekilmesi" (Disengagement) bağlamında ele almaktadır. Yatay yeniden yapılanma (horizontal restructuring/subsidiarity), sosyal hizmetlerin üretim ve sunumundaki iş bölümünün "kamu" ve "özel" alanlar arasında yeniden düzenlenmesidir.

Flavia Martinelli'nin analizine göre, sosyal hizmetlerin organizasyonunda dört temel aktör söz konusudur. Devlet, Piyasa (kâr amaçlı), Aile ve Üçüncü Sektör (kâr amacı gütmeyen/STK). Yatay yeniden yapılanma, hizmet yükünün devletten alınıp, bu diğer üç aktöre kaydırılmasıdır. Bu süreç literatürde Yatay Subsidiarite (Horizontal Subsidiarity) veya Refah Çoğulculuğu (Welfare Pluralism) olarak da adlandırılmaktadır. Dikey yapılanma yetkinin merkezi hükümetten yerel yönetimlere devrini (decentralization) ifade ederken; Yatay yapılanma hizmetin kamusal alandan özel veya gönüllü alana kaymasını ifade eder. Bu, devletin hizmeti bizzat üreten olmaktan çıkıp,

hizmeti finanse eden veya düzenleyen konuma geçmesidir. (Martinelli,2017, s. 32-33).

Yatay değişim (devletten diğer aktörlere) üç ana mekanizma üzerinden gerçekleşmektedir.

- Dış Kaynak Kullanımı: Devletin hizmetin finansmanını sürdürdüğü ancak üretimi özel şirketlere veya STK'lara ihale ettiği modeldir. Bu, piyasalaşmanın en yaygın biçimi olarak ifade edilmektedir.

- Nakit Transferleri: Devleti hizmet sunmak yerine, vatandaşa nakit para veya kupon vererek hizmeti piyasadan veya aileden satın almasını teşvik etmesidir. Bu durum, bakım hizmetlerinin metalaşmasını hızlandırmaktadır.

- Üçüncü Sektörün Entegrasyonu: Kâr amacı gütmeyen kuruluşların (vakıflar, dernekler), devletin bıraktığı boşluğu doldurmasıdır. Bu, genellikle "sosyal inovasyon" veya "katılımcılık" söylemiyle meşrulaştırılır

Literatür, yatay yeniden yapılanmanın bir "maliyet düşürme" stratejisi olduğunu kanıtlamaktadır. Devletin hizmet üretiminden çekilmesi, hizmet sunumunda bir karmaşıklık ve parçalanma yaratmaktadır. Bu durum, hizmet standartlarının denetimini zorlaştırmakta ve hesap verebilirlik ilkesini zedelemektedir. Türkiye'de sosyal yardımların Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (yarı-kamusal/özel statülü yapılar) üzerinden yürütülmesi, bu yatay yeniden yapılanmanın tipik bir örneğidir ve denetim mekanizmalarını bürokrasinin dışına taşıyarak esnekleştirdiği gözlenmektedir (Martinelli, 2017, Sezgin,2011). Sosyal Yatırım stratejisi kapsamında devlet, hizmeti doğrudan üretmek yerine, özel sektörü ve STK'ları teşvik ederek bir hizmet pazarı yaratmaktadır. Bu durum, Sosyal Girişimcilik gibi yeni kavramların doğmasına zemin hazırlamaktadır(Bonca, 2019 ve Johnson, 2024).

9. TÜRKİYE'DE SOSYAL DEVLETİN YAPISAL KARAKTERİSTİĞİ VE SINIFLANDIRMA

Türkiye'deki sosyal devlet anlayışının durumu, tarihsel dönüşümü ve uluslararası modellerle karşılaştırılması; siyaset bilimi, kamu maliyesi ve sosyal politika disiplinlerinin kesişim noktasında, gecikmiş modernleşme, neoliberal uyum ve melezleşme ekseninde analiz edilmeye çalışılacaktır. Türkiye'nin sosyal devlet süreci Batı'daki "sınıf temelli" ve "hak eksenli" gelişimden ayrılmakta; Türkiye'nin, kurumsal yapısı tam olgunlaşmamış, aile dayanışmasına dayalı ve son dönemde "hayırseverlik" (filantropi) eksenine kayan bir model olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye'deki sosyal devlet pratiği, Esping-Andersen'in klasik üçlüsüne (Liberal, Muhafazakâr, Sosyal Demokrat) tam olarak uymamakla birlikte, literatürde "Güney Avrupa / Latin Kuşağı Refah Rejimi" (Leibfried ve Ferrera'nın sınıflandırması) içerisinde konumlandırılmaktadır.

Bu modelde (İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan ve Türkiye), sosyal koruma sistemi parçalı ve kurumsal yapı tam olgunlaşmamıştır. Devletin yetersiz kaldığı alanlarda aile, akrabalık ilişkileri ve hemşerilik, cemaat, vakıf gibi kayıt dışı dayanışma ağları tampon görevi görmektedir. Türkiye, bu grubun içinde dahi sosyal harcamalar ve kurumsallaşma açısından en geride yer almaktadır (Sezgin,2011, Türkmen,2022).

• Anayasal Zemin: Türkiye'de sosyal devlet, Batı'daki gibi sanayi devrimi sonrası örgütlü işçi sınıfının mücadelesiyle değil, yukarıdan aşağıya bir modernleşme projesi olarak 1961 Anayasası ile hukuk sistemine girmiştir. Ancak 1982 Anayasası, "devletin mali kaynaklarının yeterliliği" (Md. 65) şartını getirerek bu ilkeyi sınırlamış ve sosyal hakları bir program hükmüne indirgemıştır (Gümüş, 2011, Bankoğlu ve Akman,2024).

Türkiye'nin performansı Esping-Andersen'in modelleri ve OECD ortalamaları ile kıyaslanmıştır. Veriler, Türkiye'nin sosyal devlet kapasitesindeki zayıflığı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Verilere göre, Türkiye'nin sosyal harcamalar konusunda OECD ülkeleri arasında son sıralarda yer aldığını kanıtlamaktadır (OECD).

- Sosyal Harcamalar/GSYH: OECD ülkelerinde sosyal harcamaların GSYH'ye oranı ortalama %20 civarındayken, Türkiye'de bu oran 2019 itibarıyla %12 civarında seyretmektedir. Bu oran, Liberal modelin (ABD %18,7) ve Güney Avrupa modelinin (İtalya %28, Yunanistan %24) dahi oldukça gerisindedir. Türkiye, sosyal harcamalar kategorisinde "başarısız" olarak nitelendirilmektedir (OECD).

- Refah Endeksi: Türkiye; kişisel özgürlük, sosyal sermaye ve yönetim kalitesi alt bileşenlerinde İskandinav ülkelerinin çok uzağında, Güney Avrupa ülkelerinin ise alt sırasında yer alarak tam oluşmamış refah devleti görünümünü doğrulamaktadır (Türkmen,2022).

- Yoksulluk ve Gelir Dağılımı: Sosyal transferlerin yoksulluğu azaltma etkisi Avrupa'da yüksektir. Ancak Türkiye'de sosyal yardımların artmasına rağmen Gini katsayısı (0.40 bandı) OECD ortalamasının (0.31) üzerindedir, bu da harcamaların gelir adaletini sağlamada yetersiz kaldığını gösterir (Gelir Dağılımı, ÖİK Raporu).

Türkiye ekonomisi 1980 sonrası dönüşümle birlikte kerim devlet ve neoliberalizm sentezinde kendine özgü hibrit model geliştirmiştir. Devlet, sosyal güvenliği piyasa şartlarına göre yeniden yapılandırırken (Bireysel Emeklilik Sistemi, GSS primleri), yoksullukla mücadeleyi hak temelinden çıkarıp geleneksel/dini motifli bir hayırseverlik (Kerim Devlet) anlayışına kaydırmıştır. Gencer (2009) ve Sezgin (2011), bu dönüşümün, sosyal yardımları bir "lütuf" mekanizmasına

çevirerek siyasi iktidarın meşruiyetini tahkim eden stratejik bir araç (olarak kullanıldığını vurgulamaktadır. Bankoğlu ve Akman (2024), Türkiye'de neoliberal dönemde sosyal yardımların arttığını, ancak bunun istihdam temelli değil, sosyal yardım (kömür, gıda, nakit transferi) odaklı genişlediğini, yoksulluğu bitirmeyi değil, yönetilebilir kılmayı hedefleyen bir strateji olduğunun altını çizmektedir.

Türkiye'nin sosyal güvenlik sistemi, yüksek kayıt dışılık nedeniyle nüfusun tamamını kapsayamamaktadır. Sosyal güvenlik reformlarının kayıt dışılığı azaltmak yerine, işgücü piyasasını esnekleştirerek kayıtdışı istihdamı yapısal hale getirdiği savunulmaktadır. Ayrıca, devletin bakım hizmetlerinden çekilmesi (kreş, yaşlı bakımevi eksikliği), bu yükü tekrar aileye, yani kadına yüklemektedir (Kacar, 2009). Kalkınma planlarında eğitimin özel sektöre açılmasının teşvik edildiğini belirtir. Bu durum, parası olanın kaliteli eğitim aldığı, yoksulun ise niteliksiz kamu eğitimine mahkûm edildiği eğitimde fırsat eşitliğini ortadan kaldırarak bir ikili yapıya neden olmakta, sosyal devletin "fırsat eşitliği" ilkesini zedelemektedir (Güzel,2020).

Türkiye'deki yapısal değişim, Batı'daki hak temelli hizmetlerin piyasalaşmasından ziyade, hizmetlerin sosyal yardım ve hayırseverlik eksenine kayması şeklinde gerçekleşmiştir.

Devletin yaşlı ve çocuk bakım hizmetlerinden çekilmesi, bu yükün tekrar aileye, pratikte ise kadına yüklenmesi anlamına gelmektedir. Martinelli (2017) bakım hizmetlerinin sosyal devletin ihmal edilen ve kriz dönemlerinde ilk gözden çıkarılan alanı olduğunu vurgular. Türkiye'de evde bakım aylığı gibi uygulamalar, kadını eve hapseden ve bakım yükünü aile içinde tutan bir strateji olarak eleştirilebilir (Sezgin,2011).

Kurumsal anlamda dönüşüm Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun (SHÇEK) yapısının değişmesi, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulması ve Sosyal

Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'nın (SYDV) merkezi rolü, hizmetin bürokratik bir hak olmaktan çıkıp, "esnek" ve "takdire bağlı" bir yardım mekanizmasına dönüştüğünü göstermektedir (Sezgin,2011). Kalkınma Planlarında (özellikle 8. Plan ve sonrası) sosyal hizmetlerin sunumunda yerel yönetimlerin ve gönüllü kuruluşların rolünün artırılmasının hedeflenmekte böylelikle merkezi devletin sorumluluğu yerel yönetimlere/özel sektöre/STK'lara devrettiği gözlenmektedir (Güzel,2020).

Türkiye'de yatay yapılanma, neo liberal politikalarla "Kerim Devlet" geleneğinin sentezi şeklinde tezahür etmektedir. Devlet, özellikle yoksulluk yardımları gibi sosyal hizmetleri bürokratik mekanizmanın dışına, vakıflar ve belediyeler üzerinden "hayırseverlik" alanına (yatay) kaydirmiştir. Aynı zamanda sağlık hizmetlerinde özel hastanelerden hizmet alımı gibi özel sektörün payının artması yatay piyasalaşmanın en net göstergesidir (Sezgin,2011, Karaca ve Cam, 2019).Bu noktada sosyal hizmetlerde yönetim (governance) kavramının, aslında devletin tek otorite olmaktan çıkıp, yetkiyi değil ama sorumluluğu diğer aktörlere dağıtması anlamına geldiği şeklinde ifade edilebilir. Türkiye'de sosyal politikaların yönetim adı altında STK'lara ve yerel yönetimlere devredilmesinin, aslında sosyal hakların depolitize edilmesi ve hayırseverliğe dönüştürülmesi yer almaktadır. Türkiye'de sosyal devletin boşalttığı alanı, yerel yönetimler ve onlarla işbirliği yapan dini/gönüllü cemaat yapıları doldurmuştur. Bu durum, sosyal politikanın bir ahlak ve vicdan meselesine indirgenmesi olarak yorumlanabilmektedir.

Sosyal hizmet sunumunda devletin doğrudan hizmet sağlayıcı rolünden çekilerek, bunun yerine nakit yardımları veya kupon sistemlerini tercih etmesi, literatürde "Yatay Yeniden Yapılanma" bağlamında ele alınmaktadır. Bu süreç, devletin dikey hiyerarşisi içindeki hizmet üretiminden, yatay bir düzlemde

piyasa ve üçüncü sektör aktörleriyle ilişkiye geçişini ifade etmektedir.

Yatay yeniden yapılanma, refah devletinin hizmet üretimindeki tekeli kırarak, sorumluluğu özel sektör, STK'lar, aile gibi devlet dışı aktörlere dağıtma süreci olarak da tanımlanabilmektedir. Bu süreçte devlet, hizmeti bizzat üreten olmaktan çıkıp, hizmetin finansmanını sağlayan veya düzenleyen konuma geçmektedir.

Nakit yardımları, özellikle yaşlı/çocuk bakım hizmetlerinde, denetimsiz ve kayıt dışı bir piyasanın oluşmasına zemin hazırlayabilir. İtalya ve Akdeniz ülkelerinde görüldüğü gibi, ailelere verilen nakit bakım ödenekleri, genellikle göçmenlerin kayıt dışı bakıcı olarak istihdam edilmesinde kullanılmaktadır. Bu durum, devletin sosyal sorumluluğu üzerinden atarken, yeni bir sömürü alanı yaratması anlamına gelir (Martinelli,2017).Türkiye'de sosyal yardımların (nakit veya ayni) artması, hak temelli bir sosyal politikanın yerini hayırseverlik odaklı bir yapıya bırakmasına neden olmuştur. Nakit yardımları, yoksulluğu ortadan kaldırmaktan ziyade, onu "yönetilebilir" seviyede tutan bir bağımlılık ilişkisi yaratabilmektedir (Sezgin,2011).

Türkiye'de sosyal devletin dönüşümü, küresel neoliberal dalgaya paralel olarak 1980 sonrası (Özal dönemi) başlamış ve 2000'li yıllarda (AK Parti dönemi) kurumsallaşmıştır.

1. Dönem (1961-1980): İthal ikameci sanayileşme ile paralel, görece hak temelli ve genişlemeci sosyal politikalar. Sendikal hakların gelişimi (Sezgin,2011)

2. Dönem (1980-2001): Neoliberal şok, sendikaların zayıflatılması, sosyal devletin "yük" olarak görülmesi ve "baba devlet" anlayışının aşınması (Genç,2009)

3. Dönem (2002-Günümüz): "Sosyal Yardım Devleti". Sosyal güvenlikte piyasalaşma sürerken, yoksullara yönelik "şartlı nakit transferleri" ve vakıf (SYDV) temelli yardımların merkezîyet kazanması. Sosyal politikanın depolitize edilerek bir vicdan meselesine indirgenmesi (Bankoğlu ve Akman, 2024)

Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda genellikle Anayasa'daki sosyal devlet ifadesine atıfla Türkiye'nin sosyal bir devlet olduğu varsayılır. Ancak kaynaklar, Türkiye'nin uygulamada sosyal devlet ölçütlerini (özellikle OECD standartları ve Esping-Andersen kriterleri) karşılamaktan uzak olduğunu, daha çok bir sadaka kültürü veya himayeci bir yapı sergilediğini göstermektedir. Türkiye'yi değerlendirirken refah devleti kavramı yerine, literatürde önerilen refah rejimi kavramını kullanmak daha doğru bir yaklaşım olacağı önerilmekle beraber; çünkü Türkiye'de refahın üretiminde devletten çok aile ve kayıt dışı mekanizmaların etkili olduğu gözlenmiştir (Türkmen,2022). Türkiye'de sosyal harcamaların düşüklüğü, kaynaklarda sadece "kaynak yetersizliği" ile değil, bilinçli politik tercihler ve yapısal kısıtlarla açıklanmaktadır. Karaca ve Çam (2019), Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin bir "büyüme ve adalet ikilemi" ile karşı karşıya olduğunu belirtmektedirler. Ekonomik büyümeyi sağlamak için sermaye birikimine ihtiyaç duyulması, devletin kaynakları sosyal transferlerden ziyade sermayeyi teşvik edici alanlara (vergi indirimleri, teşvikler) kaydırmasına neden olmaktadır. Sosyal adaletten verilen taviz, hızlı büyüme hedefinin bir maliyeti olarak görülmektedir. . Türkiye'nin sosyal harcamaları içinde en büyük payı "emeklilik ve yaşlılık" harcamaları almaktadır. Türkiye, genç bir nüfusa sahip olmasına rağmen, geçmişteki erken emeklilik politikaları nedeniyle bütçesinin önemli kısmını sosyal güvenlik açıklarını kapatmaya (transferlere) ayırmaktadır.

Sosyal devletin güncel zorlukları ve eğilimleri, modern toplumların karşılaştığı en karmaşık politik ve ekonomik sorunlar

yumağını oluşturmaktadır. Sağlanan geniş literatür incelendiğinde, sosyal devletin (Refah Devleti) statik bir yapıdan ziyade, dışsal şoklara (küreselleşme, krizler) ve içsel dönüşümlere (demografi, işgücü yapısı) tepki veren dinamik, ancak kriz eğilimli bir organizma olduğu anlaşılmaktadır. Tartışmalar artık sosyal devletin "var olup olmaması" değil, "nasıl sürdürülebilir kılınacağı" ve "hangi araçlarla dönüştürüleceği" üzerine yoğunlaşmıştır.

10. SOSYAL DEVLETİN KARŞI KARŞIYA KALDIĞI GÜNCEL ZORLUKLAR

Sosyal devletin Altın Çağını sona erdiren ve onu bir yeniden yapılanma sürecine iten temel dinamikler demografik dönüşüm ve yaşlanan nüfus, küreselleşme ve sermaye hareketliliği, işgücü piyasanın yeni dönüşümü olarak sıralanabilir.

Literatürdeki en belirgin zorluk, demografik yapının değişimidir. Doğurganlık oranlarının düşmesi ve yaşam süresinin uzaması, sosyal güvenlik sistemlerinin aktüeryal dengesini bozmaktadır. Karaca ve Çam (2019) ve Gümüş(2010) yaşlı nüfusun artışının emeklilik ve sağlık harcamalarını sürdürülemez boyutlara taşıdığını vurgulamaktadırlar. Çalışan nüfusun (prim ödeyenlerin) azalması ve bağımlı nüfusun (emeklilerin) artması, nesiller arası dayanışma sözleşmesini zorlamaktadır. Bu durum sadece mali bir sorun değil, aynı zamanda bakım hizmetlerinin long-term care) nasıl organize edileceğine dair sosyal bir kriz olarak nitelendirilebilir.

Küreselleşme, ulus-devletin ekonomik egemenliğini sınırlayarak sosyal politikaları baskı altına almaktadır. Dibe Doğru Yarış, sermayenin küresel hareketliliği, devletleri yatırım çekebilmek için vergileri düşürmeye ve işgücü maliyetlerini (sosyal hakları) kısma zorlamaktadır. Bu durum, sosyal

harcamaların finansman kaynağı olan vergi tabanını aşındırmakta ve rekabetçi devlet anlayışını öne çıkarmaktadır. IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar, yapısal uyum programları aracılığıyla sosyal harcamaların kısılmasını ve piyasa dostu reformları dayatarak ulusal sosyal politika alanını daraltmaktadır (Yüksel, 2014, Koray, 2001, Sezgin 2011)

Sanayi toplumunun standart, tam zamanlı ve ömür boyu istihdam modeli (Fordizm) yerini esnek, geçici ve güvencesiz çalışma biçimlerine bırakmıştır. Kacar (2009), esnekleşme ve taşeronlaşmanın, sosyal güvenlik sistemi dışında kalan veya yetersiz korunan yeni bir sınıf (çalışan yoksullar) yarattığını belirtir. Geleneksel sosyal sigorta modelleri, bu yeni ve parçalı istihdam yapısını kapsamakta yetersiz kalmaktadır. Dijitalleşme ve otomasyon, vasıfsız işgücüne olan talebi azaltarak yapısal işsizlik riskini artırmaktadır (Eichhorst vd. 2020).

Bu zorluklara yanıt olarak sosyal devletler, tasfiye yerine dönüşüm stratejileri geliştirmektedir. En önemli güncel eğilim, sosyal harcamaların "tüketim/telafi" odaklı olmaktan çıkarılıp "yatırım/önleme" odaklı hale getirilmesidir. Johnson (2024) ve Kwon (2007) sosyal politikanın ekonomik büyümenin bir girdisi olarak yeniden kurgulandığını belirtmektedirler. Eğitim, yaşam boyu öğrenme ve çocuk bakımı gibi alanlara yapılan harcamalar, beşeri sermayeyi geliştirerek gelecekteki verimliliği artıracak yatırımlar olarak görülmektedir.

İşsizlik maaşı gibi pasif gelir desteği yerine, bireyleri işgücü piyasasına kazandırmayı hedefleyen eğitim ve rehabilitasyon programlarına ağırlık verilmektedir. Bu, koruyucu refah devletinden etkinleştiren, devlete geçişi kolaylaştıracaktır (Bankoğlu ve Akman, 2024)

Liberal ve muhafazakâr eleştirilerin etkisiyle, sosyal yardımlar giderek daha fazla "şarta" bağlanmaktadır. Sosyal yardım almanın, iş arama veya kamu hizmetinde çalışma

zorunluluğuna bağlayarak "bağımlılık kültürünü" kırmak ve bireysel sorumluluğu artırmak hedeflenmektedir (Weiwel,1981).

Devletin hizmet üretimindeki tekeli kırılarak, özel sektör ve sivil toplumun rolü artırılmaktadır. Hizmetlerin devlet tarafından finanse edilse bile özel şirketler tarafından sunulmasının (voucher/kupon sistemi) verimliliği artıracağını savunulurken,. Türkiye'de de sağlık ve sosyal hizmetlerde özel sektörün ve vakıfların rolünün artması bu eğilimin bir parçasıdır (Hammord,2018, ezgin,2011).

Yeni bir tartışma alanı olarak, çevresel sürdürülebilirlik ile sosyal adalet arasındaki ilişki dikkat çekici nitelikte öneme sahiptir, Voitureiez (2020), Kohn ve Fritz (2014) iklim krizinin yarattığı yeni risklerin (doğal afetler, enerji yoksulluğu) sosyal devletin görev alanına girdiğini belirtmektedirler. Sosyal devlet, artık sadece ekonomik riskleri değil, ekolojik riskleri de yönetmek zorundadır. Ayrıca, COVID-19 pandemisi, devletin sosyal koruma rolünün hayati olduğunu ve piyasanın kriz anlarında yetersiz kaldığını kanıtlamıştır

KAYNAKÇA

- Albayrak, E.T, Ve, M. Birinci (2017) “ Sosyal Devlet Modelleri: Sosyal Demokrat Model, İsveç.- Norveç Örneği “ Journal of Social Work, 2017, Vol:1, Issue:1, 64-100
- Arts, Wil ve John Gelissen (2001) “Welfare States, Solidarity and Justice Principles: Does the Type Really Matter?” Acta Sociologica, 2001, Vol. 44, No. 4 (2001), pp. 283-299
- Aydın, Kadir ve C. Çatuk (2019) “Sosyal Devletin Tarihi Süreci ile Bazı Ülkeleri ve Türkiye’nin Kıyaslanması” International Social Sciences Studies Journal Sayı:30 Sf.580-594
- Aydın, M. K. ve E.S.Çakmak (2017) “Sosyal Devletin Temelleri” Bilgi Sosyal Bilgiler Dergisi Sayı: 34 Sf.1-19
- Bankoğlu, Hatice D. ve K. Akman (2024) “ Türkiye’de Sosyal Devlet: Alanyazın Üzerinden Neoliberalizm Odaklı Bir Çözümleme” Memleket Siyaset Yönetim (MSY), Cilt 19, Sayı 42, Sf., 299-320.
- Boncea, Amelia Georgiana (2019). “The Model of Social Welfare” Constantin Brâncuși Annals of the „Constantin Brancusi” University of Targu Jiu, Engineering Series, No. 1/2019 University of Târgu Jiu, Romania
- Bulut, Nihat (1999) “Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet İlkesini Yeniden Düşünmek” Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 3 Sayı: 1, 23 - 38
- Bulut, Nihat (2003) “Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?” Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt 52 Sayı SF. 173-197

- Durdu, Zafer (2009) “Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti” Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:22 sf. 37-50
- Eichhorst ,Werner, A. Hemerijck and Gemma Scalise “Welfare States, Labor Markets, Social Investment and the Digital Transformation” Dışcussion Paper series IZA DP No.13391
- Eraslan, İ. Hakkı, Ş.Kızıldağ ve A.E.Karabalık (2021) “Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Stratejik Devlet Örgütü Anlayışı” Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(1), 98-111
- Ferragina, E., Seeleib-Kaiser, M. and Spreckelsen, M. (2015) “The Four Worlds of ‘Welfare Reality’: Social Risks and Outcomes in Europe”, Social Policy & Society, vol. 14 (2), pp. 287-307. Published online by Cambridge University Press
- Gencer, Bedri (2009) “Sosyal Devletten Kerim Devlete” Bilgi Sosyal Bilgiler Dergisi Sayı.2 Sf.1-18
- Genç, İlhami (2009) Neoliberal İktisat Politikaları ve Sosyal Devlet Arasındaki İlişkilerin Analizi ve Sosyal Devletin Geleceği, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara
- Gören, Zafer (1997) “Sosyal Devlet İlkesi ve Anayasa Hukuku Açısından Yaşam Kalitesi” Anayasa Yargısı Cilt 14 sf.89-153
- Gümüş, Ali Tarık (2010) Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü, Selçuk Üniversitesi, Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya

- Güneş, İ. (1996). Yerel Yönetimler ve Siyasal Faktörler. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(4).Sh 83-92
- Güzel, İbrahim Halil (2020) “ Sosyal Devlet Anlayışındaki Değişimin Kalkınma Planlarına Yansıması” International Journal of Social Humanities Sciences Research (JSHSR) Vol / Cilt : 7 Issue / Sayı : 59
- Hagen, Schulz-Forberg,(2012)"Welfare State." Encyclopedia of Global Studies. Ed. Helmut K. Anheier, Mark Juergensmeyer, and Victor Faessel. Thousand Oaks, CA: SAGE, 2012. 1783-88. SAGE Reference Online.
- Hammond, Samuel (2018) “ The Free-Market Welfare State: Preserving Dynamism in a Volatile World” Poverty and Welfare Policy Analyst Niskanen Center May 2018 820 First . Ne, Suite 675 | Washington, D.C.
- Huber, Evelyne, and John D. Stephens. (2001). Development and Crisis of the Welfare State: Parties and Policies in Global Markets. Chicago: University of Chicago Press.
- Isakjee, Arshad (2017) “Welfare State Regimes: a Literature Review” IRiS Working Paper Series No.18
- Johnson, E. Karl (2024) “Rediscovering the Developmentalist-Productive Roots of Welfare State Policies” Social Development Issues 46(2)
- Kacar, İlkan (2009) Sosyal Devlette Reformlar ve Enformel İstihdam, Dokuz Eylül Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- Koch, M., & Fritz, M. (2014). “Building the eco-social state: do welfare regimes matter?” Journal of Social Work Practice, 43(4), 679-703.

- Koray, Meryem (2001) “Küreselleşen Dünyada Avrupa Modellerinin Sınırları ve Sorunları” Avrupa Araştırma Dergisi • Cilt 9 • Sayı: 2
- Kwon, Huck-ju (2007) “Transforming the developmental welfare states in East Asia” DESA Working Paper No. 40 ST/ESA/2007/DWP/40
- Martinelli, F., A. Anttonen and M. Mätzke (2017) Social Services Disrupted. Changes, Challenges and Policy Implications for Europe in Times of Austerity (pp.pp. 391-410) Publisher: Edward Elgar
- Obst, Thomas (2013) “Income inequality and the welfare!state – How redistributive is!the public sector?” Institute for International Political Economy Berlin, Working Paper, No. 29/2013
- Özbek, Nadir (2020) Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet, İletişim Yayınları 836 • Araştırma İnceleme Dizisi 129, İstanbul 7. Baskı 2020
- Petring, A., et al (2012) “Welfare State and Social Democracy” Social Democracy Reader 3 updated edition Published by Friedrich-Ebert-Stiftung German Edition: Political Academy, Bonn November
- Sezgin, Emre (2011) Türkiye’de Sosyal Devlet Üzerine Karşılaştırma (1946-1960 / 1989-2008) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Türkmen, Emrah (2022) OECD ve Legatum Refah Endeksi Verileri Işığında Türkiye’nin Sosyal Devlet Sınıflandırmasındaki Yeri ve Durumunun Tespiti, Kapadokya Üniversitesi Eğitim ve Öğretim Araştırma

Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Yay, Serdar (2014) “Tarihsel Süreçte Sosyal Devlet” 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi Cilt:3 sayı:9 sf. 147-162

Yüksel, Hasan (2014) “Küreselleşme Sürecinin Sosyal Politika Dinamikleri Üzerinde Neden Olduğu Değişimin Analizi” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2014/1, Sayı:19

Voituriez, Tancrede (2020) “The quest for green welfare state in developing countries”

WID.world Working Paper N° 2020/07

Weiwei, Wim (1981) “The Future of Welfare Programs in the United States: Four Approaches” The Journal of Sociology & Social Welfare Volume 8 Issue 3 September Article 7

TÜRKİYE VE DÜNYADA

MALİYE

yaz
yayınları

YAZ Yayınları

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar / AFYONKARAHİSAR

Tel : (0 531) 880 92 99

yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com